

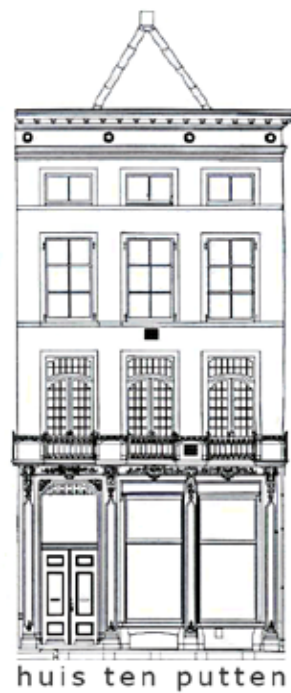

BLOKHUISPOORT te LEEUWARDEN

Bouwdeel F

Bouwhistorische documentatie

Vlaardingerbroek & Wevers - Utrecht, juni 2010

VLAARDINGERBOEK
&
WEVERS

OUDE GRACHT 187G
3511 NE UTRECHT

TEL 030 - 2341163
WWW.VLAARDINGERBROEK
- WEVERS.NL

© NIETS UIT DEZE UITGAVE MAG WORDEN VERMENIGVULDIGD ZONDER (SCHRIFTELIJKE) GOEDKEURING VAN DE OPDRACHTGEVER OF DE AUTEURS

INHOUDSOPGAVE

Inleiding	11	Aanbevelingen voor restauratie en hergebruik	75
Bouwfasering	13	Geraadpleegde archieven en literatuur	81
Beschrijving van het gebouw	17	Bouwtekeningen	83
Monumentwaarde van het gebouw	71	Plattegronden met bouwfasen	109
Aanbevelingen voor nader onderzoek	73	Plattegronden met monumentwaarden	115

WOORD VOORAF

Het gebouwencomplex van de voormalige Penitentiaire Inrichting “Blokhuispoort” aan het Blokhuisplein en de Keizersgracht te Leeuwarden is thans in beheer gegeven aan de firma Carex en huisvest diverse tijdelijke functies. De oorsprong van het gebouwencomplex gaat echter terug tot de 15de eeuw, waarin het als ‘Blokhuis’ – een stadscitadel of dwangburcht – gesticht werd op de zuidoostelijke hoek van stad Leeuwarden.

De eigenaar van het complex, de Rijksgebouwendienst, besloot onlangs tot een bouwhistorische opname met ruimteboek van de voormalige justitiële inrichting, in verband met de ophanden zijnde herbestemming van het monumentale gebouwencomplex. Dit onderzoek is een verdieping van de in augustus 2008 door BAAC uitgevoerde bouwhistorische verkenning met waardestelling.

Het onderzoek werd uitgevoerd in opdracht van de Rijksgebouwendienst door Vlaardingerbroek & Wevers gedurende de maanden oktober tot december 2009. Het veldwerk werd verricht door ir. Leo Wevers en ir. Ingrid Maaijwee, waarbij de speciale bouw- en interieuronderdelen fotografisch gedocumenteerd werden.

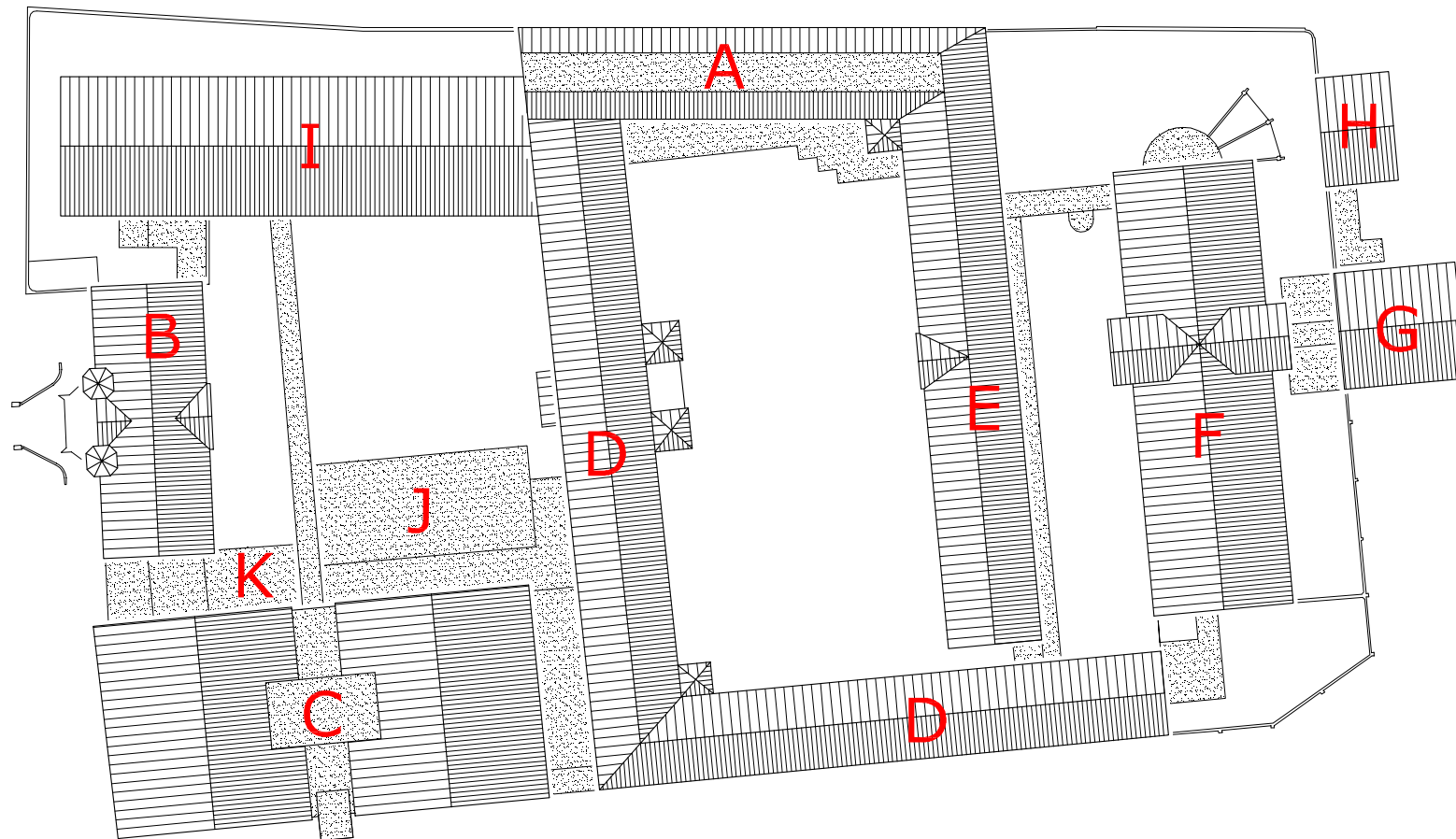
Het archiefonderzoek beperkte zich tot het archief van bouw- en woningtoezicht van de gemeente Leeuwarden, het archief van het Historisch Centrum Leeuwarden, het archief van het Frysk Histoarysk en Letterkundich Sintrum ‘Tresoar’ te Leeuwarden en het Nationaal Archief te 's-Gravenhage. Hierbij werden met name de gegevens over de vele verbouwingen in de late 19e en 20ste eeuw geïventariseerd. De bouwgeschiedenis van vóór de late 19de

eeuw is vooral gebaseerd op topografische afbeeldingen.

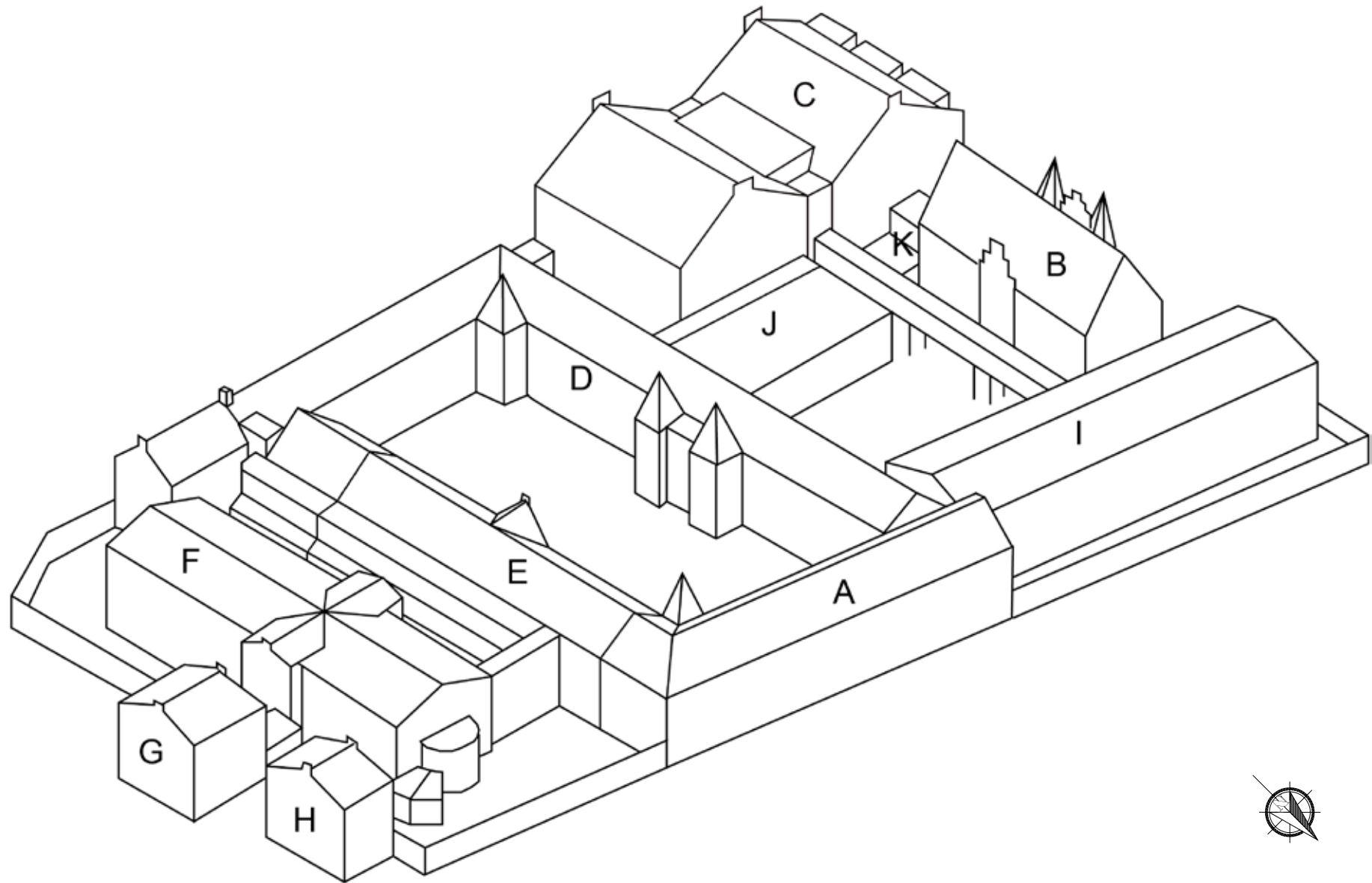
Tijdens het onderzoek hebben wij hulp en ondersteuning mogen ondervinden van diverse personen. Voor de inhoudelijke begeleiding gaat onze dank uit naar de heren Johan de Haan en Jan Kamphuis van de Rijksgebouwendienst. Voorts is dank verschuldigd aan Hotze Bouwma van Carex voor het verschaffen van toegang tot alle ruimten en het geven van diverse aanvullende informatie. Daarnaast is dank verschuldigd aan de heer Bastiaan van de Monumentenwacht Overijssel en Flevoland voor het beschikbaar stellen van enkele afbeeldingen en de heer Vegter van architectenburo irs. Vegter voor zijn toelichting op de door hem uitgevoerde plannen en inzage in zijn archief. Tenslotte is ook dank verschuldigd aan de medewerkers van de gemeente Leeuwarden, het Historisch Centrum Leeuwarden, het Frysk Histoarysk en Letterkundich Sintrum ‘Tresoar’ te Leeuwarden en het Nationaal Archief te 's-Gravenhage. Moge dit onderzoek bijdragen aan een verantwoorde en zorgvuldige herbestemming van dit bijzondere gebouwencomplex.

Utrecht, maart 2010

Ir Leo Wevers
Ir Ingrid Maaijwee

Afbeelding 1. Situatietekening van de Blokhuispoort met nummering van de bouwdelen. Tekening RGD / Vlaardingerbroek & Wevers.

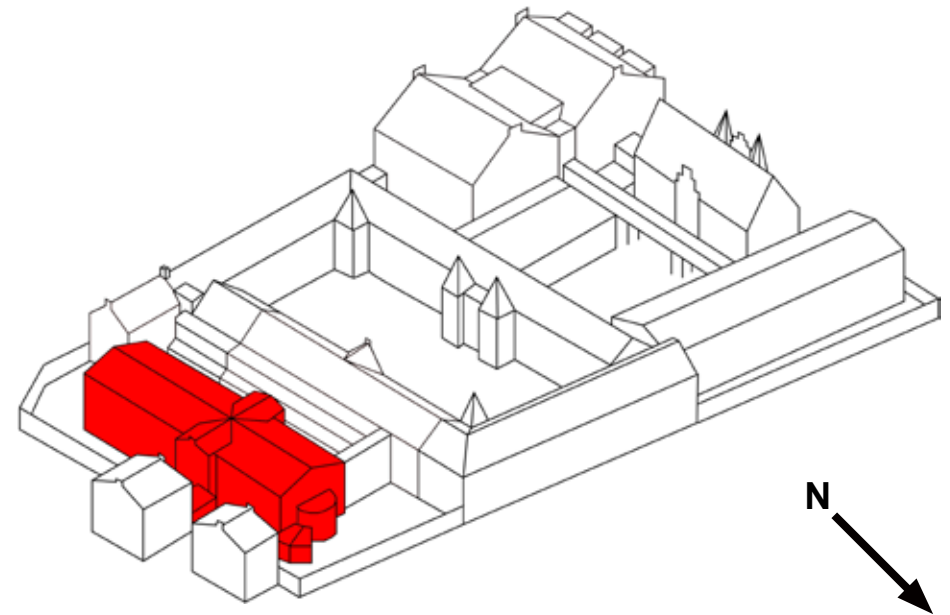
Afbeelding 2. Vogelvluhtekening van de Blokhuispoort met nummering van de bouwdelen. Tekening Vlaardingerbroek & Wevers.

INLEIDING

Bouwdeel F - tevens bekend als Cellenvleugel A - werd in 1891 gebouwd ten behoeve van de huisvesting van gevangenen in zowel groeps- als individuele cellen. Aan de oostzijde staat het bouwdeel in verbinding met de gelijktijdig gebouwde bouwdelen G en H, respectievelijk administratiegebouw en cipierswoning.

De aanduiding van de bouwdelen (A t/m K) is overgenomen uit het door Baac in 2008 opgestelde rapport¹.

Een aantal bouwfases is ten behoeve van de helderheid samengevoegd, indien zij deel uitmaakten van hetzelfde bouwplan. Zo zijn bijvoorbeeld de verbouwingen die tussen 1988 en 1991 werden uitgevoerd door architectenbureau irs. Vegter aangegeven met het jaartal 1988, het jaar waarin de vergunning werd verleend en de eerste fase werd uitgevoerd. De diverse onderhoudswerkzaamheden die rond 1997 werden uitgevoerd, zijn vermeld onder het jaartal 1997. Wat betreft de installatievoorzieningen zijn enkel de tijdens of direct na de bouw aangebrachte voorzieningen beschreven, tenzij het bijzondere voorzieningen betreft.

Afbeelding 3. Vogelvluchttekening van de Blokhuispoort met in rood aangegeven Bouwdeel F. Tekening Vlaardingerbroek & Wevers.

¹ J.M.J. Willems, M.C. van Dam, Leeuwarden Blokhuispoort, *Bouwhistorische verkenning met waardestelling*, BAAC, 's-Hertogenbosch 2008.

BOUWFASERING

Fase 1 (1891) (Afbeelding 92 t/m Afbeelding 106)

In 1889 werd besloten tot het afbreken van verschillende gebouwen op het achtergedeelte van het terrein van de bijzondere strafgevangenis en het bouwen van een *'Huis van Bewaring met administratiegebouw en cipierswoning en verder toebehoren, benevens het maken van een toegangsbrug tot deze gebouwen over de Keizersgracht'*. De bouwplannen werden gemaakt volgens ontwerp van architect W.C. Metzelaar, waartoe zes overzichtstekeningen en een zestal detailtekeningen gemaakt werden¹.

Het bestek van september 1889 vermeld de raming van fl. 100.220,- voor de sloop en nieuwbouw van de cellenvleugel, het administratiekantoor en de cipierswoning. De aanwijzing vond plaats op 28 september 1889 te Leeuwarden, terwijl de aanbesteding op 5 oktober 1892 te 's-Gravenhage geschiedde. In het bestek was bepaald dat voor 1 september 1890 de nieuwe gebouwen geheel onder dak moest zijn gebracht en dat de oplevering uiterlijk 1 april 1891 plaats diende te vinden.

In het bestek werd allereerst de afbraak van de bestaande gebouwen vermeld. Hier dienden de afkomende stenen afgebikt te worden ten behoeve van hergebruik in funderingen en vuilwerk.

De nieuwbouw betrof een gebouw van 45,85 x 14,4 meter, bestaande uit drie bouwlagen met zadeldak. Het gebouw kreeg een goothoogte van 9,96 meter en een nokhoogte van 11,76 meter en bood plaats aan 76 gevangenen.

Fundering en opgaand werk

In verband met de verstoringen van vorige gebouwen werd de grond uitgegraven tot zomerpeil² (2,42 - peil), waarna vervolgens een grondverbetering plaatsvond door middel van het opbrengen van lagen 30 cm schoon woudzand³, waarna de nieuwe funderingen vanaf 1,2 m onder peil konden worden

1 Van de tekeningen zijn de overzichtstekeningen schaal 1:100 bewaardgebleven, doch de bij het bestek behorende detailtekeningen konden nog niet alle getraceerd worden.

2 Als peil wordt in dit rapport de bovenzijde van de vloer van de begane grond aangehouden. In het bestek uit 1889 werd het zomerpeil (Z.P.) gebruikt, dat 2,42 meter onder de bovenzijde van de vloer van de begane grond lag.

3 Woudzand komt voor nabij het maaiveld en wordt droog gewonnen. Het zand is geelbruin tot roodbruin gekleurd en wordt ook wel dekzand genoemd.

aangelegd. Deze werden 4-steens breed aangelegd, en kregen versnijdingen per 2 lagen van een klezoorbreedte. Het trasraam werd 0,75 meter hoog uitgevoerd. De gevels kregen voegwerk als net 'Amsterdamsch knipwerk' en werd gekenmerkt door een samenstelling van gelijke delen scherp zand, schelpkalk en langzaam bindende portlandcement. Verder werd in het bestek expliciet vermeld welke wanden gepleisterd dienden te worden en dat *'alle overige muurwerken, die zowel binnen als buiten in het gezicht komen schoon [worden] gewerkt en gevoegd'*. Verder dienden alle muren anderhalfsteens dik in beste gele gevelmoppen uitgevoerd te worden, met uitzondering van de muren van de wandelplaatsen en enkele binnenwanden die steens dik uitgevoerd werden. Voorts werden de muurvlakken middels rode steen verlevendigd *'door strekken boven deuren en ramen en doorgangen, rollagen onder de ramen, plinten van drie lagen boven alle vloeren, en eenige horizontale banden, alles van gelijkkleurig gevelhardgrauw, utrechtische of waalsteen, waarmede ook d strekken boven ramen en deuren in de gevels gemetseld moeten worden'*.

Constructie en vloeren

De gewelven werden gerealiseerd als halfsteens metselwerk van beste gele gevelmoppen, die men moest aanraseren met minstens 0,15 m beton op de top. Al deze beton bestaande uit *'harde brikstukken, niet groter dan duiveneieren in slap basterd tras'*.

De vloeren van de cellen werden uitgevoerd in portlandcement van 3 cm dik. De vloeren van de corridors en (verbindings-)gangen bestonden uit hardgebakken *'gele achtkantige tegels met dito zwarte vierkante tegeltjes tot vulling'* en een zwarte band van tegels langs de wanden. De galerijen op de verdiepingen werden voorzien van hardstenen platen volgens tekening. Het hardsteen werd uitgevoerd in Ecaussijnse steen (Namense steen), waarbij de binnenzijden van de goten, bovenzijden der dorpels, de treden en gaanderijplaten donker gezoet werden, terwijl het overige hardsteenwerk met *'netten belgischen frijnslag'* werd uitgevoerd.

Het staalwerk van de gaanderijen en troggewelven werd uitgevoerd in de benodigde I, T en U-profielen.

De kapconstructie werd uitgevoerd in Koperwijcksch vurenhout. Het dak was vormgegeven als roevendak, was voorzien van roeflatten van 5 x 7 cm en kende een dakbedekking in zink no. 14 (0,8 mm). Op het dak werden in totaal 80 stuks zinken ventilatiekappen uit zink no 16 (1,1 mm) aangebracht.

Binnen- en buitenwandopeningen

In de gevels werden 80 gegoten ijzeren celramen met bijbehorende celdorpels *‘geheel gemonteerd met de daarbij behorende plaatijzeren kleppen van plaatijzer no. 18, gegoten roosters, gesmeede opsluitstaaf met moeren, bouten enz., geheel volgens de teekeningen en bestaand model, doch netter gegoten’* (Afbeelding 104). Voor beide corridorlichten in de eindgevels werden 6 vaste ramen van elk 16 ruiten en 6 beweegbare ramen elk van 4 ruiten aangebracht. De celdeuren werden vervaardigd uit Koperwijksch vurenhout, te bekleden met gestrekt plaatijzer no. 19.

Installaties

Installatietechnisch werd de nieuwe cellenvleugel van diverse moderne installaties voorzien. Voor alle verblijfsvertrekken werden ventilatiekokers (Afbeelding 102) ingemetseld, *‘reikende van 0,12 m boven den vloer van het vertrek tot nagenoeg onderkant dakbeschof’*. De rechthoekige kokers hadden een mondstuk onder en boven in het vertrek, voorzien van een gesmede klep van plaatijzer. Tegen de gevels werden gegoten ijzeren gootpijpen van rond 10 cm bevestigd. Vanuit het administratiegebouw diende een gasleiding te worden aangebracht ten behoeve van gasverlichting voor zowel de gemeenschappelijke vertrekken als de individuele cellen. Het pand kreeg de voor de late 19de eeuw gebruikelijke loden waterleidingen, echter voorzien van een tinnen binnenvoering. In de cellenvleugel werden de drie fonteintjes op de gaanderijen voorzien van koperen taylor fonteinkranen. In het gebouw werden voorts nog twee kranen ten behoeve van de verwarmingstoestellen in de stookkeldertjes en twee kranen voor de badtoestellen aangebracht. Verder werden drie schelinrichtingen - één voor elke afdeling - met nummerborden in eikenhouten kastjes geplaatst.

Overig

In elk der cellen werden twee eiken klossen van 53 x 14 x 5 cm aangebracht ten behoeve van de verwarmingsbuizen. De inrichting van de cellen bestond uit een werktafeltje en twee ronde plankjes in de hoek. Het schilderwerk aan de buitenzijde diende in opgegeven kleur te worden uitgevoerd, het houtwerk aan de binnenzijde moest voorzien worden van een houtimitatie. De celtafeltjes, hoekplankjes in de cellen en het houtwerk in de kap dienen juist niet geleverd te worden. Met betrekking tot het glaswerk was er sprake van een drietal soorten. Het glaswerk van het lantaarnlicht in de kap werd uitgevoerd in bruuw spiegelglas

van 1,5 mm. De celramen en de corridorlichten diende men echter te voorzien van fijn geribt Hartleyglas, terwijl in ramen van de bewaarderskamer, het onderwijzersvertrek, de bibliotheek en de vertrekken van de bewaarster halfwit fransch glas geplaatst diende te worden.

Fase 2 (1948) (Afbeelding 9, Afbeelding 42 en Afbeelding 43)

Uit de topografische afbeeldingen kan afgeleid worden dat tussen 1930 en 1948 een verbouwing heeft plaatsgevonden. Hierbij werden celramen in de buitengevels naar beneden toe verlengd en van bijpassende ijzeren roedenramen voorzien. Tijdens deze modernisering werden tevens de interieurs van de cellen wit gesausd en van een nieuwe inrichting voorzien met opklapbed en af te sluiten privaat (Afbeelding 43).

Vermoedelijk werd tijdens deze bouwphase tevens het bewaardersvertrek op de begane grond in tweeën gedeeld. De verwarmingsketel ter plaatse van trap aan de westzijde werden verwijderd ten behoeve van doorgang naar de binnenplaats tussen de bouwdelen E en F. De indeling van de badruimten werd vermoedelijk gewijzigd, waarbij een tussenwand werd verwijderd. Tevens werd een aantal van de gezamenlijke cellen op de begane grond gesplitst.

Fase 3 (1957) (Afbeelding 108)

In 1956 werd een vergunning aangevraagd voor het vernieuwen van de *‘badinrichting in het Huis van Bewaring en het wijzigen van twee isoleercellen’*. Tijdens deze fase verbreedde men de verbindingsgang op de begane grond tussen de bouwdelen F en G (het administratiekantoor) aan de noord- en zuidzijde. De toegang tot de isoleercellen werd gerealiseerd door het vergroten van de bestaande doorgang en hier een schuine wand achter te plaatsen, waardoor een soort trechter ontstond (Afbeelding 71). Diverse doorbraken werden gerealiseerd, waaronder een deur tussen de berging (ruimte A0.37) en de cellenhal.

Fase 4 (1964) (Afbeelding 109 en Afbeelding 110)

Tijdens deze verbouwing werden toilet- en wasruimten gerealiseerd ter plaatse van de huidige wasruimte op alle drie de bouwlagen. Deze ruimten bestonden per verdieping uit een drietal toiletruimten en tien wastafels.

Op de eerste en tweede verdieping werden de doorgangen tussen de verblijfs- en slaapzalen direct ten zuiden van de nieuwe sanitaire voorzieningen dichtgezet, waardoor er extra cellen ontstonden. Mogelijk hield dit verband met de cellen die opgeofferd dienden te worden in verband met het inbrengen van de wasruimten.

Ten behoeve van nieuwe toezichtruimten op de eerste en tweede verdieping

werd het zuidelijk deel van de cellenhal - tot die tijd een grote vide - van een tweetal nieuwe vloeren voorzien. Volgens de tekening waren deze opgebouwd uit troggewelfjes op stalen I-profielen, echter op de verdieping is deze als vlakke betonvloer uitgevoerd. Om deze nieuwe vloeren te ontsluiten, verplaatste men de zuidelijke trap. De beide ruimten werden afgesloten door - vermoedelijk - houten puien.

Ter vergroting van de hoeveelheid daglicht in de cellenhal, besloot men een tweede daklicht aan te brengen, ten zuiden van het reeds bestaande daklicht (Afbeelding 24).

Tevens besloot men enkele nog niet verlengde ramen op de eerste en tweede verdieping, onder andere ter plaatse van nieuwe de wasruimten alsnog te verlengen en werden de 9-ruits schuiframen op de begane grond en tweede verdieping van de westelijke dwarsbeuk vervangen door 30-ruits ramen.

Fase 6 (1988) (Afbeelding 111 t/m Afbeelding 113)

In 1988 werd het gehele complex aangepast in verband met de gewijzigde gebruiks- en veiligheidseisen. De bewaardgebleven bouwvergunningstekeningen tonen zowel de bouw van een verbindingsgang met bouwdeel E, als de inbouw van diverse brandscheidingen en -voorzieningen. De plannen werden vormgegeven door architectenburo irs. Vegter uit Leeuwarden. Tijdens deze verbouwing werden de deuren met de patrijspootjes in de blauwe kleurstelling als kenmerkende elementen ingebracht.

De wandenplaatsen aan de noordzijde van het bouwdeel werden op twee na gesloopt, waarbij de huidige toezichtruimte gerealiseerd werd op zowel de begane grond als de eerste verdieping. Deze vervingen de in 1964 ingebrachte toezichtruimten aan de zuidzijde van de cellenhal.

Tevens werd de cellenhal gemoderniseerd. De ruimte werd witgesausd, de balustrades werden verhoogd en de fonteintjes op de galerijen dichtgezet.

Verder werd het onderste venster in de hoge pui in de zuidelijke kopgevel aangepast, waarbij de stalen vensters vervangen werden door ventilatieschoepen in geribt veiligheidsglas.

De isoleercellen aan beide zijden van de verbindingsgang naar bouwdeel G maakten plaats voor een keuken en bergruimte. Ten slotte werden de laatste gemeenschappelijke cellen op de verdiepingen aan de zuidzijde opgedeeld in individuele cellen.

Fase 7 (1997) (Afbeelding 114)

In de cellen werden de oude stalen roedenramen vervangen door de huidige

grof gedetailleerde ramen. Voorts werd ook het sanitair gemoderniseerd, waarbij de rvs units in de cellen werden ingebracht en de algemene toilet- en doucheruimten aangepast werden.

Ten behoeve van de brandveiligheid werden in het midden van de cellenhal wanden geplaatst, voorzien van deuren met kleefmagneten.

Op de faseringsplattegronden vanaf pagina 109 zijn de diverse bouwfasen aangegeven.

BESCHRIJVING VAN HET GEBOUW

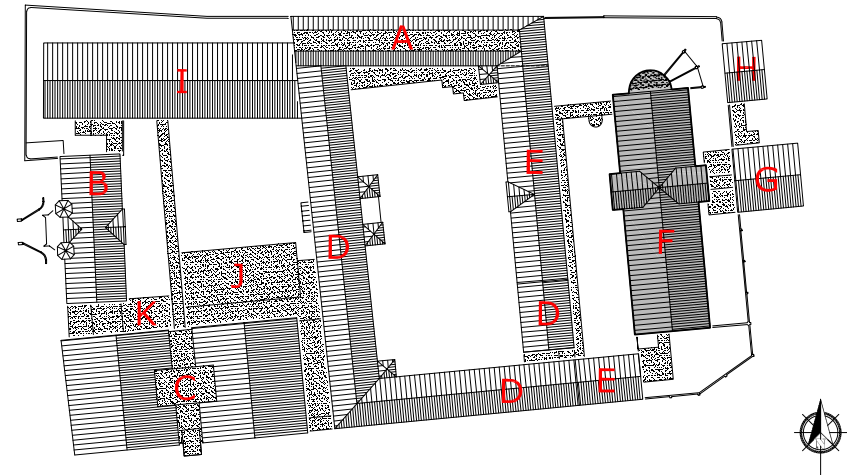
Exterieur

Bouwdeel F bestaat uit drie bouwlagen op een langgerekte rechthoekige plattegrond met licht risalerende dwarsbeuken aan de oost- en westzijde. De kopgevels (noord- en zuidgevel) worden beëindigd door met harsteen afgedekte tuitgevels, voorzien van uitgemetselde kroonlijsten waarvan de hardstenen kraagsteentjes van het fries getrappt zijn vormgegeven. De zijgevels bezitten boven de met zink beklede hardstenen bakgoten op hardstenen consoles een flauw zadeldak met een tweetal daklichten. Het metselwerk bestaat uit IJsselsteentjes in kruisverband met een grootte van 22 x 10,5 x 5 cm en een 10-lagenmaat van 59,5 cm, voorzien van een geknipte voeg.

De *noordelijke kopgevel* (zie Afbeelding 4 en Afbeelding 5) bezit ter hoogte van de begane grond en eerste verdieping een halve cirkelvormige aanbouw met borstweringen in halfsteens metselwerk die zijn voorzien van twee gesegmenteerde houten puien (1988). Aan de linkerzijde van deze uitbouw zijn twee in kruisverband gemetselde wigvormige wandelplaatsen (1891) aanwezig, afgesloten door middel van traliewerk. Daarboven is ter hoogte van de tweede verdieping een uit hardsteen opgebouwd drielicht angebracht, overspannen door een met gele IJsselsteentjes ingevulde in rode baksteen uitgevoerde segmentboog. In het venster zijn drie stalen ramen (1891) gevat, met 16-ruits vaste onderramen en 4-ruits naar binnen vallende bovenramen, uitgevoerd met verzwaarde middenstijlen. Rechts van het drielicht bevindt zich een 1-ruits naar binnen vallend venster (1948) voorzien van een rollaag aan de onder- en bovenzijde. Voorts bezit de gevel aan de bovenzijde, juist onder de kraagsteentjes, een drietal ventilatieopeningen (1891), die zijn uitgevoerd met een uitkragende rollaag aan de onderzijde. Opmerkelijk is het ontbreken van het gevelanker aan de rechter zijde ter hoogte van de tweede verdiepingvloer (zie Afbeelding 5).

De *oostgevel* (zie Afbeelding 6 en Afbeelding 7) kent links van de drie vensterassen brede dwarsbeuk acht vensterassen en rechts ervan vijf. De meeste vensteropeningen zijn voorzien van segmentbogen uit rode baksteen, gietijzeren onderdorpels en traliewerk. De onderdorpels zijn hol en aan de onderzijde voorzien van openingen ten behoeve van de ventilatie van de achterliggende cellen. De stalen ramen (1997) bezitten een vast onder- en kleppend bovenraam. Onregelmatig metselwerk in het onderste deel van de dagkanten en aan

weerszijden van de onderdorpels geeft aan dat deze vensters later werden verlengd (1948 vergelijk Afbeelding 6 met Afbeelding 9). Een groot deel van de zijgevel is ter hoogte van anderhalve meter boven het trasraam recent (1997) ingeboet met een lichtere steen. De enige verbijzondering in het geveldeel links van de dwarsbeuk wordt gevormd door een secundair (1948?) aangebracht venster in de eerste vensteras op de begane grond. De kopgevel van de oostelijke dwarsbeuk wordt gedeeltelijk door de verbindingsgang tussen de bouwdelen F en G aan het zicht onttrokken. Ter hoogte van de eerste verdieping bezit de kopgevel twee halfhoge vensters met daarboven drie hogere vensters. In de top van de met hardsteen afgedekte tuitgevel bevindt zich een vierkante ventilatieopening (1891) met een uitkragende rollaag aan de onderzijde. Het metselwerk van de topgevel wordt verlevendigd door trapsgewijs ingemetselde rode bakstenen. De enige openingen in de beide zijgevels van de dwarsbeuk zijn langwerpige houten 1-ruits vensters (1988) in de noord- en zuidgevel ter hoogte van de tweede verdieping. Op dezelfde bouwlaag bezit het eerste venster rechts van de dwarsbeuk aan de onderzijde lichter metselwerk, in verband

met het verkorten van dit venster¹ (1997, zie Afbeelding 6). Een aantal van de vensters in het rechter geveldeel wordt beëindigd door een afwijkend uitgevoerde segmentboog (XXc? zie Afbeelding 7 en Afbeelding 14).

De *zuidelijke kopgevel* (zie Afbeelding 8) bezit ter hoogte van de begane grond in het midden een deur uit kraaldelen beëindigd door een anderhalf steens hoge segmentboog. Links van deur is een eenlaags aanbouw aangebracht (1997), die via de achterliggende cellenhal toegang geeft tot de in bouwdeel E gelegen isoleercellen. Rechts van de deur bevindt zich een uit glazen bouwstenen opgebouwd venster (1964) onder een steens segmentboog en voorzien van keramische dorpelstenen. Daarboven is over de hoogte van zowel de eerste als tweede verdieping een uit hardsteen opgebouwd venster aangebracht, vormgegeven als twee boven elkaar gelegen drielichten, overspannen door een met gele IJsselsteentjes ingevulde in rode baksteen uitgevoerde segmentboog. Ter hoogte van de eerste verdieping is het venster voorzien van horizontale lamellen (1988) van geribd veiligheidsglas, die ten behoeve van de ventilatie geopend kunnen worden. In het bovenste gedeelte zijn drie stalen ramen (1891) gevat, met 16-ruits vaste onderramen en 4-ruits naar binnen vallende bovenramen, uitgevoerd met verzwaarde middenstijl. Voorts bezit de gevel aan de bovenzijde, juist onder de kraagsteentjes, een drietal ventilatieopeningen (1891), die zijn uitgevoerd met een uitkragende rollaag aan de onderzijde. De zes gevelankers zijn eenvoudig vormgegeven.

De *westgevel* (zie Afbeelding 10) kent links van de twee vensterassen brede dwarsbeuk vijf vensterassen en rechts ervan acht. De meest linker vensteras wordt over de volledige hoogte aan het zicht onttrokken door de verbindinggang met bouwdeel E (1988), waarbij de borstweringen van de vensters zijn doorgebroken ten behoeve van de bereikbaarheid (zie ook Afbeelding 4 en Afbeelding 5). Een groot deel van de zijgevel is over de hoogte van een meter boven het trasraam recent (1997) ingeboet met een lichtere steen. De zichtbare vensters ter hoogte van de begane grond en eerste verdieping in het linker geveldeel bezitten afwijkend gedetailleerde segmentbogen (XXc?, zie Afbeelding 7 en Afbeelding 14). De kopgevel van de westelijke dwarsbeuk bezit op de begane grond een lang venster en een dubbele deur (1948, zie Afbeelding 17). Ter hoogte van de eerste verdieping kent de gevel twee halfhoge vensters met daarboven twee hogere vensters. In de top van de met hardsteen afge-

dekte tuitgevel bevindt zich een vierkante ventilatieopening (1891) met een uitkragende rollaag aan de onderzijde. Het metselwerk van de topgevel wordt verlevendigd door trapsgewijs ingemetselde rode bakstenen. In de noordelijke gevel van de dwarsbeuk is aan de onderzijde de dichtzetting (1997) van een hoog venster zichtbaar, zoals dit in de zuidelijke zijgevel nog aanwezig is. Beide zijgevels zijn voorzien van een viertal gietijzeren ronde hemelwaterafvoeren, een bliksemafleidingsinstallatie en diverse elektravoorzieningen ten behoeve van verlichting.

1 De cel achter dit venster was oorspronkelijk de woonkamer van de bewaarder. In de zuidoosthoek van de cel tekenen zich nog sporen af van een voormalige hoekschouw.

Afbeelding 4. Overzicht van de kopgevel (noordgevel) van Bouwdeel F. De halve cirkelvormige tweelaags aanbouw werd gerealiseerd na het slopen van de wandelplaatsen in 1983 (vergelijk met Afbeelding 5). Het onderste deel van het drielicht ter hoogte van de eerste en tweede verdieping is aan de binnenzijde van de aanbouw nog zichtbaar.

Afbeelding 5. Overzicht van de noordelijke kopgevel en westelijke zijgevel in februari 1983. Alle acht wandelplaatsen waren nog aanwezig en de vensters van de meest linker vensteras van de zijgevel bezitten op deze afbeelding nog de hoogte van de oorspronkelijke vensters (vergelijk met Afbeelding 9).. In 1988 werd ter plaatse van het meest linker venster van de zijgevel een verbindingsgang met bouwdeel E gerealiseerd, het achterliggende trappenhuis verloor hierbij zijn functie. Foto: Collectie Beeldbank Leeuwarden, documentnr.: FDBLHSPLB032

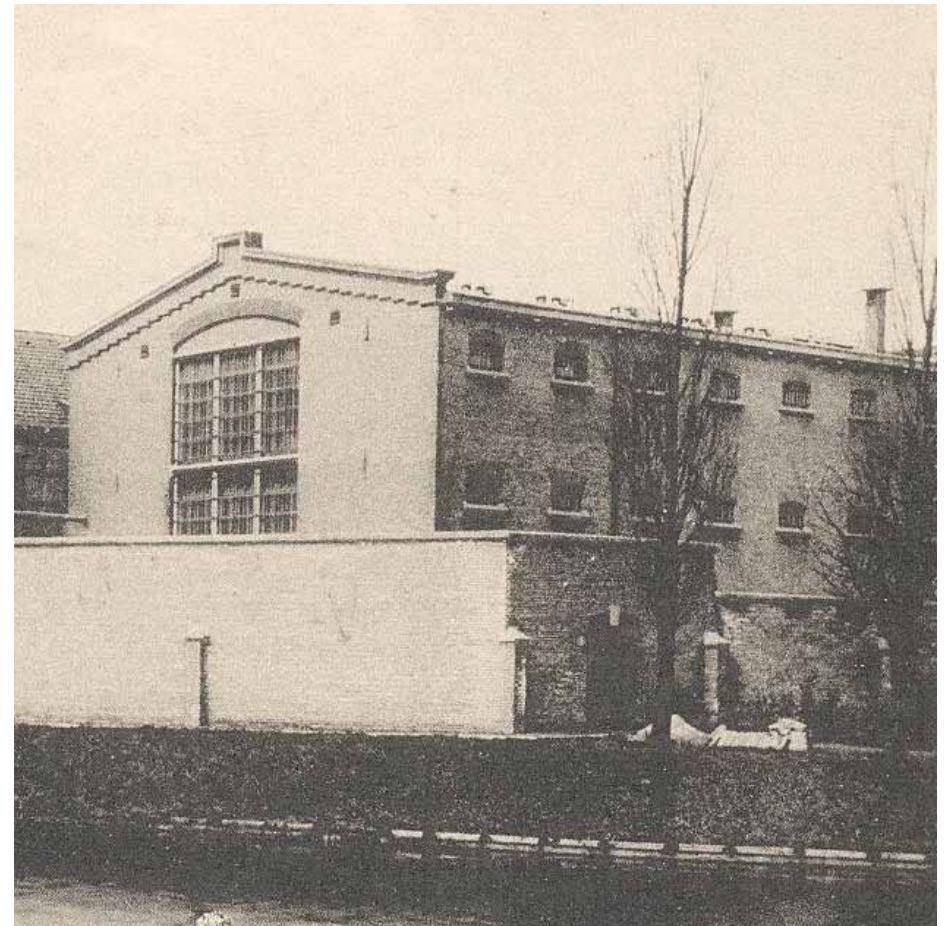
Afbeelding 6. Overzicht van het midden- en linker deel van de oostgevel. Het venster in de noordelijke zijgevel van de dwarsbeuk ter hoogte van de tweede verdieping werd in 1988 ingebroken. Het lichtere metselwerk (1997) onder het venster rechts daarvan - in het rechter deel van de zijgevel - geeft aan dat dit venster langer was (vergelijk met Afbeelding 96). Foto: Dhr. Bastiaans, Monumentenwacht Overijssel en Flevoland / Drenthe 2009.

Afbeelding 7. Overzicht van het rechter gedeelte van de oostgevel. De zijgevel is ter hoogte van anderhalve meter boven het trasraam recent (1997) ingeboet met een lichtere steen. De met pijlen aangegeven vensters zijn uitgevoerd met afwijkend uitgevoerde segmentbogen (zie ook Afbeelding 14). Foto: Dhr. Bastiaans, Monumentenwacht Overijssel en Flevoland / Drenthe 2009.

Afbeelding 8. Overzicht van de zuidelijke kopgevel. De aanbouw ter hoogte van de begane grond werd in 1997 gerealiseerd ten behoeve van de bereikbaarheid van de in bouwdeel E ondergebrachte isoleercellen.

Afbeelding 9. Overzicht van de zuidelijke kopgevel en oostgevel tussen 1930 en 1940. De vensters van de oostgevel waren hier nog niet verlengd. Foto: Collectie Beeldbank Leeuwarden, documentnr.: PBZGRWAL008

Afbeelding 10. Overzicht van de westelijke zijgevel. De ruimten op de begane grond en tweede verdieping van de dwarsbeuken hadden een afwijkend gebruik, hetgeen zich aftekent in de grootte van de vensters. Het venster in de noordelijke zijgevel van de dwarsbeuk werd recentelijk dichtgezet (1997) bij het renoveren van de achterliggende sanitaire ruimte. Foto: Dhr. Bastiaans, Monumentenwacht Overijssel en Flevoland / Drenthe 2009.

Afbeelding 11. Overzicht van de westelijke zijgevel in februari 1983. Het venster in de noordelijke zijgevel van de dwarsbeuk was hier nog niet dichtgezet, net als de drie ventilatieroostertjes tussen de tweede en derde vensteras van links. De schoorsteen op de kap van de dwarsbeuk was bedoeld ter afvoer van de rookgassen van de kachels van de onderliggende ruimten (zie Afbeelding 93 t/m Afbeelding 95). Foto: Collectie Beeldbank Leeuwarden, documentnr.: FDBLHSPLB051

Afbeelding 12. Zicht op de noordelijke gevel van de verbindinggang tussen de bouwdelen F (rechts) en G. In 1957 werd de verbindinggang in zowel noordelijke als zuidelijke richting uitgebreid ten behoeve van het realiseren van een nieuwe badvoorziening en bergruimten. De gang ter hoogte van de eerste verdieping behoort wel tot het oorspronkelijke ontwerp van W.C. Merzelaar.

Afbeelding 13. Zicht op het linker gedeelte van de oostgevel. De vensters ter hoogte van de begane grond en eerste verdieping van dit gedeelte bezitten een afwijkend gedetailleerde onderdorpel en segmentboog ten opzichte van de overige vensters (zie ook Afbeelding 14). Dit geldt eveneens voor een aantal vensters in het rechter gedeelte van de noordgevel (zie Afbeelding 7 en Afbeelding 12). De drie vierkante inboetingen ter plaatse van de pijlen waren voorheen ventilatieroosters (zie Afbeelding 11).

Afbeelding 14. Vergelijking van een standaard (links) en een afwijkende (rechts) venster. Het linker venster bezit een eenvoudige segmentboog en ventilatiedorpel (zie Afbeelding 15). De segmentboog van het rechter venster is voorzien van een ronde profilering aan de binnenzijde en een slankere onderdorpel. Tevens zijn de tralies verder naar achter in de negge geplaatst.

Afbeelding 15. Detail van de onderzijde van één van de standaard onderdorpels. De onderdorpel is hol en aan de onderzijde voorzien van openingen ten behoeve van de ventilatie van de achterliggende cellen (zie detailtekening Afbeelding 104). Onregelmatig metselwerk aan weerszijden van de onderdorpel geeft aan dat deze vensters later werden verlengd (1948).

Afbeelding 16. Fragment van Afbeelding 11 van de westgevel in februari 1983). De in 1997 vervangen ijzeren vensters bestonden uit 10-ruits vaste onder- en naar binnen vallende bovenramen. In tegenstelling tot de hemelwaterafvoeren van bouwdeel I, werden de hemelwaterafvoeren van bouwdeel F niet ingekast, maar op de gevel bevestigd. Foto: Collectie Beeldbank Leeuwarden, documentnr.: FDBLHSPLB051

Afbeelding 17. Doorgang in de kopgevel van de westelijk dwarsbeuk. Oorspronkelijk bezat deze gevel ter hoogte van de begane grond een tweetal vensters ten behoeve van de verlichting van het achterliggende bewaardersvertrek. In het tweede kwart van de 20ste eeuw werd het bewaardersvertrek gesplitst ten behoeve van het realiseren van een doorgang naar de binnenplaats tussen de bouwdelen E en F. De vlakke deuren met geprofileerde naald en siermetselwerk onder de segmentboog werden aangebracht.

Cellenhal (ruimte A0.29, A1.29 en A2.29)

De cellenhal is een langwerpige ruimte die zich uitstrekt over de volledige lengte en hoogte van het gebouw. Vanuit de cellenhal worden via trappen, galerijen en loopbruggen alle aan de oost- en westzijde gelegen cellen en overige ruimten ontsloten.

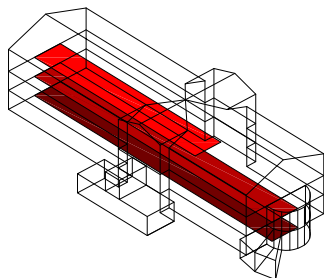
De gemetselde wanden bestaan uit wit gesausde (1988) IJsselsteentjes in kruisverband met geknipte voegen. De onderste drie lagen - waarvan er twee achter de blauw geschilderde cementplint (0,8 x 7,5 cm) wegvallen - bestaan uit een afwijkende rode steen. De oorspronkelijke tegelvloer (Afbeelding 20) op de begane grond is voorzien van een blauwe gietvloer (1997). De vloeren van de galerijen en loopbruggen op de verdiepingen bestaan uit Belgisch hardstenen platen van 1 x 2 meter en een dikte van 5 cm, voorzien van afgeronde kanten, op stalen I- en T- profielen. Rondom de vides zijn op de platen hardstenen plintjes van 5 x 2 cm aangebracht. De onderste laag van het aansluitende metselwerk van de wanden op de galerijen is zwart geschilderd. Het plafond wordt gevormd door ongesausde halfsteens troggewelfjes in schoon metselwerk op INP-liggers.

De grotendeels met hanekammen beëindigde toegangen van de cellen (Afbeelding 25) bestaan uit houten kozijnen met ter aansluiting op het metselwerk architraaflossen voorzien van een hol en bol profiel. Onder de kozijnstijlen zijn hardstenen dorpels aangebracht. Ter plaatse van de in 1948 ingebroken toegangen zijn deze gecombineerd met hardstenen neuten. De houten celdeuren zijn voorzien van een kijkgat, schaftklep en (naam)kaartje.

Het plafond wordt tweemaal onderbroken door een daklicht (1891/1964), met een lengte van drie plafondvelden. Aan de onderzijde zijn dwars op de doorgaande I-profielen ijzeren staven bevestigd met een onderlinge afstand van 15 cm. De kopschotten bestaan uit schoon metselwerk met geknipte voegen.

De ramen zijn gedeeltelijk voorzien van ventilatieschoepen, de overige ramen bezitten draadglas (Afbeelding 23 en Afbeelding 24).

De trappen (1894) bestaan uit op stalen I-profielen bevestigde gegoten ijzeren driehoekige opengewerkte segmenten. De secundaire (1988) leuningen bestaan uit verticale stalen strips met onder de T-vormige handlijst een viertal horizontale ronde staven (rond 2 cm). Ter plaatse van de huidige verticale strips tekenen zich sporen af

van de bevestigingen van de oorspronkelijke leuning en balustrades.

De *noordwand* bezit op de begane grond een houten pui (1988) onder een segmentboog, op de plaats waar zich vroeger de doorgang naar de wandelplaatsten bevond. Ter hoogte van de eerste verdieping bevindt zich een hardstenen pui (Afbeelding 26) met links en rechts de oorspronkelijke stalen ramen, bestaande uit 16-ruits vaste onder- en 4-ruits naar binnen vallende bovenramen. Het middelste gedeelte van de pui is vervangen (1988) door een houten deur die toegang geeft tot de achterliggende toezichtruimte (A1.26). Op de tweede verdieping wordt de cellenhal afgesloten door een metselwerk wand, waarin zich de toegang naar de hal van de voormalige vrouwenvleugel bevindt. Voor deze wand werd een houten toezichtruimte geplaatst op een secundair aangebracht gedeelte van de galerij (beide 1988).

In de *oostwand* is op de begane grond een dertiental toegangen naar de cellen aanwezig, waarvan in het zuidelijke deel alleen de deuren links en rechts van de brandwerende pui (1997) oorspronkelijk zijn (cellen A0.09, A0.10, A0.17 en A0.18). De overige toegangen zijn ingebroken bij het splitsen van de gezamenlijke cellen (1948). Rechts van cel A0.05 bevindt zich een dichtgezet luik¹, waarvan de detaillering van het kozijn gelijk is aan de kozijnen uit de bouwtijd (1891). Vervolgens bezit de wand een dubbele deur uit kraaldelen naar de verbindingsgang met bouwdeel H, en een toegang tot de opslagruimte rechts daarvan (A0.37). Tussen de cellen A0.07 en A0.08 is een rechthoekige dichtzetting (1988) zichtbaar, van een voormalig fonteintje (zie Afbeelding 32 en Afbeelding 33).

De indeling van de *oostwand* ter hoogte van de eerste verdieping komt vrijwel overeen met de indeling ter hoogte van de begane grond. De deur van de doorgang naar bouwdeel G is enkel in plaats van dubbel en de doorgang naar de kapper (A1.27) is secundair (1988). De gezamenlijke cellen aan de zuidzijde van deze verdieping zijn in twee fasen gesplitst (1948 en 1988), herkenbaar aan de vormgeving van de toegang en aanwezigheid van een hanekam daarboven (zie Afbeelding 25). De cellenhal is op tweede verdieping korter doordat er zich aan de noordzijde een afgesloten hal bevindt (de voormalige vrouwenvleugel). De wand bezit geheel links - ter hoogte van de dwarsbeuken - een houten pui (1988). De indeling van de celdeuren is gelijk aan de eerste verdieping. Tussen de laatste twee cellen aan de zuidzijde (A2.07 en A2.08)

¹ Mogelijk was het luik een venster, ontworpen om het achterliggende trappenhuis van daglicht te voorzien vanuit de cellenhal.

is een klein venster ingebroken (1964)². Verdeeld over de lengte van de hal is juist onder de trog geweljes een drietal luiken (1988) aangebracht, mogelijk ten behoeve van onderhoudswerkzaamheden aan de onder de kap aangebrachte installaties.

De *zuidwand* bezit ter hoogte van de begane grond in het midden een buitendeur (1891), met links daarvan een venster opgebouwd uit glazen bouwstenen (1964) en rechts een recente deuropening (1997) naar de daarachter gelegen gang (A0.38). Ter hoogte van de eerste en tweede verdieping is een pui aangebracht in de kopgevel, die door twee verticale stijlen in drieën gedeeld wordt. In het onderste gedeelte van de pui bevinden zich in elk deel dertien horizontale lamellen (1988) uit geribt veiligheidsglas, die kunnen worden geopend ten behoeve van ventilatie van de hal. Ter hoogte van de tweede verdieping bevinden zich in de pui de oorspronkelijke stalen ramen, bestaande uit 16-ruits vaste onder- en 4-ruits naar binnen vallende bovenramen. De ramen zijn uitgevoerd met een verzwaarde middenstijl, zijn voorzien van een ojief en bezitten ruiten in diverse kleuren glas. Boven het venster is, ter ondersteuning van het bovenliggende metselwerk, een getoogde ontlastingsboog aangebracht. De vloer van de eerste verdieping bestaat ter plaatse van de kopgevel uit wit gesausde troggewelfjes op stalen binten (1964). De daarboven gelegen vloer bestaat echter uit een aan de onderzijde vlakke betonvloer (1964), aan de bovenzijde voorzien van marmoleum.

In de *westwand* (zijde derde binnenplaats) zijn op de begane grond en eerste verdieping elf celtoegangen aanwezig. Ter plaatse van de dwarsbeuk zijn boven elkaar twee steektrappen in een nis opgenomen. Links onder deze trap bevindt zich op de begane grond een dubbele toegangsdeur (1948) naar de doorgang (A0.36) naar de derde binnenplaats. Het metselwerk ter plaatse van deze doorgang is voorzien van pleisterwerk³. Aan de andere zijde van de trap geeft een kozijn (1891) zonder deur toegang tot de wasruimten. Rechts van de trapnis is een lift aangebracht (1997), met daarnaast sporen van een dichtgezette celdeur (1964). Ter plaatse van de meest noordelijke cel bevindt zich onder een omtimmerde balk (1988) de toegang tot de verbindingsgang (1988) naar bouwdeel E (A0.25). De ongeveer een meter naar achter geplaatste houten pui (1988) bezit een deur met patrijspootvenster. De eerste verdieping

2 Vermoedelijk was dit venster bedoeld om vanuit de bewakersruimte toezicht te houden op de - in 1964 nog gezamenlijke - slaapzaal (zie Afbeelding 110).

3 Op deze plaats bevond zich tot 1948 een kast onder de trap, die toegankelijk was vanuit de bewakersruimte (zie Afbeelding 108). Deze kast was aan de binnenzijde gepeisterd.

bezit ter plaatse van de doorgang naar de binnenplaats de toegang tot een cel en de - kortere - galerij van de tweede verdieping geeft toegang tot slechts negen cellen.

De cellenhal wordt ten zuiden van de cellen A0.09 en A0.18 door een met draadglas ingevulde wand (1997) gedeeld.

Afbeelding 18. Overzicht van ruimte A1.29 gezien richting het noorden. De cellenhal is op de tweede verdieping korter en door een gemetselde wand afgesloten van de hal van de voormalige vrouwenafdeling (A2.27). Aan de rechter zijde zijn ter hoogte van de eerste verdieping achtereenvolgens een toegang tot een cel (1948), de kapper (1988), de verbindingsgang naar bouwdeel G (1891) en het luik met daarachter de spiltrap zichtbaar.

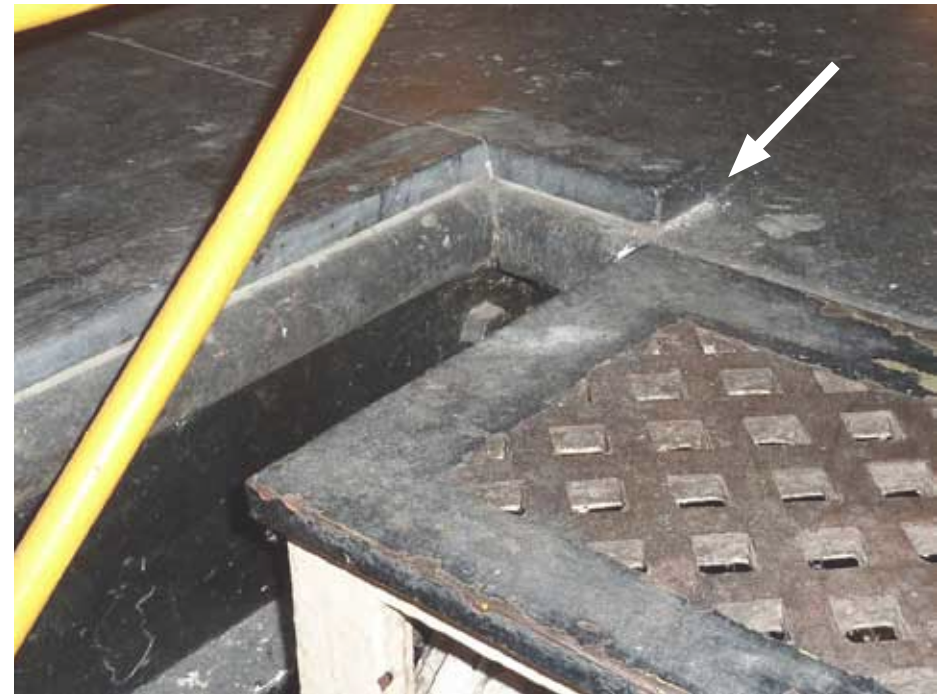
Afbeelding 19. Detail van de onderzijde van de wand van de cellenhal. De gemetselde wanden bestaan uit wit gesausde (1988) IJsselsteentjes in kruisverband met geknipte voegen. De onderste drie lagen - waarvan er twee achter de blauw geschilderde cementplint (0,8 x 7,5 cm) wegvallen – bestaan uit een afwijkende rode steen.

Afbeelding 20. Detail van de oorspronkelijke tegelvloer onder de huidige gietvloer (1997). De vloer (1891) is opgebouwd uit hardgebakken achthoekige okergele tegels met zwarte vierkante tegeltjes en een zwarte border langs de wanden.

Afbeelding 21. Onderzijde van één van de trappen in de cellenhal. De trappen (1891) bestaan uit op stalen I-profielen bevestigde gegoten ijzeren driehoekige opengewerkte segmenten. De secundaire (1988) leuningen bestaan uit verticale stalen strips met onder de T-vormige handlijst een viertal horizontale ronde staven (rond 2 cm). Oorspronkelijk waren hier leuningen met slechts 2 horizontale tussenstaven (vergelijk Afbeelding 31).

Afbeelding 22. Detail van de hardstenen platen van de galerijen op de vloeren van de eerste en tweede verdieping van de cellenhal en de bovenzijde van de trap. Rondom de vides zijn op de platen hardstenen plintjes van 5 x 2 cm aangebracht.

Afbeelding 23. Zicht op de onderzijde van het oorspronkelijke daklicht (1891). Dwars op de doorgaande I-profielen van de troggewelfjes zijn ijzeren staven bevestigd met een onderlinge afstand van 15 cm. De kopschotten bestaan uit schoon metselwerk met geknipte voegen. De kozijnen zijn voorzien van geprofileerde latten. Twee ramen aan de oostzijde (links) zijn voorzien van ventilatieschoepen (1988), de overige ramen bezitten draadglas.

Afbeelding 24. Zicht op de onderzijde het secundaire daklicht (1964). De kopschotten bestaan uit schoon metselwerk met geknipte voegen, echter in een van het overige werk afwijkende steen. Ter plaatse van de troggewelfjes geeft de lichtere kleur van de bakstenen aan dat de stenen werden ingezaagd. Aan beide zijden is één van de drie ramen voorzien van ventilatieschoepen (1988), de overige ramen bezitten draadglas.

Afbeelding 25. Overzicht van de verschillende typen celdeuren in bouwdeel F. Geheel links een celdeur uit de bouwtijd met een kijkgat, schaftklep en (naam)kaartje. De deur rechts daarvan werd recent voorzien van een groter kijkgat met klep (1997?), die behalve bij de deuren van cellen A0.23 en A0.24 op de gehele begane grond werd aangebracht. In het tweede kwart van de 20ste eeuw werden op de begane grond de gezamenlijke cellen aan de zuidzijde gesplitst tot individuele cellen (cellen A0.06 t/m A0.21). Hierbij plaatste men op de oorspronkelijke toegangen geïnspireerde deuren (derde deur van links), echter met toepassing met hardstenen neutjes onder de stijlen van de kozijnen. Vervolgens werden in 1964 op de eerste en tweede verdieping de cellen zuidelijk van de kruising gesplitst (zie Afbeelding 109 en Afbeelding 110) en in 1988 de overige cellen (zie Afbeelding 112 en Afbeelding 113). In 1964 werd nog gekozen voor een detaillering die min of meer gelijk was aan de uit de bouwtijd afkomstige deuren, maar in 1988 koos men voor een eenvoudiger vormgeving, zonder geprofileerde architraaflossen en gemetselde hanekam (geheel rechts).

Afbeelding 26. Zicht op de pui in de noordelijke kopgevel ter hoogte van de eerste verdieping. Links en rechts zijn de oorspronkelijke stalen ramen, bestaande uit 16-ruits vaste onder- en 4-ruits naar binnen vallende bovenramen, nog aanwezig. Het middelste gedeelte van het venster werd vervangen (1988) door een houten pui die toegang geeft tot de achterliggende toezichtruimte (A1.26).

Afbeelding 27. Zicht op de zuidelijke kopgevel ter hoogte van de begane grond. In het midden een buitendeur uit de bouwtijd (1891), met links daarvan een venster opgebouwd uit glazen bouwstenen (1964) en rechts een recente deuropening (1997) naar de daarachter gelegen gang (A0.38). Het venster links is voorzien van een segmentboogvormige rollaag en een hardstenen vensterbank. Ter plaatse van rechter deuropening bevond zich tot de vernieuwing van het sanitair (1997) een extra toilet.

Afbeelding 28. Zicht op de zuidelijke kopgevel ter hoogte van de eerste verdieping. Ter hoogte van de eerste en tweede verdieping is een pui aangebracht in de kopgevel, die door twee verticale stijlen in drieën gedeeld wordt. In het onderste gedeelte van de pui bevinden zich in elk deel dertien horizontale lamellen (1988) uit geribt veiligheidsglas, die kunnen worden geopend ten behoeve van ventilatie van de hal. De vloer ter plaatse van deze gevel werd aangebracht in 1964 ten behoeve van het realiseren van toezichtruimten. Voorheen was dit deel van de cellenhal geheel open. De toegangen tot de cellen die op deze vloer ontsluiten, werden ingebroken bij het splitsen van de cellen in 1988.

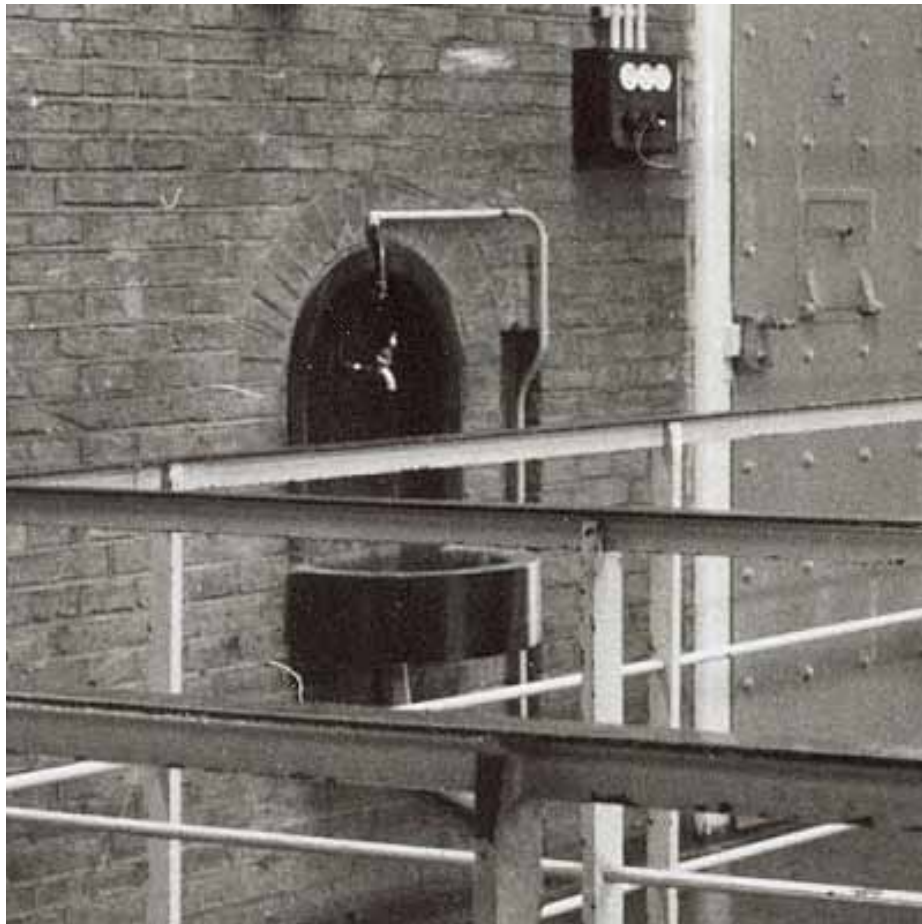
Afbeelding 29. Het bewaardersvertrek op de eerste verdieping aan de zuidzijde van de cellenhal in februari 1983, gezien richting het noorden. (vergelijk met Afbeelding 28) Foto: Collectie Beeldbank Leeuwarden, documentnr.: FD-BLHSPLB029.

Afbeelding 30. Overzicht van de cellenhal in 2009. De scheidingswand (1997) op tweederde van de lengte deelt de cellenhal. Tijdens de verbouwing in 1988 werden de laatste gezamenlijke cellen in deze vleugel opgedeeld in individuele cellen, dit is duidelijk zichtbaar in het verschil in het aantal deuren dat op de galerijen uitkomt. (Vergelijk met Afbeelding 31).

Afbeelding 31. Overzicht van de cellenhal in februari 1983, gezien richting het zuiden. Hier zijn de oorspronkelijke balustrades en de fonteintjes nog aanwezig. De wand naar de in 1964 gerealiseerde toezichtruimte werd in 1988 verwijderd. Foto: Collectie Beeldbank Leeuwarden, documentnr.: FDBLHSPLB025

Afbeelding 32. Detail van Afbeelding 31: de cellenhal in februari 1983. Hier zijn de oorspronkelijke balustrades en de fonteintjes nog aanwezig. Foto: Collectie Beeldbank Leeuwarden, documentnr.: FDBLHSP025

Afbeelding 33. Detail van één van de dichtgezette fonteintjes in de cellenhal (tussen cellen A1.06 en A1.07). In de sporing rechts van de dichtzetting (nu aluminium kabelgoot) bevond zich vroeger de aan- en afvoerleiding van de fonteintjes.

Hal noordzijde tweede verdieping (ruimte A2.27)

Aan de noordzijde van de tweede verdieping van bouwdeel F bevindt zich, bereikbaar via cellenhal A2.29 en traptoren N0.02, een separate ruimte die de zeven meest noordelijke cellen ontsluit. Het betreft hier de zone die oorspronkelijk als vrouwenafdeling werd ingericht en later gebruikt werd ten behoeve van de opvang van asielzoekers (1997).

De gemetselde wanden bestaan uit wit gesausde (1988) IJsselsteentjes in kruisverband met geknipte voegen, aan de onderzijde voorzien van een zwart geschilderde plint. De oorspronkelijke tegelvloer, opgebouwd uit hardgebakken achthoekige okergele tegels met zwarte vierkante tegeltjes en een zwarte border langs de wanden, is hier nog in het zicht. Het plafond wordt gevormd door ongesausde halfsteens troggewelfjes in schoon metselwerk op INP-liggers. Onder het plafond zijn enkele akoestische schermen opgehangen (1997).

De met hanekammen beëindigde toegangen van de cellen zijn op dezelfde wijze vormgegeven als die in de grote cellenhal.

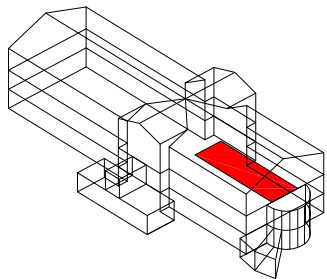
De *noordwand* bestaat uit het bovenste gedeelte van de pui in de kopgevel, die door twee verticale stijlen in drieën gedeeld wordt. Op dit niveau bevinden zich in de pui de oorspronkelijke stalen ramen, bestaande uit 16-ruits vaste onderen 4-ruits naar binnen vallende bovenramen. De ramen zijn uitgevoerd met een verzwaarde middenstijl, zijn voorzien van een ojief en bezitten ruiten in diverse kleuren glas. Boven het venster is, ter ondersteuning van het bovenliggende metselwerk, een getoogde ontlastingsboog aangebracht.

De *oostwand* bezit behalve vijf toegangsdeuren naar de achtergelegen cellen geen bijzonderheden.

De *zuidwand* is de scheidingswand met de grote cellenhal, met links de doorgang naar deze hal en het trappenhuis met de spiltrap waarover deze afdeling afzonderlijk bereikbaar is. De onderste helft van de wand is zwart gesausd

en wordt onderbroken door een vierkant venster (1988) dat uitkomt in de (toezicht-) ruimte (A2.19) daarachter. Links is een driehoekige opslagruimte aangebracht, opgebouwd uit houten stijl- en regelwerk (1997).

Het linker gedeelte van de *westwand* wordt aan het zicht onttrokken door de reeds genoemde opslagruimte, waarachter zich een dichtgezette (1964) doorgang naar één van de twee - voormalige - gemeenschappelijke cellen bevindt. Rechts

van de bergruimte geeft een uit kraaldelen opgebouwde deur (1964) toegang tot een wasruimte. Vervolgens bezit de wand twee celdeuren, waarvan de linker deur nog oorspronkelijk is. De andere deur is secundair, uitgevoerd zonder hanekam, maar met geprofileerde architraaflatten (mogelijk 1964). Geheel rechts bevindt zich een deur (1988) in een bredere, deels dichtgezette, gemetselde doorgang met vellingkanten die wordt beëindigd door een segmentboog.

Afbeelding 34. Overzicht van ruimte A2.27 gezien richting het zuiden (cellenhal). In tegenstelling tot de vloer van cellenhal A0.29, werd deze vloer niet voorzien van een gietvloer. Rechts is een driehoekige bergruimte aangebracht (1997).

Afbeelding 35. Overzicht van ruimte A2.27 gezien richting het noorden (kopgevel). Hier bevinden zich de oorspronkelijke stalen ramen nog in het venster in de kopgevel.

Afbeelding 36. Overzicht van de voormalige vrouwenafdeling in februari 1983, gezien richting het noorden. De schoon metselwerk wanden waren nog niet wit gesausd (1988). De rode baksteen van de plint en de hanekammen tekent zich af in de donkerdere kleur. Foto: Collectie Beeldbank Leeuwarden, documentnr.: FDBLHSPLB028

Afbeelding 37. Detail van de binnenzijde van de stalen ramen in het venster ter hoogte van de tweede verdieping (A2.29), bestaand uit 16-ruits vaste onder- en 4-ruits naar binnen vallende bovenramen. De ramen zijn uitgevoerd met een verzwaarde middenstijl, zijn voorzien van een oijef en bezitten ruiten in diverse kleuren en soorten glas.

Afbeelding 38. De doorgang tot het voormalige trappenhuis (ruimte A2.28). De gemetselde doorgang is voorzien van vellingkanten, wordt afgesloten door een segmentboog en was mogelijk open (zie Afbeelding 109). In 1988 werd de doorgang versmald en voorzien van een deur.

Individuele cel (ruimten A0.01 t/m A0.05, A0.22 t/m A0.24, A1.01 t/m A1.05, A1.23 t/m A1.25 en C0.03 t/m C0.07)

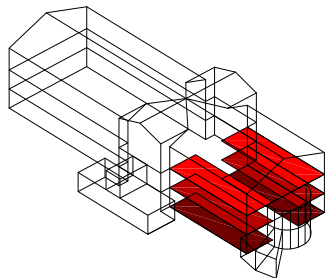
Bouwdeel F bezat oorspronkelijk zowel individuele als gezamenlijke cellen. De van oorsprong individuele cellen (zie Afbeelding 93 t/m Afbeelding 95) zijn gelegen in het noordelijke deel van de vleugel, verdeeld over drie bouwlagen. In totaal bezit de vleugel 20 individuele cellen (8 cellen op de begane grond, 8 op de eerste en 4 op de tweede verdieping). De hieronder behandelde cel (ruimte A1.01) is representatief voor de in de kop genoemde cellen.

De rechthoekige cel meet ongeveer 2,7 bij 4 meter en is gelegen aan de oostgevel.

De wanden zijn opgetrokken uit wit gesausd (1948) deels gepleisterd¹ schoon metselwerk in kruisverband. De oorspronkelijke cementvloer is voorzien van een blauwe gietvloer (1997) met een gecementeerde plint. Het plafond wordt gevormd door een halfsteens segmentbooggewelf.

De *noordwand* (buitengevel) bezit één venster onder een segmentboog. Het stalen kozijn is recent (1997) en bestaat uit een vast boven- en kiepend onder-raam. Het venster is aan de buitenzijde voorzien van tralies. De oorspronkelijke ventilatieopeningen in de onderdorpel zijn afgedekt door middel van een groene stalen plaat. Onder het venster is een plaatradiator aangebracht.

De toegang tot de cel bestaat uit een dikke houten deur met kijkgat en schaffklep in de *zuidwand*. Aan de binnenzijde is de deur bekleed met een stalen plaat. De gemetselde deuropening is voorzien van vellingkanten en wordt overspannen door een segmentboog met daarboven een ronde ventilatieopening en de - nu dichtgezette - rechthoekige, oorspronkelijke ventilatieopening (zie Afbeelding 41 en pagina 13, *fase 1*). Aan de rechter zijde van deze wand bevindt zich een aan de onderzijde wit betegelde (1997) installatieschacht, waartegen een roestvrijstalen gecombineerd wastafel- en toiletmeubel (1997) is geplaatst². Aan de bovenzijde van de verder

1 In verband met vochtschade en beschadigingen aan het metselwerk werden in de loop van de tijd diverse cellen geheel of gedeeltelijk voorzien van pleisterwerk, met name op de begane grond.

2 Het meubel is in de tweepersoonscellen op de begane grond niet meer aanwezig.

gepleisterde schacht is een ventilatierooster aangebracht.

De overige inrichting bestaat uit een bureau en kast van multiplex (1997) en een prikbord.

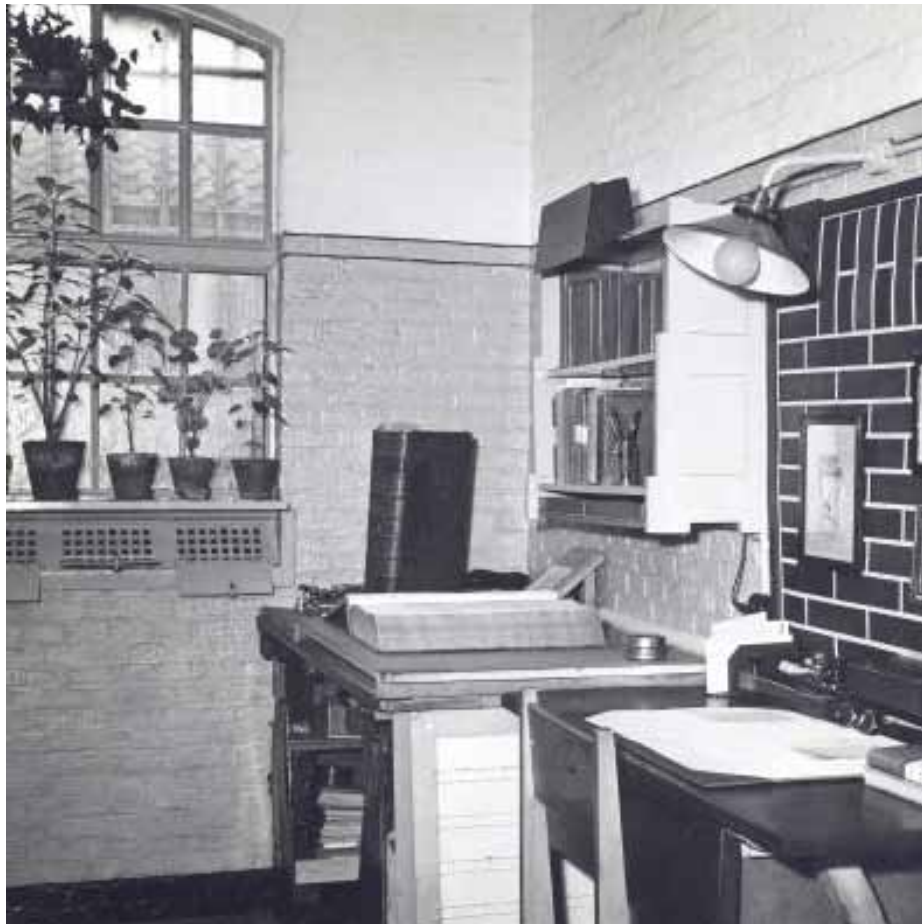
Afbeelding 39. Overzicht van ruimte A1.01 gezien richting de buitengevel.

Afbeelding 40. Overzicht van ruimte A1.01 gezien richting de cellenhal A1.29.

Afbeelding 41. Detail van voorgaande afbeelding. Het houten kozijn van de celdeur bevindt zich in een gemetselde doorgang die wordt overspannen door een segmentboog. De hoeken van het metselwerk zijn voorzien van vellingkanten, beëindigd door kappelletjes. Boven de deur is een ronde (ventilatie)opening aangebracht met links daarvan de dichtgezette oorspronkelijke rechthoekige ventilatieopening (ter plaatse van de pijl).

Afbeelding 42. Interieur van één van de cellen in 1948, juist na het verlengen van de vensters. Het venster bezat hier nog roedenramen en ventilatieopeningen in de onderdorpel. Door middel van de klepjes kon de gevangene zelf de hoeveelheid ventilatielucht bepalen (zie ook Afbeelding 104). Foto: Collectie Beeldbank Leeuwarden, documentnr.: FDBLHSPLA031

Afbeelding 43. Interieur van één van de cellen in 1959. Deze afbeelding geeft een beeld van de inrichting van de cel. Achter het gordijn bevond zich een opklapbed. De kast (1948) links van het venster onttrok het privaat aan het zicht. Foto: Collectie Beeldbank Leeuwarden, documentnr.: BDO0588

Gezamenlijke cel (ruimten A0.06 t/m A0.21, A1.06 t/m A1.21 en A2.01 t/m A2.16)

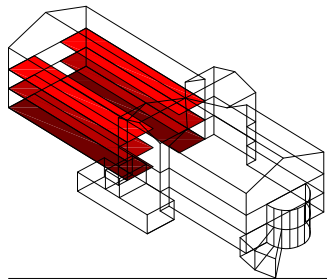
Bouwdeel F bezat oorspronkelijk zowel individuele als gezamenlijke cellen. De van oorsprong gezamenlijke cellen (zie Afbeelding 93 t/m Afbeelding 95) in bouwdeel F zijn gelegen in het zuidelijke deel van de vleugel, verdeeld over drie bouwlagen. In totaal bezit de vleugel 48 - nu individuele - cellen (16 cellen per verdieping). De hieronder behandelde cel (ruimte A1.08) is representatief voor de in de kop genoemde cellen.

De rechthoekige cel meet ongeveer 2,7 bij 4 meter en is gelegen aan de oost-gevel.

De wanden zijn opgetrokken uit wit gesausd (1948) deels gepleisterd¹ schoon metselwerk in kruisverband. De oorspronkelijke cementvloer is voorzien van een blauwe gietvloer (1997) met een gecementeerde plint. Het plafond wordt gevormd door wit gesausde halfsteens troggewelfjes in schoon metselwerk op INP-liggers.

De *noordwand* (buitengevel) bezit één venster onder een segmentboog. Het stalen kozijn is recent (1997) en bestaat uit een vast boven- en kiepend onder-raam. Het venster is aan de buitenzijde voorzien van tralies. De oorspronkelijke ventilatieopeningen in de onderdorpel zijn afgedekt door middel van een groene stalen plaat. Onder het venster is een plaatradiator aangebracht.

De toegang tot de cel bestaat uit een houten deur met kijkgat en schaft-klep in de *zuidwand*. De oorspronkelijke deuren die toegang gaven tot de gezamenlijke cellen (cellen links en rechts van scheidingswand aan oost- en westzijde) zijn aan de binnenzijde bekleed met een stalen plaat. De gemetselde deur-opening van deze deuren is voorzien van vellingkanten en wordt overspannen door een segmentboog met daarboven een ronde ventilatieopening en de - nu dichtgezette - rechthoekige, oorspronkelijke ventilatieopening (zie Afbeelding 41 en pagina 13, fase 1). De deuren van de overige cellen hebben een eenvoudigere vormgeving (zie Afbeelding 25). Aan de rechter zijde van deze wand bevindt zich een aan de onderzijde wit betegelde (1997) installatieschacht, waartegen een roestvrijstalen gecombineerd wastafel- en toiletmeubel (1997) is geplaatst. Aan de bovenzijde van de verder ge-

1 In verband met vochtschade en beschadigingen aan het metselwerk werden in de loop van de tijd diverse cellen geheel of gedeeltelijk voorzien van pleisterwerk.

pleisterde schacht is een ventilatierooster aangebracht.

De overige inrichting bestaat uit een bureau en kast van multiplex (1997) en een prikbord.

Afbeelding 44. Overzicht van ruimte A1.08 gezien richting de buitengevel. De van oorsprong gezamenlijke cellen bezaten de dubbele oppervlakte en werden door middel van troggewelfjes op stalen binten overspannen.

Afbeelding 45. Overzicht van ruimte A1.08 gezien richting de cellenhal A1.29.

Afbeelding 46. Interieur van één van de cellen in bouwdeel F in februari 1983. Links zijn - onder het bureau en boven naast de schacht - de oorspronkelijke ventilatieopeningen nog zichtbaar (zie pagina 13, fase 1 en Afbeelding 102). Foto: Collectie Beeldbank Leeuwarden, documentnr.: FDBLHSPB020

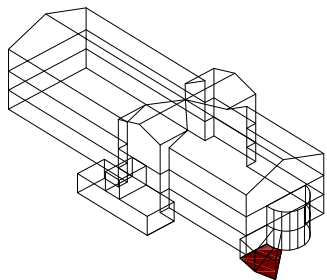
Luchtplaatsen (ruimten A0.26a t/m A0.28)

De twee luchtplaatsen bevinden zich aan de noordzijde van het bouwdeel. Tot 1988 waren er acht wandelplaatsen in de vorm van een halve cirkel, bereikbaar via een gang vanuit de cellenhal.

De luchtplaatsen bezitten de vorm van een taartpunt en zijn 6,7 meter lang, verlopend van 1 meter tot 3,6 meter breedte.

De zijwanden van de luchtplaatsen zijn opgebouwd uit IJsselsteentjes in staandverband en afgedekt met hardstenen ezelsruggen voorzien van een hol en bol profiel. Zowel de noord- als de bovenzijde zijn voorzien van traliewerk. De vloer bestaat uit een klinkerbestrating in halfsteens verband.

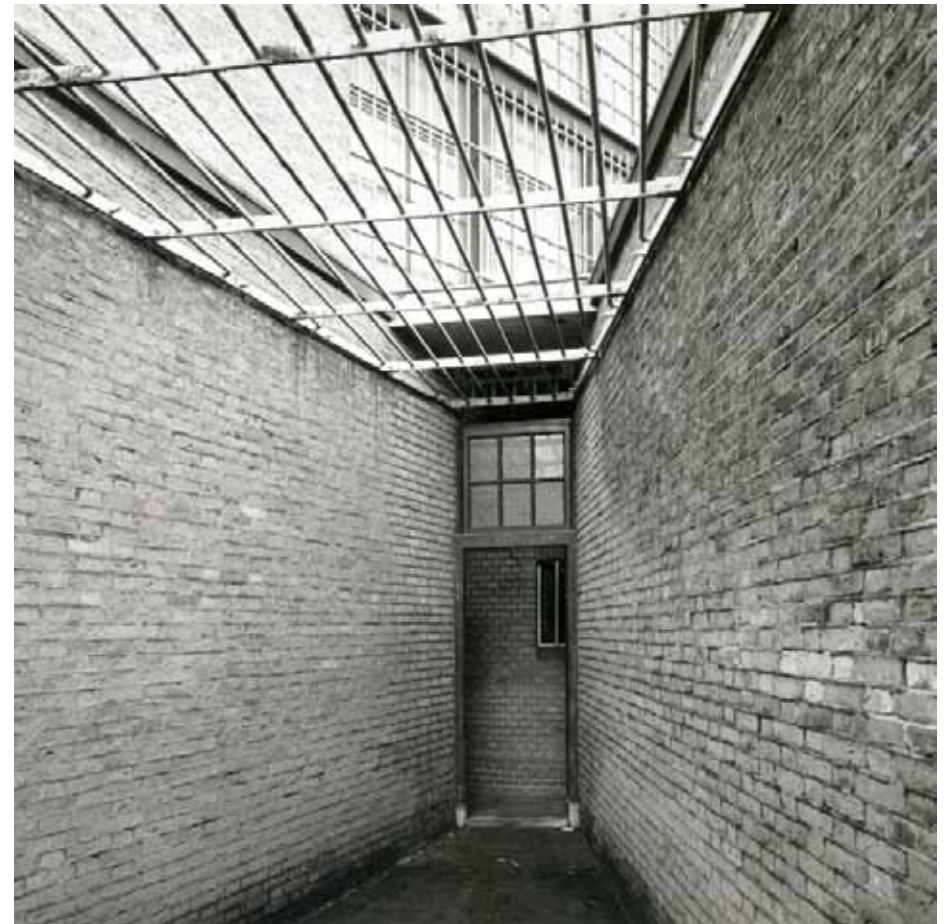
De ingangen naar de luchtplaatsen bevinden zich aan de zuidzijde en worden gevormd door een gesegmenteerde houten pui met daarin paneeldeuren (1891) met 6-ruits bovenlichten. Tussen de pui en het plafond is de open ruimte van ongeveer 20 cm afgesloten door middel van traliewerk.

Afbeelding 47. Zicht in het resterende deel van de voorruimte (A0.26a) van de luchtplaatsen.

Afbeelding 48. Overzicht van ruimte A0.26a gezien richting het oosten in februari 1983. Aan de linker zijde is de gesegmenteerde pui met daarin de paneeldeuren met 6-ruits bovenlichten zichtbaar. De wand rechts werd in 1988 verwijderd bij het slopen van zes van de acht luchtplaatsen. Foto: Collectie Beeldbank Leeuwarden, documentnr.: FDBLHSPLB022

Afbeelding 49. Zicht in één van de luchtplaatsen in februari 1983. De steens wanden zijn opgebouwd uit IJsselsteentjes in staand verband en afgedekt door middel van een hardstenen ezelsrug. Foto: Collectie Beeldbank Leeuwarden, documentnr.: FDBLHSPLB021

Bewakersruimten (ruimten A0.26 en A1.26)

De half cirkelvormige bewakersruimten bevinden zich boven elkaar op de begane grond en eerste verdieping aan de noorzijde van het bouwdeel, ter plaatse van de voormalige wandelplaatsen.

De bewakersruimten hebben een straal van 3,8 meter en werden in 1988 gerealiseerd ten noorden van de kopgevel.

De vloeren bestaan uit blauw geschilderd marmoleum en het plafond wordt gevormd door houtwolcementplaten (1988). De vloeren worden ondersteund door twee ronde stalen kolommen met een doorsnede van 12 cm.

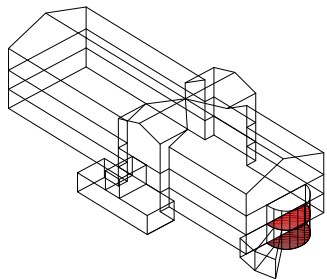
De halfronde noordwand bestaat in beide vertrekken uit aan de binnenzijde gepleisterd halfsteens metselwerk met daarboven een meranti gesegmenteerde houten pui.

De afscheiding met de cellenhal aan de *zuidzijde* wordt op de begane grond gevormd door een houten pui (1988) onder een dubbele segmentboog. De pui is voorzien van draadglas. Ter hoogte van de eerste verdieping bestaat de afscheiding uit de onderste helft van het grote venster in de noordelijke kopgevel (zie Afbeelding 51). Links en rechts van de toegang zijn de oorspronkelijke stalen ramen - bestaande uit 16-ruits vaste onder- en 4-ruits naar binnen vallende bovenramen - nog aanwezig. Het middelste gedeelte van het venster werd vervangen (1988) door een houten pui. Ook hier zijn de ramen voorzien van draadglas. De muurdammen links en rechts van de puien bestaan uit wit gesausd schoon metselwerk in kruisverband met geknipte voegen.

Ruimte 0.26 bezit aan de oostzijde een gepleisterde metselwerk scheidingswand, waarachter de toegang tot de twee nog bestaande wandelplaatsen gelegen is.

De inrichting van beide ruimten bestaat uit een klein keukenblok met daarboven witte tegels van 15 x 15 cm (beide 1988) in de zuidwestelijke hoek.

De ruimte wordt verlicht door PI-armaturen (1988) en de radiatoren (XXc) zijn vermoedelijk hergebruikt.

Afbeelding 50. Overzicht van ruimte A0.26 gezien richting het oosten. De wand rechts is de zijwand van één van de twee overgebleven wandelplaatsen. Deze luchtkooien werden in 1988 grotendeels verwijderd, waarna de twee halfronde bewakersruimten werden gerealiseerd.

Afbeelding 51. Overzicht van ruimte A1.26 gezien richting het westen. Ten behoeve van de toegang tot de bewakersruimte werd de borstwering onder het middelste deel van het grote venster in de noordelijke kopgevel doorgebroken. Hierbij werden tevens de stalen vensters vervangen voor een 'patrijspoortdeur'. Links en rechts van de deur bleef het venster behouden, inclusief onderdorpel.

Afbeelding 52. Detail van de onderzijde van het twee bouwlagen hoge venster in de noordelijke kopgevel. De hardstenen stijlen (1891) zijn gefrijnd en sluiten middels een loodstrook aan op de hardstenen onderdorpel. De stalen ramen werden voorzien van draadglas (1988).

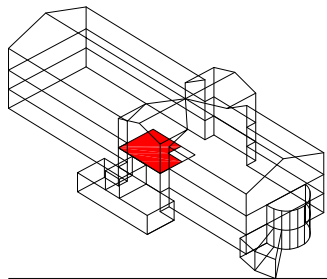
Bewakersruimte (ruimte A2.26)

Deze bewakersruimte bevindt zich op de tweede verdieping in de oostelijke dwarsbeuk van bouwdeel F. De ruimte bestaat uit twee in 1988 samengevoegde ruimten.

De vloeren zijn bedekt met grijs marmoleum en het plafond wordt gevormd door een verlaagd systeemplafond (1988) met daarboven troggewelfjes op INP-liggers. De metselwerk wanden zijn gepleisterd en voorzien van een aantal verflagen, waaronder donkergoien en donker oker.

De *noordwand* bezit één langgerekt houten 1-ruits venster (1988) met ventilatierooster. In de *oostwand* zijn drie 9-ruits schuifvensters aangebracht, waarvan de meest linker een rijkere detaillering kent dan de overige twee vensters (zie Afbeelding 55). In de *zuidwand* bevindt zich eenzelfde langgerekt venster (1988) als in de noordwand. De afscheiding met de cellenhal aan de *westzijde* wordt gevormd door een houten pui (1988). De pui is voorzien van draadglas en een patrijspoortdeur.

De inrichting bestaat uit een Bruynzeel keukenblok met daarboven witte tegels van 15 x 15 cm (beide 1988) in het noordelijke deel van de ruimte¹.

1 Voormalige keuken van bewaardster, zie Afbeelding 95.

Afbeelding 53. Overzicht van ruimte A2.26 gezien richting het westen (de cellenhal). De pui werd in 1988 ingebracht ten behoeve van het toezichthouden op de cellenhal. De westwand van de voormalige gezamenlijke ziekencel werd hierbij grotendeels verwijderd (vergelijk met Afbeelding 95).

Afbeelding 54. Overzicht van ruimte A2.26 gezien richting het oosten (de buitengevel). Op deze afbeelding is de voormalige scheidingswand zichtbaar. Deze wand werd ten behoeve van de bewakersruimte in 1988 verwijderd. De linker ruimte was oorspronkelijk ingericht als keuken voor de woning van de bewaardster en de ruimte rechts was de gezamenlijke ziekencel. Het verschil in functie tussen beide ruimten is af lezen in de detaillering van de vensters (zie Afbeelding 55).

Afbeelding 55. Detail van de rechter onderhoek van het meest linker en één van de rechter vensters op de voorgaande afbeelding. Het linker venster bevond zich in de keuken van de bewaardster en kent een rijkere detaillering dan het eenvoudiger uitgevoerde venster in de voormalige ziekencel. Het linker venster bezit geprofileerde architraaflijsten die door middel van een houten neut aansluiten op de vensterbank.

Sanitaire groepen (ruimten A0.31 t/m A0.35, A1.28 t/m A1.34 en A2.30 t/m A2.34)

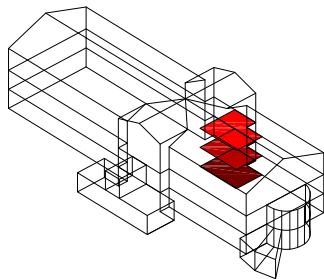
De douche- en toiletruimten bevinden zich op alle drie de bouwlagen aan de noorzijde van de westelijke dwarsbeuk van bouwdeel F. De sanitaire groepen werden in 1964 gerealiseerd uit twee aparte ruimten en in 1997 gerenoveerd.

De drie boven elkaar gelegen rechthoekige toiletruimten zijn via een portaal vanaf de cellenhal toegankelijk. De wanden zijn tot 1,9 meter hoogte betegeld met witte tegels van 15 x 15 cm (1997). De tegels van de vloer zijn grijs gespikkeld, 10 x 10 cm en voorzien van een grijze voeg. De kozijnen (1997) zijn geplaatst op hardstenen neuten en voorzien van hardstenen dorpels. Het fonteintje en toilet zijn recent en worden van water voorzien door middel van opdekkingen.

De doucheruimten zijn gelegen aan de buitengevel, toegankelijk via hetzelfde portaal als de toiletten en bezitten elk een tweetal afzonderlijke doucheruimten (1997). De afwerking van de ruimte (1997) is gelijk aan de toiletruimte, met witte wandtegels van 15 x 15 cm tot 1,9 meter en grijze vloertegels. Het plafond bestaat uit wit gesausde troggewelfjes, waarbij de tussenwand tussen de voormalige ruimten wordt ondersteund door een omtimmerde stalen balk.

In de *westwand* (buitengevel) bevinden zich vensters onder segmentbogen. De stalen kozijnen zijn recent (1997) en bestaan uit vaste boven- en kiepende onderramen. De vensters zijn aan de buitenzijde voorzien van tralies. De oorspronkelijke ventilatieopeningen in de onderdorpels zijn afgedekt door middel van groene stalen platen. De vensters in ruimten A0.31 en A2.31 zijn hoger en bestaan uit vier delen, waarvan het tweede raam van boven naar binnen kiepend is uitgevoerd.

In ruimte A1.28 is aan de zuidzijde een extra ruimte gecreëerd (A1.24a) met daarin een urinoir. Rechts van deze ruimte bevindt zich een uitstortgootsteen.

Afbeelding 56. Overzicht van ruimte A2.31 gezien richting het oosten (de cellenhal). De deur links in de doorgang leidt naar de liftmachinekamer (1997).

Afbeelding 57. Zicht in één van de douches. De douches zijn van elkaar gescheiden middels trespa schermen.

Afbeelding 58. Overzicht van het interieur van één van de wasruimten, zoals deze in 1964 werden gerealiseerd in bouwdeel F. Foto: Collectie Beeldbank Leeuwarden, documentnr.: FDBLHSPL024

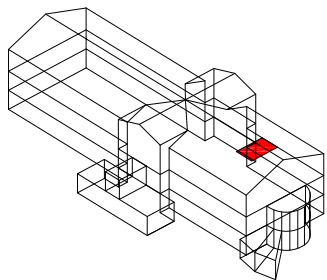
Sanitaire ruimte (ruimte A2.18)

Deze aparte doucheruimte, ter grootte van één cel, bevindt zich aan de noordoostzijde van het bouwdeel en is toegankelijk via de aparte cellenhal (A2.27) op de tweede verdieping. Deze wasruimte was bedoeld ten behoeve van de aparte afdeling op deze verdieping, de voormalige vrouwenvleugel en later opvang van asielzoekers.

De wanden zijn tot 2,2 meter hoogte betegeld met witte tegels van 15 x 15 cm (1997). De tegels van de vloer zijn grijs gespikkeld, 10 x 10 cm en voorzien van een lichtgrijze voeg. Het plafond bestaat uit wit gesausde troggewelfjes op INP-liggers, haaks op de buitengevel.

In de *westwand* (buitengevel) bevindt zich een venster onder een segmentboog. Het stalen kozijn is recent (1997) en bestaat uit een vast boven- en een kiepend onderraam. Het venster is aan de buitenzijde voorzien van tralies. De oorspronkelijke ventilatieopeningen in de onderdorpel zijn afgedekt door middel van een groene stalen plaat.

Onder het meest zuidelijke troggewelf zijn twee door middel van betegelde wanden afgezonderde ruimten met daarin een toilet en een douche. De afwerking van deze ruimten is gelijk aan de voorruimte. In de noordoosthoek bevindt zich achter een wederom betegeld wandje een opstelplaats voor een wasmachine.

Afbeelding 59. Overzicht van ruimte A2.18 gezien richting het oosten (de aparte cellenhal). Deze sanitaire ruimte werd rond 1997 gerealiseerd ten behoeve van de afgezonderde afdeling op de tweede verdieping aan de noordzijde.

Doorgang (ruimte A0.36)

De doorgang naar de binnenplaats tussen de bouwdelen E en F bevindt zich in de zuidelijke helft van de westelijke dwarsbeuk. Oorspronkelijk was deze ruimte één geheel met de wasruimte, maar werd in 1948 gesplitst.

De ruimte bezit een breedte van 3 meter en een lengte van 5,2 meter. De wit gepleisterde wanden zijn gedeeltelijk voorzien van een plint in grijs-wit gemêleerde tegels. De vloer bestaat uit een gietvloer (1997) en het plafond wordt gevormd door gepleisterde troggewelfjes evenwijdig aan de kopgevel van de dwarsbeuk.

In de oostwand bevindt zich de doorgang naar de cellenhal, bestaande uit een dubbele deur (1948) met kleine rechthoekige vensters. De ruimte wordt verlicht door een stalen 4-ruits venster (1997) in de zuidwand met een door staalplaat afgedekte onderdorpel. De deuren in de buitengevel aan de westzijde zijn op dezelfde wijze vormgegeven als de deuren naar de cellenhal.

Afbeelding 60. Overzicht van doorgang A0.36 gezien richting de buitengevel (westen).

Traptoren (ruimte N0.02)

De vierkante traptoren bevindt zich aan de noordzijde van de oostelijke dwarsbeuk. Deze trap ontsluit de aparte afdeling op de tweede verdieping (voormalige vrouwenafdeling).

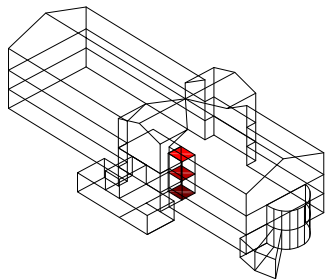
De wanden zijn opgetrokken uit wit gesausd (1948) schoon metselwerk gedeeltelijk in kruis- en staand verband met geknipte voegen. De vloer op de begane grond bestaat uit een cementvloer zonder plint. Het plafond wordt gevormd door een tweetal wit gesausde troggewelfjes op stalen binten.

De *spiltrap* bestaat uit gestapelde treden van gezoete massief hardsteen met een dikte van 18,5 cm en een spil van ongeveer 14 cm. De ijzeren leuning is door middel van ijzeren beugeltjes aan de hardstenen spil bevestigd. De bordessen ter hoogte van de eerste en tweede verdieping bestaan beide uit één donker gezoete hardstenen massieve plaat van eveneens 18,5 cm dik. Het bordes op de tweede verdieping is voorzien van een ijzeren leuning, waarvan de T-vormige handlijst beëindigd wordt door middel van een krul.

Het trappenhuis is toegankelijk op de begane grond via een aan de binnenzijde door plaatwerk afgesloten doorgang voorzien van vellingkanten in de *zuidwand*. Zowel op de begane grond als op de eerste verdieping is in de *westwand* een nu afgesloten venster aanwezig. De dagkanten zijn voorzien van vellingkanten met kappelletjes en worden beëindigd door een getoogde strek. De vensters zijn aan beide zijden dichtgezet. Ter hoogte van de tweede verdieping wordt het trappenhuis afgesloten door middel van een draaiend hekwerk in de westwand. De trap wordt verlicht door een daklicht in het oostelijke troggewelf, aan de onderzijde afgesloten door traliewerk. De kozijnen van het daklicht zijn voorzien van geprofileerde lijsten als het noordelijke daklicht in de cellenhal.

Ter hoogte van de begane grond is onder de spiltrap een houten kast (1891) aangebracht, aan de bovenzijde voorzien van twee deuren die zijn opgehangen door middel van scharnieren met oud-hollandse knop.

Op de wanden van het trappenhuis zijn elektravoorzieningen uit verschillende tijdsperiodes aanwezig (1948-1988).

Afbeelding 61. Zicht op de kast onder de hardstenen spiltrap op de begane grond van de traptoren. De aan de bovenzijde door middel van twee deuren af te sluiten kast stamt uit de bouwtijd. De stijlen zijn voorzien van eenvoudig geprofileerde lijsten en de deuren van scharnieren met oud-hollandse knop.

Afbeelding 62. Zicht op het hekwerk dat het trappenhuis ter hoogte van de tweede verdieping afsluit. Via het trappenhuis was de aparte afdeling aan de noordzijde afzonderlijk bereikbaar.

Afbeelding 63. Zicht op de balustrade ter hoogte van het bordes op de tweede verdieping. De geheel ijzeren balustrade bestaat uit twee horizontale spijlen en een T-vormige handlijst, ter plaatse van de vierkante baluster beëindigd door middel van een krul. Vermoedelijk waren de balustrades langs de galerijen in de cellenhal op dezelfde wijze gedetailleerd, voordat deze in 1988 uit veiligheidsoverwegingen werden vervangen door hogere balustrades.

Opslag (ruimte A0.37)

De opslagruimte is gelegen op de begane grond in het zuidelijke deel van de oostelijke dwarsbeuk. De huidige ruimte bestond oorspronkelijk uit een brandstofopslag en strafcel en werd in 1988 verbouwd tot keuken.

De huidige ruimte heeft een afmeting van 1,9 bij 6,1 meter.

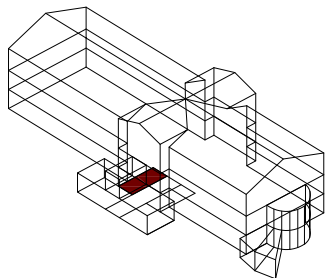
De wanden bestaan uit wit gesausd gedeeltelijk gepleisterd schoon metselwerk, zonder plint. De vloertegels van 10 x 10 cm zijn grijs-wit gemêleerd en worden onderbroken ten behoeve van een afvoerputje. Het plafond wordt gevormd door wit gesausde troggewelfjes op INP-liggers, waarop zich sporen van voormalige binnenwanden aftekenen.

De *noordwand*, waarvan het rechter deel is voorzien van pleisterwerk, bezit twee sprongen die verband houden met vroegere indelingen van de ruimte. In het ongepleisterde deel links tekent zich een hanekam af in het metselwerk boven een dichtgezette doorgang¹.

De *oostwand* bezit behalve twee geperforeerde zachtbord roosters aan de boven- en onderzijde geen bijzonderheden.

De ruimte wordt verlicht door een venster (1957) in de *zuidwand*, opgebouwd uit een 24-ruits stalen raam aan zowel de binnen- als buitenzijde van de buitengevel met daartussen een spouw (zie Afbeelding 66). Onder het venster bevinden zich sporen van een aanrechtblad met daarboven een tegellambris van vier tegels hoogte.

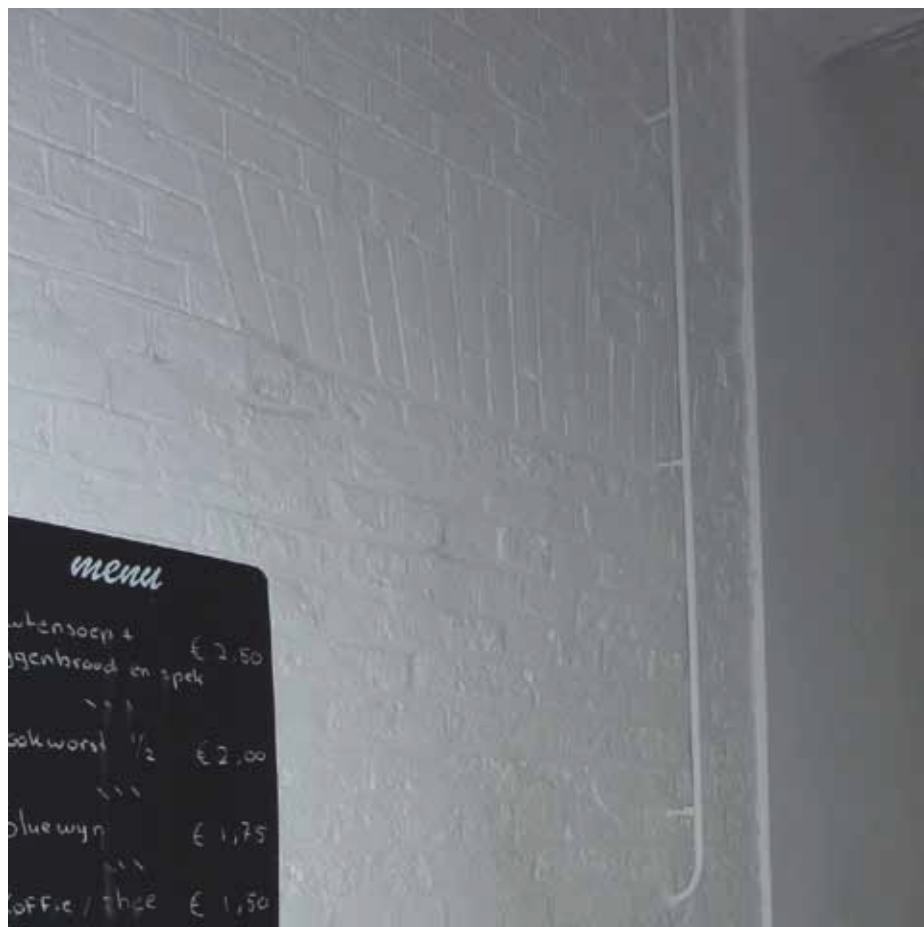
De toegang tot de ruimte bestaat uit een doorgang (1891) in de *westwand*, voorzien van vellingkanten, kapelletjes, een segmentboog en een secundaire deur (XXc).

1 De oorspronkelijke toegang tot de brandstofopslag.

Afbeelding 64. Overzicht van ruimte A0.37 gezien richting de cellenhal (westen).

Afbeelding 65. Zicht op het muurwerk ter plaatse van de voormalige doorgang in de noorwand. De hanekam tekent zich nog af boven de dichtgezette doorgang.

Afbeelding 66. Zicht op het venster in de zuidwand. Het venster (1957) bestaat uit een stalen 24-ruits raam met platte roeden aan zowel de binnen- als de buitenzijde van de buitenwand, met daartussen een luchtspouw.

Gang, werkkast en doorgang (ruimten N0.01, N0.03 en N0.04)

Deze gang vormde de verbinding tussen de cellenvleugel (bouwdeel F) en het administratiegebouw (bouwdeel G). De gang ontsloot oorspronkelijk de traptoren (N0.02), de brandstoffenopslag (nu A0.37), twee strafcellen en de badruimten aan de oostzijde (nu ruimten N0.05 en N0.06).

De gang bezit een lengte van 11,6 en een breedte van 1,9 meter.

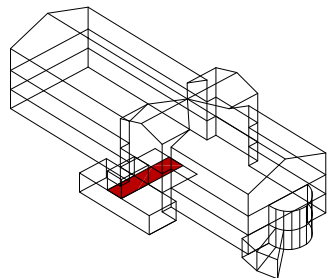
De wanden zijn voorzien van pleisterwerk en een 13,5 cm hoge zwart geschilderde gecementeerde plint, die ter plaatse van secundaire doorgangen of dichtzettingen is aangeheeld met hardstenenen stroken van dezelfde afmetingen. De oorspronkelijke tegelvloer, opgebouwd uit hardgebakken achthoekige okergele tegels met zwarte vierkante tegeltjes en een zwarte border langs de wanden, is nog in het zicht. Het plafond wordt gevormd door wit gepleisterde halfsteens troggewelfjes op INP-liggers.

De gang kent in de *noordwand* van links naar rechts een uit kraaldelen opgebouwde deur naar het trappenhuis (1891), twee eenvoudige vlakke deuren (1988) en tot slot een paneeldeur (1964?).

Aan de *oostzijde* wordt de gang afgesloten door middel van een stalen hekwerk (1891).

De *zuidwand* wordt onderbroken door een paneeldeur (1964) met dezelfde detaillering als de deur in de noordwand. Verder bevinden zich in de wand twee zeer hoog geplaatste ingekorte¹ vensters (zie Afbeelding 69) met 5-ruits stalen ramen (1957) en geprofileerde lijsten en vensterbanken (1891).

De toegang tot de cellenhal (1891) bevindt zich in de *westwand* en bestaat uit een dubbele deur uit kraaldelen voorzien van staalplaat en een brede naald. De doorgang is wederom voorzien van vellingkanten en kappelletjes en een getoogde beëindiging.

In de gang zijn twee recente scheidingwandjes geplaatst (1988/2006?).

In de *werkkast N0.03* zijn de gepleisterde wanden geel gesausd, is de vloer bekleed met grijs marmoleum en zijn de troggewelven ongepleisterd, maar wel wit gesausd. Op de troggewelfjes tekenen zich - net als in ruimte A03.37 - sporen af van de voormalige indeling (zie Afbeelding 70

1 Vergelijk Afbeelding 99 met Afbeelding 108.

en Afbeelding 71).

Doorgang N0.04 bezit geen bijzonderheden.

Afbeelding 67. Overzicht van ruimte N0.01 gezien richting het westen (foto is genomen vanuit bouwdeel G).

Afbeelding 68. Onderdetail van één van de doorgangen in de gang. De oorspronkelijke plint is gecementeerd en zwart geschilderd. Ter plaatse van secundaire openingen of dichtzettingen werd deze aangeheeld met stroken hardsteen van dezelfde afmetingen.

Afbeelding 69. Detail van de linker onderhoek van één van de hoog geplaatste vensters in de zuidwand. De vensters bezaten oorspronkelijk dezelfde hoogte als de gang op de eerste verdieping (ruimte N1.01), maar werden bij het verhogen van de achterliggende ruimten (1957) ingekort. De vensterbank werd hierbij herplaatst en het venster voorzien van een nieuw 5-ruits raam met platte stalen roeden (1957).

Afbeelding 70. Zicht op de troggewelfjes boven ruimte N0.03. Op de gewelfjes tekenen zich de sporen af van voormalige binnenwanden (zie Afbeelding 71 en Afbeelding 108).

Afbeelding 71. Zicht op de ingang van de zuidelijke strafcel in februari 1983. De binnenwanden van deze in 1957 gewijzigde cellen tekenen zich nog af op de troggewelven van ruimten N0.03 en A0.37. De lambrislijsten op de wanden werden eveneens bij deze verbouwing aangebracht. Foto: Collectie Beeldbank Leeuwarden, documentnr.: FDBLHSP1B012.

Opslagruimten (ruimten N0.05 en N0.06)

De opslagruimten zijn links en rechts van de gang gelegen, tegen de westgevel van het administratiegebouw. Oorspronkelijk bezaten deze ruimte maar de helft van de huidige diepte, maar in 1957 werden de ruimten naar het noorden danwel het zuiden uitgebreid om plaats te maken voor modernere badvoorzieningen.

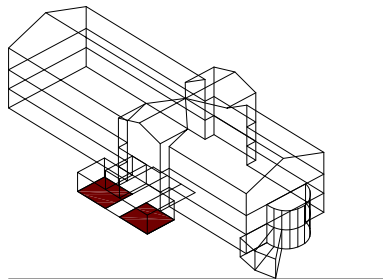
De ruimten bezitten beide afmetingen van 4,5 bij 5,2 meter.

De wanden zijn wit gepleisterd, de vloeren recent voorzien van laminaat en het plafond bestaat uit een verlaagd systeemplafond.

De toegangen tot de ruimten vanuit de gang bestaan uit hergebruikte¹ paneeldeuren (1964?) in kozijnen op hardstenen neuten met een opgedikte sponning.

Ruimte N0.05 bezit in de noordwand een verticaal drielicht (1957), waarvan de twee onderste ramen secundair zijn (1964) en het bovenste door het plafond aan het zicht wordt onttrokken. Links hiervan bevindt zich een tweede vierkant venster (1957). De westwand wordt onderbroken door een deur met patrijspoortvenster (1988?).

Ruimte N0.06 kent in de zuidwand drie naast elkaar geplaatste vensters, waarvan de middelste is voorzien van een draaiend raam (1964) en de overige twee zijn opgebouwd uit geribde glazen bouwstenen. In de zuidoostelijke hoek tekent zich de achterzijde van een vanuit het administratiegebouw bereikbare inbouwkast (1957) af.

¹ De kozijnen vertonen sporen van hergebruik in de vorm extra scharnierplaatafdrukken en de spouwingen zijn opgedikt. De deur is mogelijk aangebracht tijdens de verbouwing in 1964, wanneer de badruimten in de cellenvleugel werden gerealiseerd en deze ruimten functioneel bij het administratiegebouw (bouwdeel G) werden betrokken.

Afbeelding 72. Overzicht van ruimte N0.05 gezien richting het zuidwesten.

Afbeelding 73. Overzicht van ruimte N0.06 gezien richting het zuiden.

Afbeelding 74. Detail van één van de vensters in de buitengevel van ruimte N0.06. De vensters (1957) zijn opgebouwd uit geribde glazen bouwstenen.

Gang eerste verdieping (ruimte N1.01)

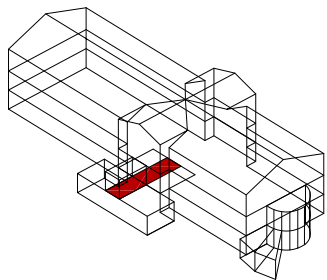
Deze gang verbindt de eerste verdiepingen van de bouwdelen F en G, waarin tevens het hoogteverschil tussen beide bouwdelen wordt overbrugd.

De gang bestaat uit twee delen met een breedte van 1,9 meter. Het eerste deel bevindt zich in de oostelijke dwarsbeuk, het tweede, hoger gelegen, gedeelte ten oosten van het bouwdeel.

De wanden zijn voorzien van pleisterwerk en een 13 cm hoge hardstenen plint. De oorspronkelijke tegelvloer, opgebouwd uit hardgebakken achthoekige okergele tegels met zwarte vierkante tegeltjes en een zwarte border langs de wanden, is nog in het zicht. Het plafond wordt gevormd door wit gepleisterde halfsteens troggewelfjes op INP-liggers.

De gang kent in de noordwand van het *eerste deel* twee doorgangen voorzien van geprofileerde lijsten op houten neuten en deuren uit kraaldelen (beide 1891). In de zuidwand tekent zich in het pleisterwerk een dichtzetting van een doorgang af. De toegang tot de cellenhal bevindt zich in de westwand en bezit eveneens een deur uit kraaldelen. De overgang naar het tweede deel wordt gevormd door een getoogde doorgang voorzien van vellingkanten en kappelletjes.

Het hogere vloerniveau in het *tweede deel* van de gang wordt bereikt via een viertal massieve hardstenen treden. De noord- en zuidwand van dit gedeelte van de gang zijn voorzien van een 1,1 meter hoge geschilderde lambrisering, beëindigd door een geprofileerde houten lijst. Op deze lijst zijn in elke wand twee vensters geplaatst met getoogde bovenzijde, architraaflatten en 4-ruits naar binnen vallende vensters (alle 1891). De gang wordt aan de oostzijde afgesloten door een secundaire stalen deur (1957?).

Afbeelding 75. Overzicht van ruimte N1.01 gezien richting het oosten (bouwdeel G). Het hoogte verschil tussen de verdiepingvloeren van beide bouwdelen wordt overbrugd door middel van vier massieve hardstenen treden. Rechts tekent zich de dichtgezette doorgang naar ruimte A1.27 af.

Afbeelding 76. Onderdetail van één van de doorgangen in de gang. De architraaflijsten sluiten aan de onderzijde aan op houten neuten.

Afbeelding 77. Zicht op één van de vensters in de noordwand van het tweede gedeelte van de gang. Dit gedeelte is voorzien van een geschilderde lambrisering die door middel van een geprofileerde houten lijst wordt beëindigd. De vensters stammen uit de bouwtijd en zijn voorzien van geprofileerde architraaf-latten en naar binnen vallende 4-ruits vensters.

Kapper (ruimte A1.27)

De kappersruimte bevindt zich aan de zuidzijde op de eerste verdieping in de oostelijke dwarsbeuk. Oorspronkelijk was deze ruimte bestemd tot bibliotheek en toegankelijk vanuit de gang N1.01.

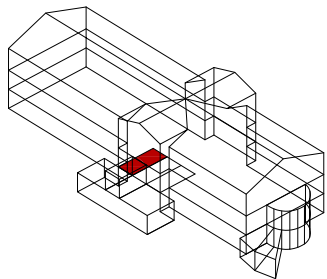
De ruimte meet 1,9 bij 6,1 meter.

De wanden zijn gepleisterd en voorzien van een blauw geschilderde gecementeerde plint. De oorspronkelijke vloer is voorzien van blauw marmoleum (1988?) en het plafond bestaat uit geel gesausde gepleisterde troggewelfjes op IPN-liggers evenwijdig aan de kopgevel.

De *noordwand* (buitengevel) bezit één venster onder een segmentboog. Het stalen kozijn is recent (1997) en bestaat uit een vast boven- en kiepend onder-raam. Het venster is aan de buitenzijde voorzien van tralies. De oorspronkelijke ventilatieopeningen in de onderdorpel zijn afgedekt door middel van een groene stalen plaat.

De toegang tot de ruimte in de *zuidwand* bestaat uit een secundaire doorgang (1988) voorzien van een patrijspootdeur.

De inrichting van de ruimte bestaat uit een formica aanrechtblad met rvs spoelbak (1997?).

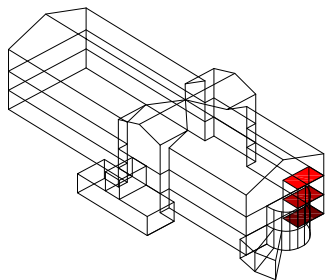

Afbeelding 78. Overzicht van ruimte A1.27 gezien richting het oosten (buitengevel).

Voormalig trappenhuis (ruimten A0.25, A1.09 en A2.28)

Bouwdeel F bezat tot 1988 een trappenhuis in de noordwesthoek. In 1988 werden de trappen verwijderd en werden de ruimten aangesloten op de nieuw gerealiseerde verbindingsgang tussen de bouwdelen E en F.

De rechthoekige ruimten bezitten dezelfde afmetingen als de cellen. De wanden zijn wit gesausd, gedeeltelijk gepleisterd en niet voorzien van plinten. De vloeren zijn bekleed met blauw marmoleum. De vloeren van de eerste en tweede verdieping zijn aan de onderzijde vlak (1988), het plafond van ruimte A2.09 bestaat echter uit wit gesausde troggewelven op stalen INP-liggers uit de bouwtijd.

Afbeelding 79. Overzicht van ruimte A1.09 gezien richting het oosten (cellenhal). De schuine wand aan de linker zijde maakt deel uit van de verbindingsgang (1988) tussen de bouwdelen E en F.

Afbeelding 80. Overzicht van ruimte A1.09 gezien richting het westen. De verbindingsgang werd in 1988 gerealiseerd ten behoeve van het verbeteren van de routing binnen het complex.

Afbeelding 81. Overzicht van ruimte A2.28 gezien richting het oosten (cellenhal).

Kap

De kapconstructie bestaat uit een eenvoudig flauw hellend zadeldak, waar de vuren daksporen door de bouwmuren en enkele gordingen op standvinken ondersteund worden. Ten gevolge van het hoogteverschil tussen de hogere centrale cellenhal en de lagere cellen aan weerszijden, is een compartimentering in de zolderruimten gecreëerd.

Boven de cementvloeren op de troggewelven van de cellen rusten de daksporen op de muurplaat op de buitengevel en bouwmuur van de cellenhal, en worden slechts door één gording op een reeks standvinken in het midden ondersteund. Deze zolderruimten zijn middels luiken in de langswanden in de cellenhal toegankelijk.

De zolderruimte boven de cellenhal is slechts van buitenaf toegankelijk middels een dakluik. Hier worden de daksporen ondersteund middels een muurplaat op de bouwmuur van de cellenhal en worden deze in het midden door een nokgording op standvinken gedragen.

Afbeelding 82. Zicht in de kapconstructie boven één van de cellen. De daksporen liggen op de muurplaat en de bouwmuur van de de cellenhal en worden in het midden door een extra gording op standvinken ondersteund. Foto: Dhr. Bastiaans, Monumentenwacht Overijssel en Flevoland / Drenthe 2009.

Afbeelding 83. Zicht in de kapconstructie boven de centrale cellenhal. De nokgording wordt door een reeks standvinken gedragen. De bovenzijde van de troggewelven zijn vlak afgewerkt middels een cementvloer. Foto: Dhr. Bastiaans, Monumentenwacht Overijssel en Flevoland / Drenthe 2009.

Afbeelding 84. Zicht in de kapconstructie boven de cellen met een moderne ventilatie-installatie. Foto: dhr. Bastiaans, Monumentenwacht Overijssel en Flevoland / Drenthe 2009.

Afbeelding 85. Zicht vanuit de zolderruimte boven de cellen naar de ruimte boven de cellenhal. Detail van de muurplaat op de bouwmuur van de cellenhal, die de daksporen halverwege het zadeldak ondersteunt. Foto: Dhr. Bastiaans, Monumentenwacht Overijssel en Flevoland / Drenthe 2009.

MONUMENTWAARDE VAN HET GEBOUW

Een bouwhistorisch onderzoek is een middel om te komen tot een gefundeerde waardering van het pand. Deze waardering wordt meestal uitgedrukt aan de hand van de volgende indeling in categorieën:

Categorie 1: hoge monumentwaarde, behoud noodzakelijk

Categorie 2: positieve monumentwaarde, behoud wenselijk

Categorie 3: indifferente monumentwaarde, aangepaste vervanging mogelijk

Stedenbouwkundige situering : categorie 2

De situering van de vleugel met de aangrenzende ommuring is beeldondersteunend voor de bebouwing aan de zuidoostelijke zijde van de stad (categorie 2). De vleugel is voorts eveneens beeldondersteunend voor de bebouwing rondom de derde binnenplaats (categorie 2).

Bouwmassa : categorie 1, 2 & 3

De waardering van de bouwmassa is in dit geval hoger dan die van de reeds genoemde stedenbouwkundige waardering. Hierbij bezitten vrijwel alle 19de-eeuwse gebouwen een hoge monumentwaarde (categorie 1).

De uitgebouwde verbindinggang aan de oostzijde bezit een positieve monumentwaarde (categorie 2), terwijl de uitgebouwde bewakersruimten aan de noordzijde en de verbindinggang tussen de bouwdelen E en F uit 1988 een indifferente monumentwaarde bezitten (categorie 3).

Constructie : categorie 1, 2 en 3

De waardering van de constructie komt in grote lijnen overeen met de genoemde waardering van de bouwmassa's. De hoofdvleugels bezitten een monumentale constructie (categorie 1). Hier zijn met name de gewelven van de cellen, de gaanderijen van de centrale hal, alsmede de gewelven en daklichten waardevolle elementen.

De uitgebouwde verbindinggang aan de oostzijde bezit een positieve monumentwaarde (categorie 2). De verbindinggang tussen de bouwdelen E en F uit 1988 is en de uitgebouwde bewakersruimten aan de noordzijde zijn vanwege hun geringe ouderdom indifferent (categorie 3).

Exterieur : categorie 1,2 en 3

De waardering van het exterieur komt overeen met de reeds besproken bouwmassa en constructie. Behalve de ouderdom van de cellenvleugel uit 1891 wordt de grondslag voor deze hoge waardering mede gevormd door de kwalitatief goede en zorgvuldige detaillering van de diverse onderdelen, waaronder het metselwerk met geknipte voegen, vensteropeningen met ontlastingsbogen en ventilatieraamdorpels en uitkragende gootlijst (categorie 1).

De uitgebouwde verbindinggang dateert uit 1957 en werden in verzorgd traditioneel metselwerk in kruisverband opgetrokken (categorie 2). De bouwdelen van ná 1965, zoals de verbindinggang en bewakersruimten aan de noordzijde, zijn zuiver utilitair van aard en bezitten geen monumentwaarde (categorie 3).

Interieur : categorie 1,2 en 3

Het bouwdeel bezit ruimten in deze drie categorieën.

In de cellenvleugel zijn met name de cellen en de centrale hal waardevol (categorie 1). Deze ruimten bezitten nog de oorspronkelijke indeling en veelal ook de daarbij behorende oorspronkelijke detaillering en afwerking (1891). Bij de centrale hal dateren het oorspronkelijke metsel- en voegwerk, de onder de huidige gietvloer nog aanwezige vloertegels, de celdeuren met aftimmeringen, de gaanderijen met hardstenen vloerplaten, de gietijzeren trappen, alsmede de plafondconstructie met lichtkap nog uit de bouwtijd en bezitten een hoge monumentwaarde. Voor de individuele cellen zijn behoudens de monumentale muur- en gewelfconstructies de deuren en oudste ventilatieroosters van belang (categorie 1). De verbindinggang tussen de bouwdelen F en G ter hoogte van de eerste verdieping en de traptoren zijn nog gaaf en bezitten de verzorgde detaillering uit de bouwtijd (categorie 1).

Het interieur van de ruimten in de uitgebouwde verbindinggang (1957) tussen de bouwdelen F en G is zodanig gewijzigd dat hier vrijwel niets van de detaillering uit 1957 rest (categorie 3).

De overige ruimten van dit bouwdeel bezitten een indifferente monumentwaarde (categorie 3). Van de hiervoor genoemde centrale hal en cellen zijn enkele recente wijzigingen indifferent. Het betreft hier in de centrale hal de gietvloer op de oorspronkelijke vloertegels, de ventilatie-schoepen in de ramen van de voor-gevel, het sauswerk op de oorspronkelijk schoonmetselwerk wanden, alsmede de in 1988 vervangen leuning rondom de gaanderijen en trappen (categorie 3). Hiertoe behoren tevens de scheidingswand en toezichthokjes (188/1997).

In de cellen zijn de huidige vloerafwerking, recente stalen ramen en rvs sanitaire toestellen indifferent (categorie 3).
Ook de recente indelingen van de doucheruimten (1997) bezitten geen monumentwaarden.

AANBEVELINGEN VOOR NADER ONDERZOEK

Het bouwdeel werd reeds als onderdeel van de bouwhistorische verkenning van het bureau Baac uit 2008 onderzocht. Desondanks kunnen een drietal aanbevelingen voor nader onderzoek worden genoemd, die bij een eventuele toekomstige functie-wijziging en daarmee gepaard gaande verbouwing van het complex nuttig danwel noodzakelijk zijn.

Kleuronderzoek

Voor zover bekend heeft er tot op heden nog geen systematisch kleuronderzoek in het gebouw plaatsgevonden. Tijdens het veldwerk is gebleken dat er verspreid door het gebouw nog oudere afwerkklagen zich bevinden. Voorbeelden zijn de trap, de kozijnen, deuren en enkele balklagen. Deze zouden onderzocht kunnen worden, zodat meer bekend wordt over de eerdere afwerkingen van het interieur.

Archeologisch onderzoek

Indien sloop- en/of graafwerkzaamheden op het terrein plaatsvinden, dient men rekening te houden met een archeologisch onderzoek.

Archivalisch onderzoek

In het kader van deze rapportage werd slechts beperkt archiefonderzoek verricht. Dit beperkte zich tot het archief van bouw- en woningtoezicht van de gemeente Leeuwarden, het archief van het Historisch Centrum Leeuwarden, het archief van het Frysk Histoarysk en Letterkundich Sintrum 'Tresoar' te Leeuwarden en het Nationaal Archief te 's-Gravenhage. Mogelijk kunnen middels aanvullend archiefonderzoek de in het bestek uit 1892 genoemde detailtekeningen alsnog achterhaald worden.

AANBEVELINGEN VOOR RESTAURATIE EN HERGEBRUIK

In aansluiting op het voorgaande zijn aanbevelingen te geven voor een toekomstige restauratie of verbouwing van het bouwdeel. Deze aanbevelingen zijn er op gericht om de in het bouwdeel aanwezige – deels verborgen – kwaliteiten te versterken, dan wel terug te laten komen. De aanbevelingen staan derhalve geheel los van de mogelijkheden of beperkingen die een eventuele toekomstige verbouwing qua programma en budget biedt.

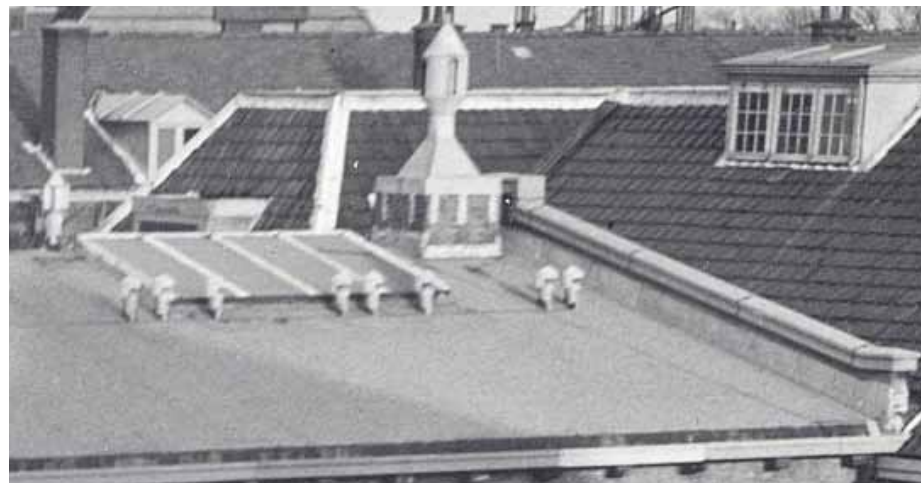
Exterieur

Het exterieur van het bouwdeel is in grote lijnen nog gaaf. De in 1988 aangebouwde verbindinggang tussen de bouwdelen E en F doet afbreuk aan de beleving van de vleugel en zou verwijderd kunnen worden.

De raamopeningen van de cellen werden verlengd (1948), terwijl de stalen roedenramen zelf in 1997 vervangen werden door eenvoudige, doch vrij grof gedetailleerde 2-ruits ramen. Het herstel van de voormalige roedenverdeling in ijzer zou zowel het exterieur als het interieur van de cellen zeer ten goede komen.

Het dak was oorspronkelijk uitgevoerd als een zinken roevendak. Het huidige bitumen dak zou door een dergelijk zinken roevendak vervangen kunnen worden. Het dak was oorspronkelijk voorzien van een reeks zinken ventilatiepijpjes. Herstel hiervan is te overwegen, indien bij een functiewijziging extra rookgasafvoeren of andere ventilatievoorzieningen in het dakvlak zouden moeten worden aangebracht. Op het eind van de cellenhal was op de nok een grotere ventilatiepijp aangebracht, zodat voor eventueel grootschaligere uitblaasvoorzieningen deze elementen als inspiratiebron zouden kunnen dienen. Afbeelding 86 geeft een goed beeld van beide typen ventilatiepijpen.

Aan de noordzijde van de cellenvleugel was tot 1988 een reeks van acht luchtplaatsen in een waaiervorm op de begane grond aanwezig. Na de sloop in 1988 resteren nog twee van de acht luchtplaatsen (A0.27 en A0.28). Een tweede reeks luchtplaatsen bevond zich oorspronkelijk op de eerste binnenplaats bij bouwdeel I en werd reeds in 1948 gesloopt. De waaiervormige plaatsing van de luchtplaatsen is een zeer karakteristiek typologisch element van de laat 19de-eeuwse gevangenisbouw. Om die reden, alsmede het feit dat nog twee luchtplaatsen behouden zijn, is het aanbevelenswaardig de ontbrekende zes luchtplaatsen aan te brengen en de waaiervorm weer te completeren.

Afbeelding 86. Detail van de kap van bouwdeel I in 1948. De ventilatiepijpen van de individuele celventilatie en een grotere ventilatiekap, behorend bij de centrale hal. Foto: Collectie Beeldbank Leeuwarden, documentnr.: FDBLHS-PLA032.

Afbeelding 87. Recente afbeelding van een vergelijkbare ventilatiekap op één van de vleugels van de gevangenis aan het Wolfenplein te Utrecht.

Cellenhal

De cellenhal bevat enkele wachthokjes en binnenwanden uit respectievelijk 1988 en 1997. Deze hokjes en wanden zijn destijds puur utilitair ontworpen om de bruikbaarheid te vergroten, zij bezitten geen wezenlijk architectonische of historische waarde. Daarnaast doen zij afbreuk aan de kwaliteit van de oorspronkelijke, grotere cellenhal waarin zij werden aangebracht. Het verwijderen van deze secundaire binnenwanden, met de wachthoekjes op de gaanderijen, zou de ruimtelijkheid van deze ruimte ten goede komen.

De vloer is voorzien van een gietvloer (1988). Deze zou bij voorkeur verwijderd moeten worden, ten einde de uit de bouwtijd daterende dubbel hardgebakken vloertegels weer in het zicht te brengen.

De wanden zijn thans witgesausd (1988), waardoor de architectuur van het schoonmetselwerk met kleurverschillen tussen rode en gele baksteen met geknipte voegwerk niet meer tot zijn recht komt. De wanden zouden van hun verflagen ontdaan kunnen worden, in combinatie met kleurherstel van de gaanderijen, deuren en ramen.

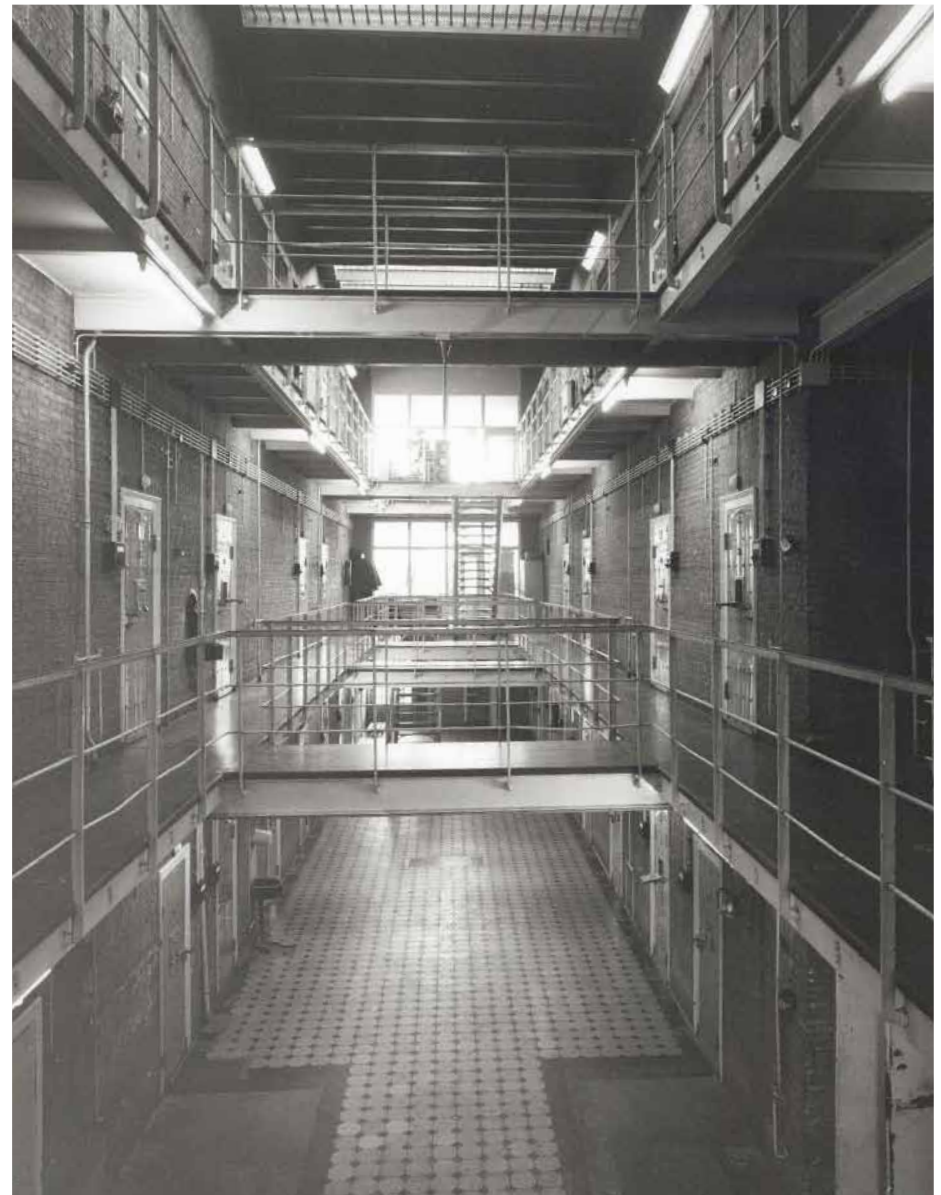
In het interieur bevonden zich van origine fonteintjes halverwege de langswanden. De bouwsporen hiervan zijn nog in het metselwerk afleesbaar en op diverse topografische afbeeldingen is de vormgeving te achterhalen. Eventueel zou overwogen kunnen worden deze fonteintjes wederom aan te brengen.

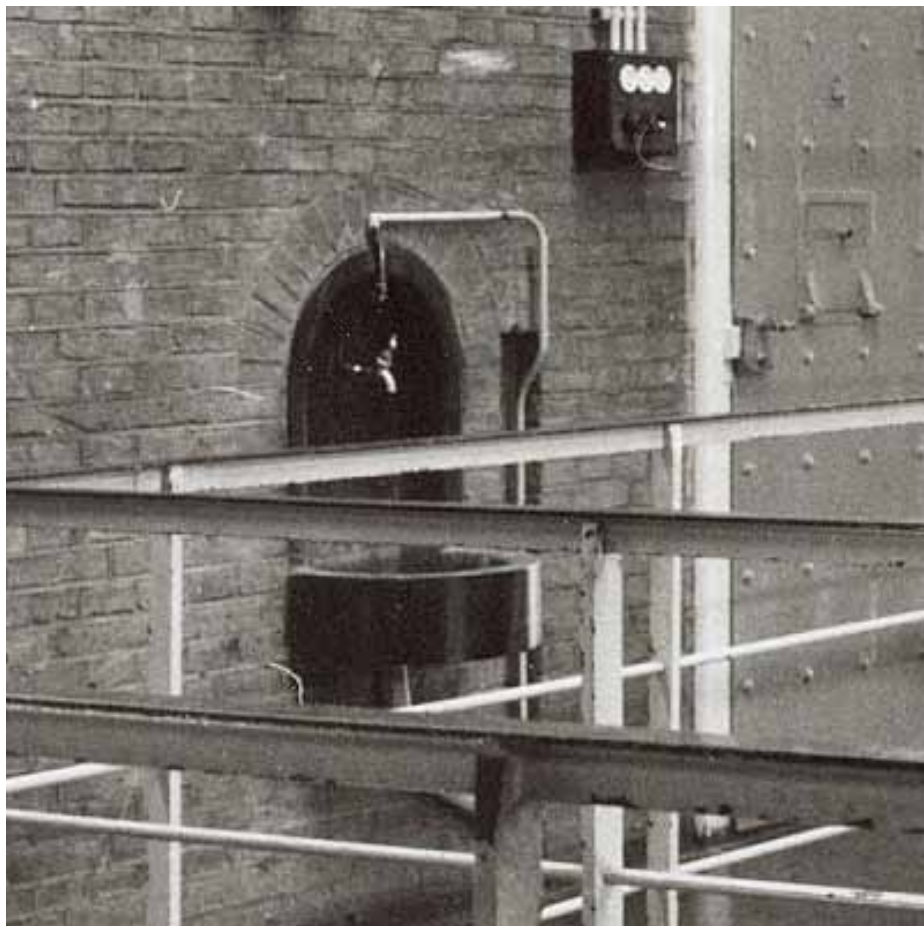
De leuning van de gaanderijen en trappen zijn recent (1988), doch wijken nauwelijks af van de oorspronkelijke leuning. Ten behoeve van een eventuele wijziging zou de balustrade in de traptoren (ruimte N0.02) als uitgangspunt kunnen dienen.

Op de begane grond waren oorspronkelijk verdiept een tweetal verwarmingsketels geplaatst. Overwogen zou kunnen worden om eventuele nieuwe verwarmingselementen op dezelfde locaties op te stellen.

Overwogen zou kunnen worden de in 1964 aangebrachte vloeren aan de zuidzijde van de cellenhal bij het samenvoegen van de cellen te verwijderen, aangezien de deuren van de gesplitste cellen hier dan niet meer op ontsluiten. Dit zou de ruimtelijkheid van de cellenhal ten goede komen.

Afbeelding 88. Overzicht van de cellenhal in februari 1983. Foto: Collectie Beeldbank Leeuwarden, documentnr.: FDBLHSPLB023.

Afbeelding 90. Detail van de cellenhal in februari 1983. Hier zijn de oorspronkelijke balustrades en de fonteintjes nog aanwezig. Foto: Collectie Beeldbank Leeuwarden, documentnr.: FDBLHSPLB025

Afbeelding 89. Detail van de oorspronkelijke tegelvloer zoals deze onder de gietvloer van bouwdeel F nog aanwezig is.

Cellen

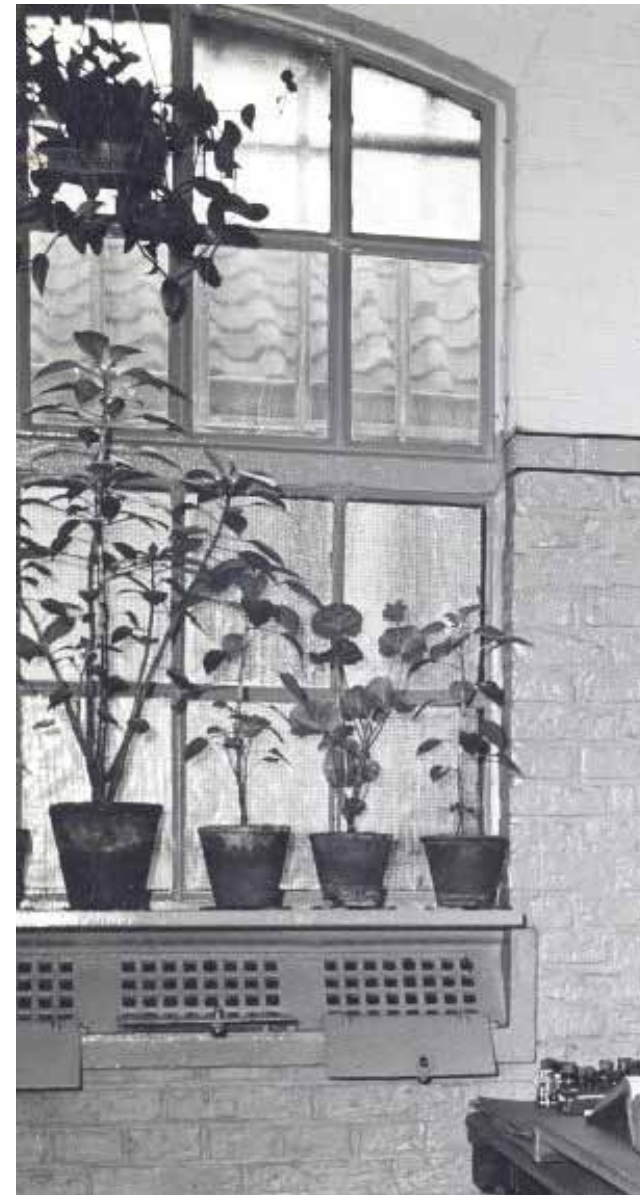
De cellen zijn sinds de bouw diverse malen gemoderniseerd. De oorspronkelijke cementvloer is thans door een gietvloer aan het zicht onttrokken. De stalen roedenramen werden in 1997 door de huidige 2-ruits ramen vervangen. Herstel van de roedenramen zal de kwaliteit van de celinterieurs sterk ten goede komen¹. De ventilatiekleppen van de onderdorpels werden in 1997 eveneens dichtgezet. Afhankelijk van de functie van de ruimten zou voor een geheel of gedeeltelijk herstel van deze ventilatiekleppen gekozen kunnen worden.

De wanden waren oorspronkelijk net als de cellenhal ongeschilderd. De wanden werden echter reeds vóór 1948 gewit.

De inrichting van de cellen werd sinds 1891 diverse malen vervangen en gemoderniseerd. De huidige inrichting met elementaire kastjes en rvs sanitair heeft geen bijzondere monumentwaarden en kan desgewenst aangepast worden. Het ameublement uit de jaren '50 van de twintigste eeuw (Afbeelding 42 en Afbeelding 43) is de laatste enigszins waardevolle én sfeervolle celinrichting die middels foto's gedocumenteerd is en wellicht als inspiratiebron voor herinrichting van de cellen zou kunnen dienen. Uit documentair oogpunt is het aanbevelenswaardig om één cel in zijn huidige toestand te conserveren als beeld van de laatste gevangenisperiode. Overwogen zou kunnen worden om een tweede cel aan de hand van de foto's uit de jaren '50 naar die periode te reconstrueren, en een derde cel de inrichting te geven uit de bouwtijd (1891).

¹ Op de tekeningen ten behoeve van het verlengen van de vensters uit 1964 is de oorspronkelijke detaillering en indeling weergegeven.

Afbeelding 91. Detail van het stalen roedenraam van één van de cellen. Het bovenste deel van het raam stamt uit de bouwtijd, het onderste deel werd aangebracht bij het verlengen van de vensters in het eerste kwart van de 20ste eeuw, waarbij de oorspronkelijke ventilatievensterbank werd herplaatst. Foto: Collectie Beeldbank Leeuwarden, documentnr.: FDBLHSPLA031

Doucheruimten

De moderne inrichting uit 1997 kan desgewenst gewijzigd worden. Herstel van de oude indeling met een cel en aangrenzende (berg)ruimte is niet noodzakelijk.

GERAADPLEEGDE ARCHIEVEN EN LITERATUUR

Archieven

Frysk Histoarysk en Letterkundich Sintrum 'Tresoar' te Leeuwarden

Gemeente Leeuwarden, Archief Bouw- en Woningtoezicht.

Historisch Centrum Leeuwarden, Archief Bouw- en Woningtoezicht.

Nationaal Archief te 's-Gravenhage, archief Ministerie van Justitie.

Nationaal Archief te 's-Gravenhage, Algemeen Rijksarchief, Afd. Kaarten en Tekeningen, Rijksgebouwendienst, Inv. nr. 789, 791, 792, 793, 1783 en 1790.

Stichting Digitaal Archief Leeuwarder Courant: <http://www.archiefleeuwarder-courant.nl/>

Beeldbank Leeuwarden: <http://hcl.pictura-dp.nl/>

Website Stichting Blokhuispoort: <http://www.blokhuispoort.nl/>

Literatuur

B.A.T.J. Dukers, *De plaats van de strafgevangenis aan de Noordsingel in Rotterdam binnen de ontwikkeling van gevangenissen in Nederland en West-Europa*, in : *De Penitiaire Inrichting en het voormalige Gerechtsgebouw en archiefgebouw aan de Noordsingel te Rotterdam*, Rapport II, Rijksgebouwen-dienst Directie Vastgoed Den Haag / Bureau Bouwwerk Holten Utrecht 2008.

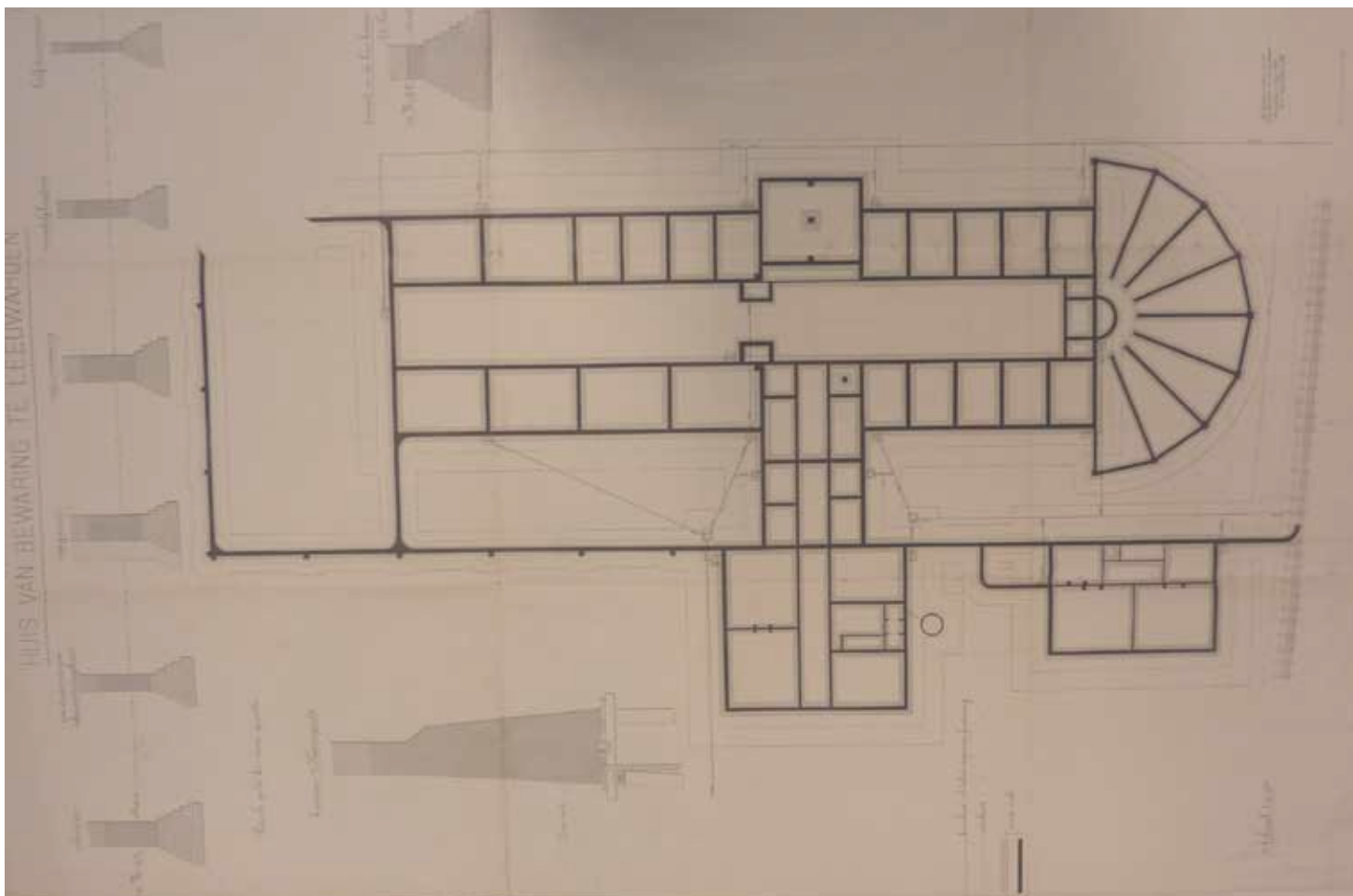
Ros Floor, *J.F. Metzelaar (1818-1897) en W.C. Metzelaar (1848-1918), Bouwmeesters voor Justitie*, Rotterdam 2009.

J. Kamphuis, E.D. Orsel en K. Emmens, *Justitiële Inrichtingen "Oostereiland" Hoofd I te Hoorn, Bouwhistorische aantekening*, Rijksgebouwendienst Bureau Rijksbouwmeester, 's-Gravenhage 1998.

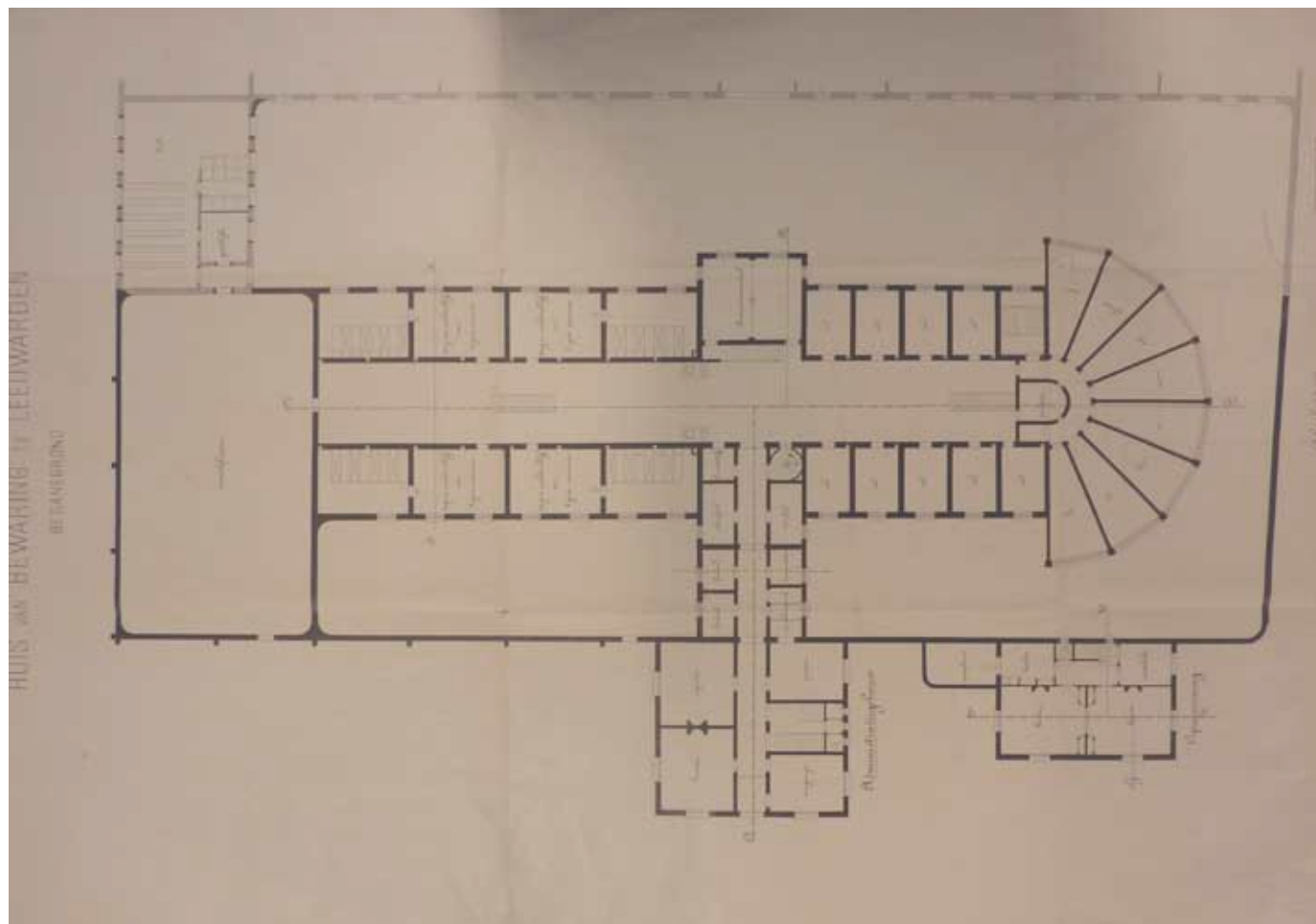
Dr.Ph. Kooperberg, *Geneeskundige plaatsbeschrijving van Leeuwarden*, Den Haag 1888.

J.M.J. Willems, M.C. van Dam, Leeuwarden Blokhuispoort, *Bouwhistorische verkenning met waardestelling*, BAAC, 's-Hertogenbosch 2008.

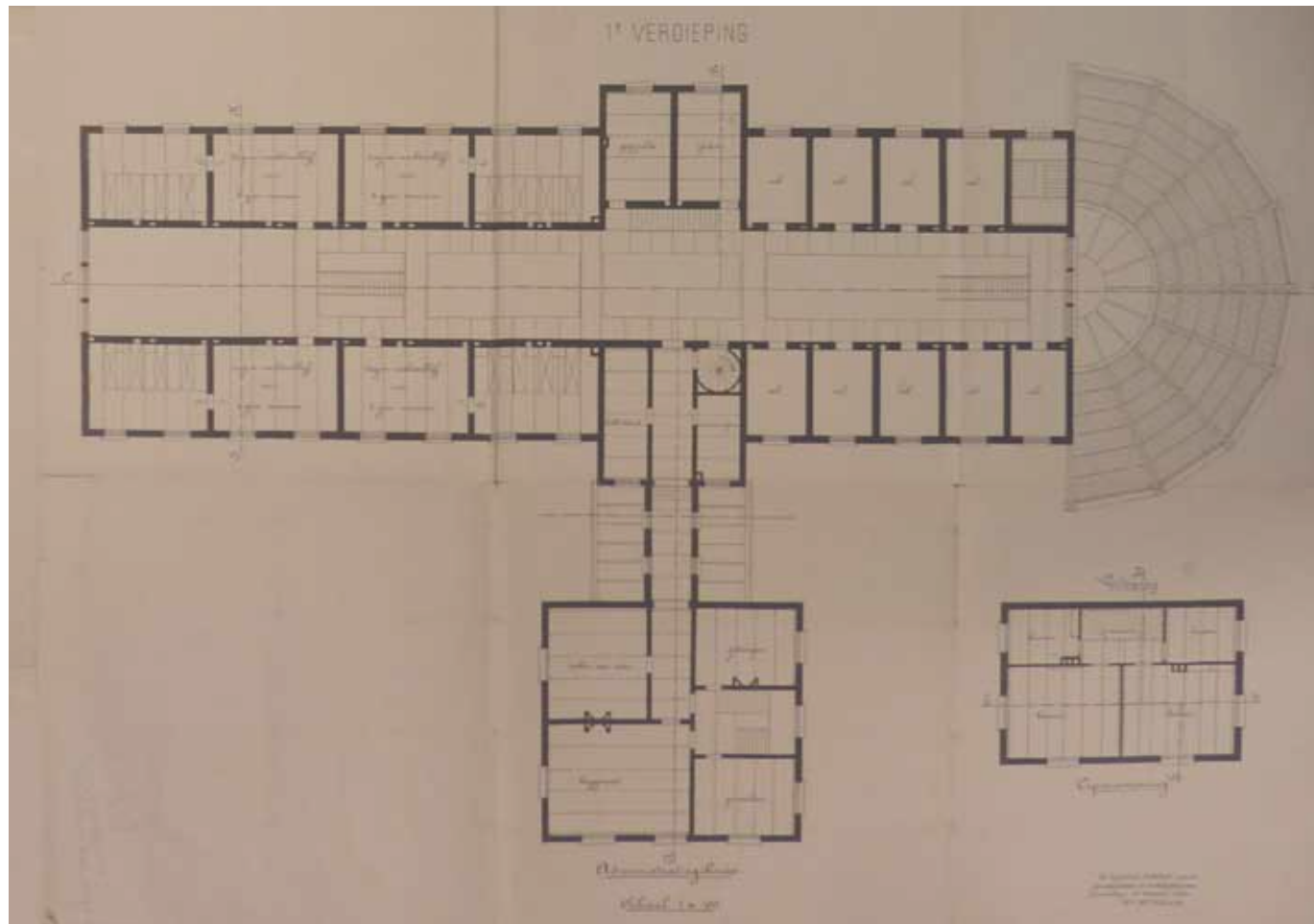
BOUWTEKENINGEN

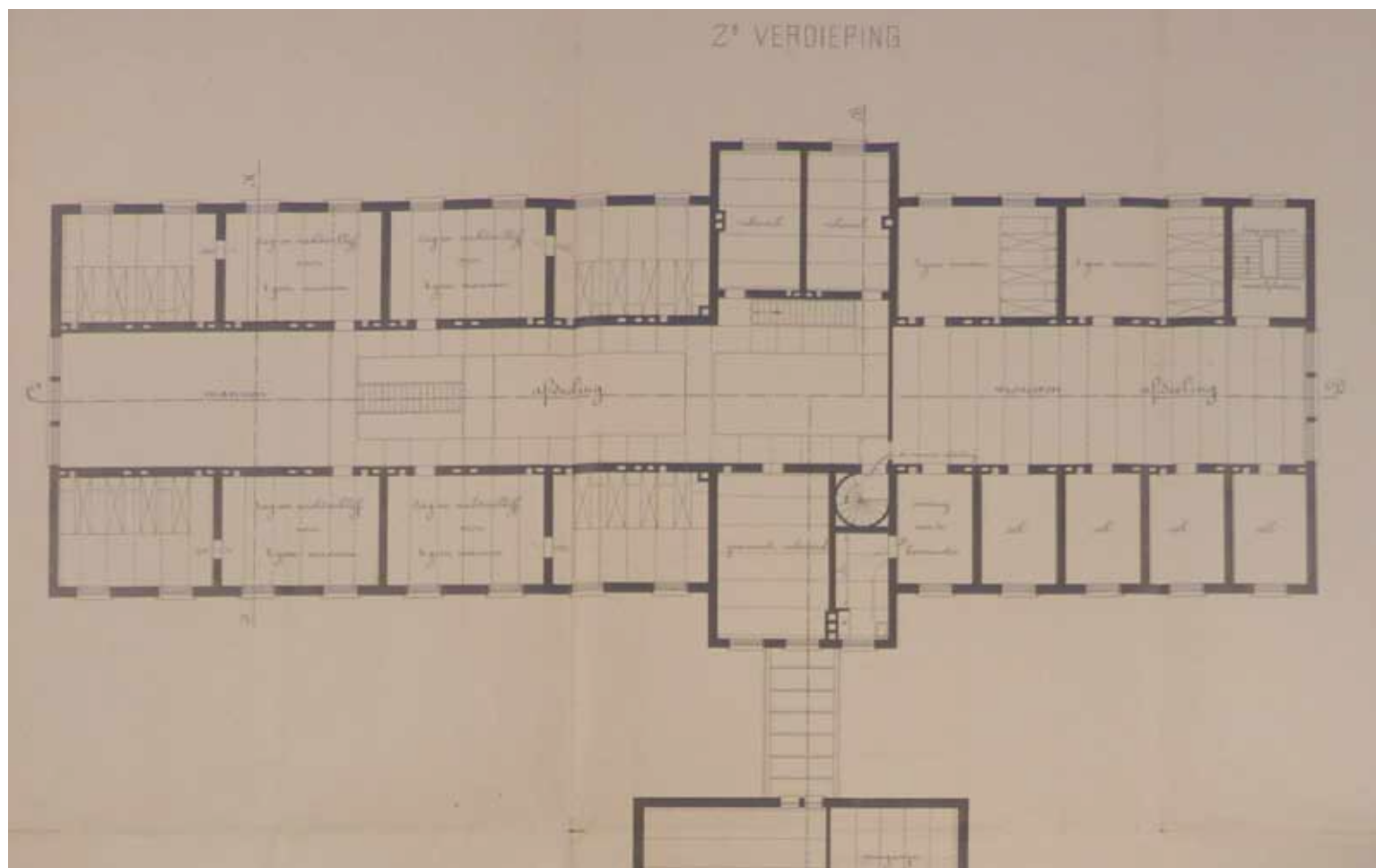
Afbeelding 92. Bouwtekening van de fundering van bouwdeel F, door W.C. Metzelaar, september 1889. Ten behoeve van de nieuwbouw van de cellenvleugel werd na de sloop van het oude gebouw de grond 2,42 meter uitgegraven, waarna een grondverbetering toegepast alvorens de nieuwe fundering aan te leggen. Collectie Tresoar, archieven gevangeniswezen, toegangsnr: 50-01, inv.nr: 718.

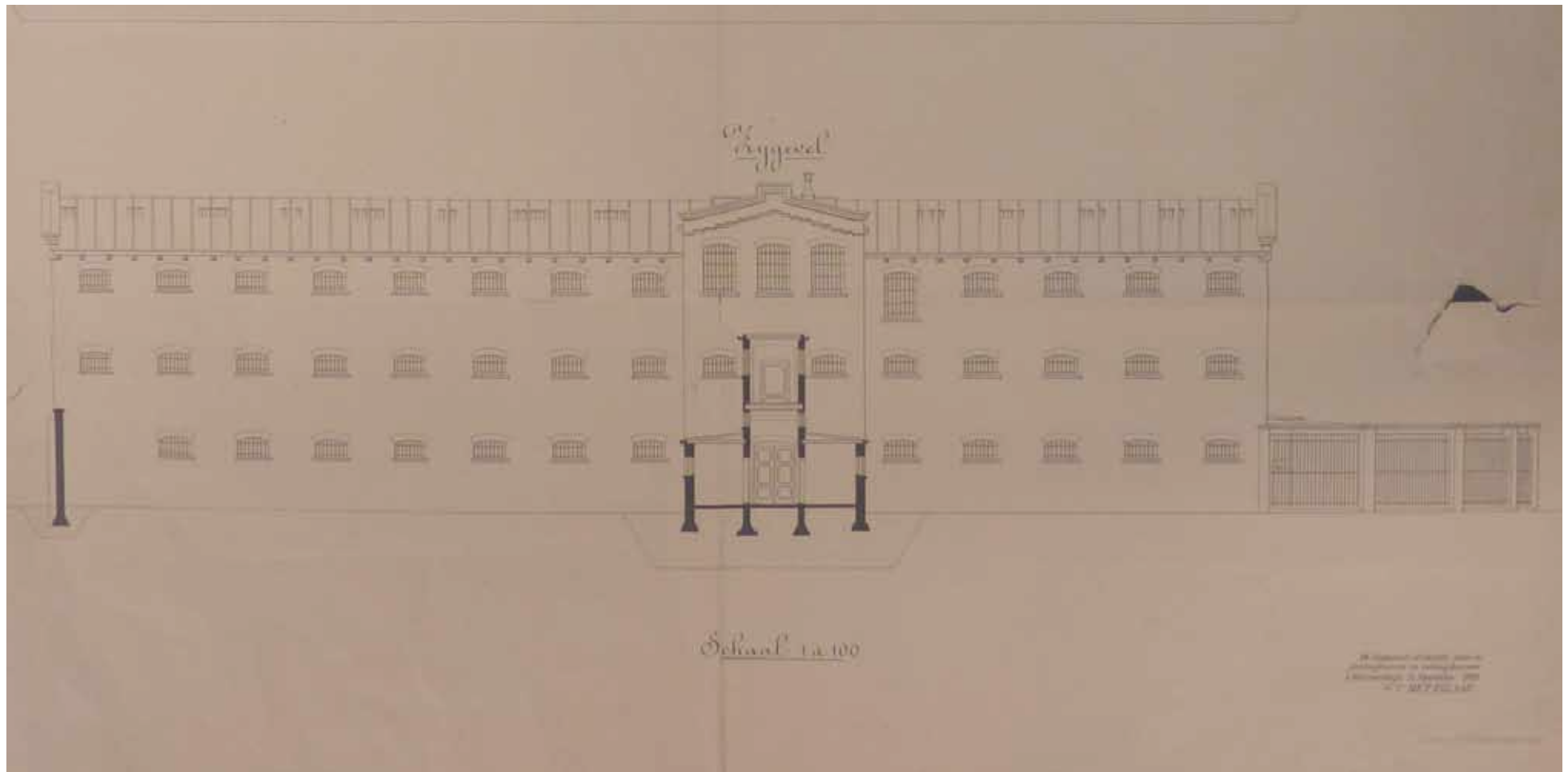
Afbeelding 93. Bouwtekening van de begane grond van bouwdeel F, door W.C. Metzelaar, september 1889. Ten noorden van de cellenvleugel was een reeks wandelplaatsen in een halfronde vorm voorzien. De plattegrond van de cellenvleugel kent aan de zuidzijde een aantal grotere cellen, bestaande uit een dag- en nachtverblijf, bedoeld voor vier gevangenen. Collectie Tresoar, archieven gevangeniswezen, toegangsnr: 50-01, inv.nr: 718.

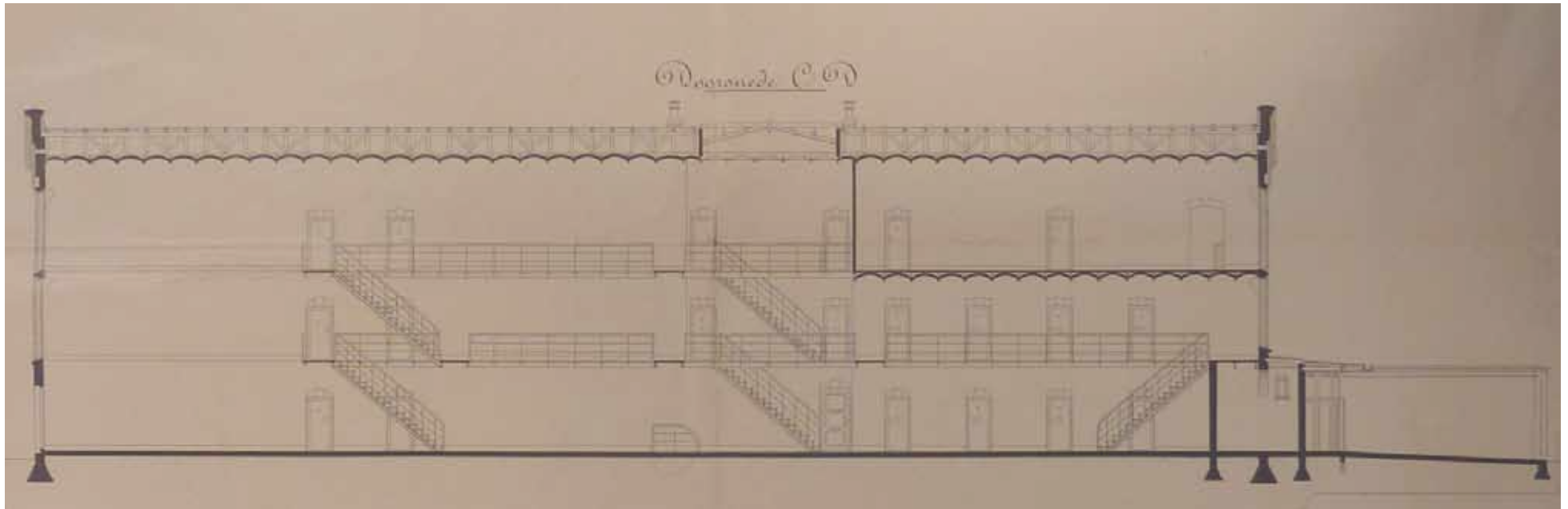
Afbeelding 94. Onderste helft van de bouwtekening van de eerste en tweede verdieping van bouwdeel F, met daarop de eerste verdieping, door W.C. Metzelaar, september 1889. De gaanderijen van de cellenhal zijn hier weergegeven met de verdeling van de hardstenen vloerplaten. Collectie Tresoar, archieven gevangeniswezen, toegangsnr: 50-01, inv.nr: 718.

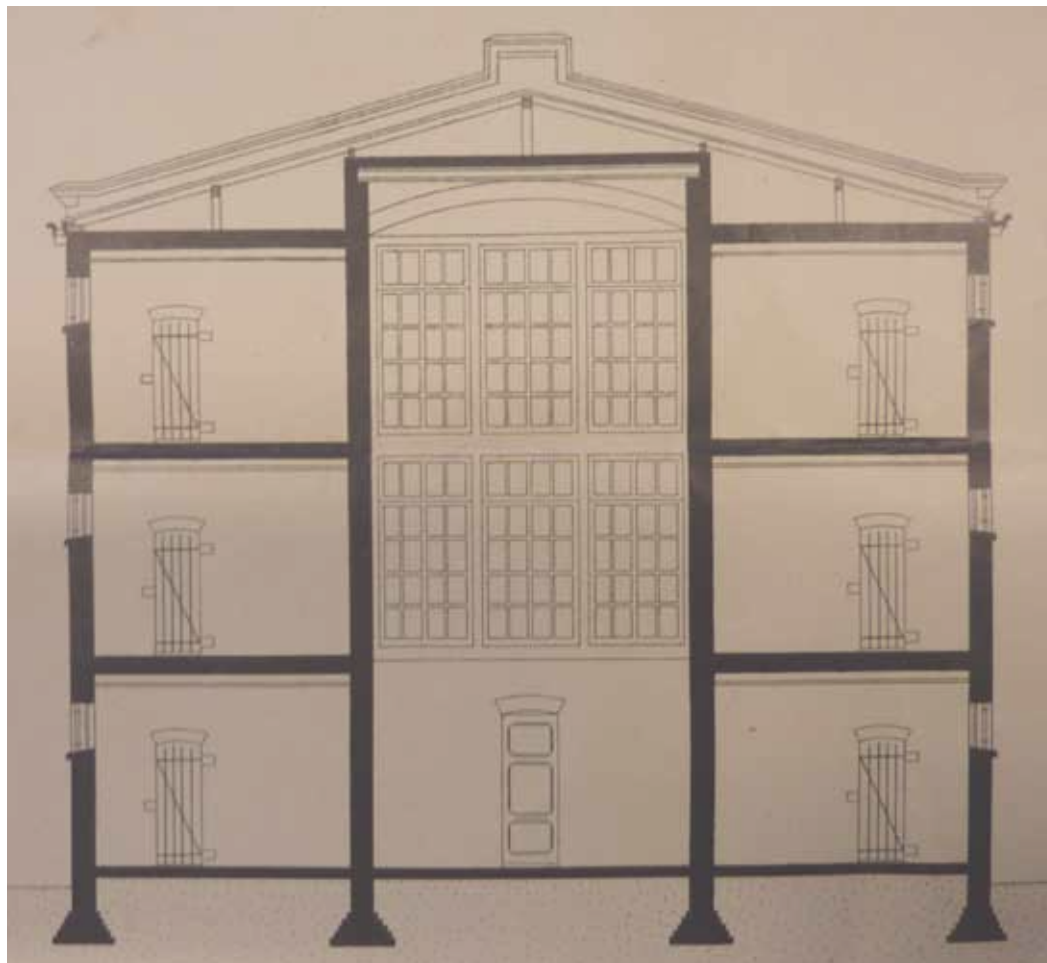
Afbeelding 95. Bovenste helft van de bouwtekening van de eerste en tweede verdieping van bouwdeel F, met daarop de tweede verdieping, door W.C. Metzelaar, september 1889. Collectie Tresoar, archieven gevangeniswezen, toegangsnr: 50-01, inv.nr: 718.

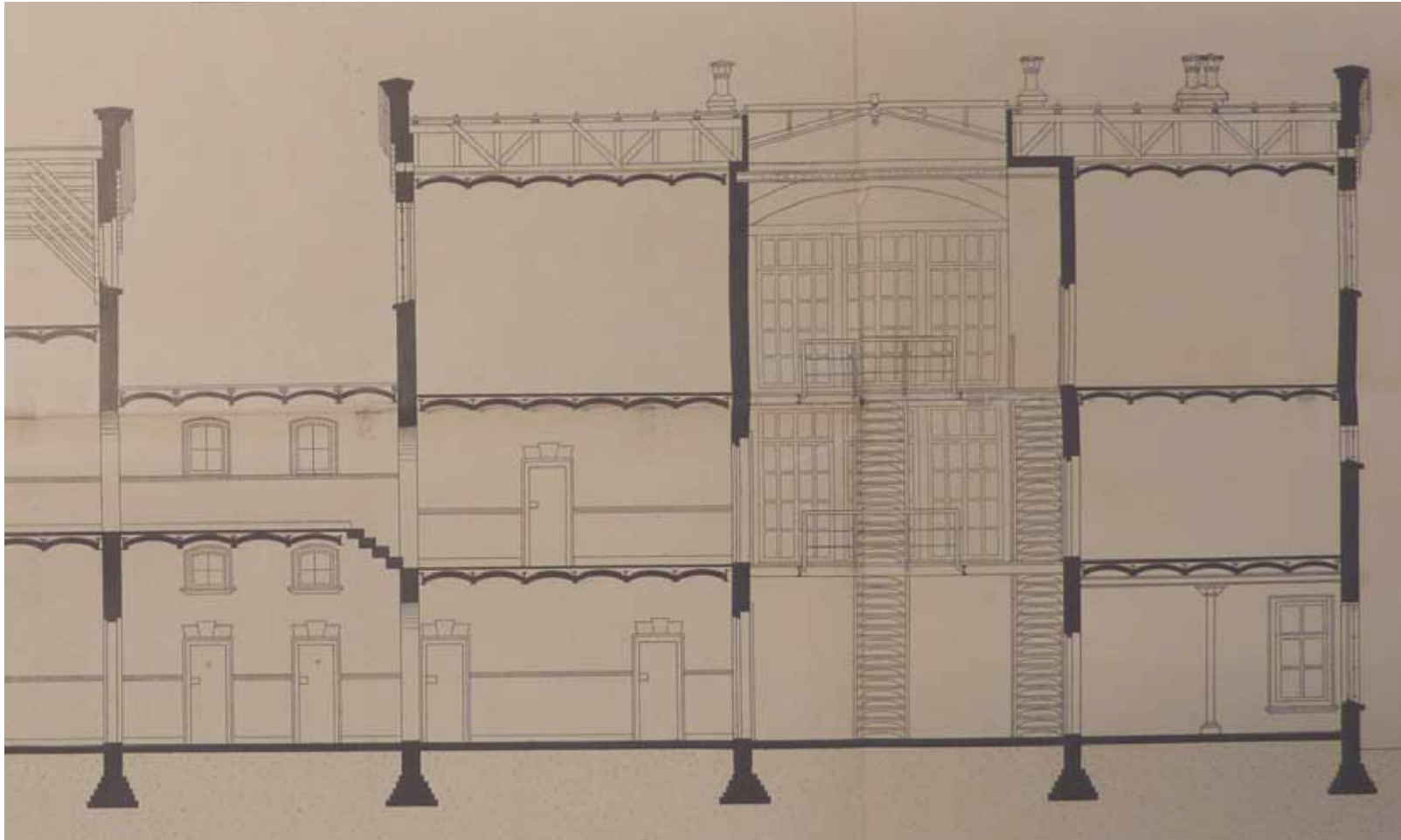
Afbeelding 96. Fragment van de bouwtekening van de gevels en doorsneden van bouwdeel F, met daarop de langsgevel (oostzijde), door W.C. Metzelaar, september 1889. De gevels waren oorspronkelijk voorzien van hoog geplaatste kleinere ijzeren ramen. Het dak was oorspronkelijk afgewerkt middels een zinken roevendak en kende een reeks ventilatiekappen, behorende bij de individuele cellen. De gemetselde schoorsteen in het midden hoorde bij één van de twee verwarmingsketels, die in het midden van de cellenhal opgesteld stonden. Collectie Tresoar, archieven gevangeniswezen, toegangsnr: 50-01, inv.nr: 718.

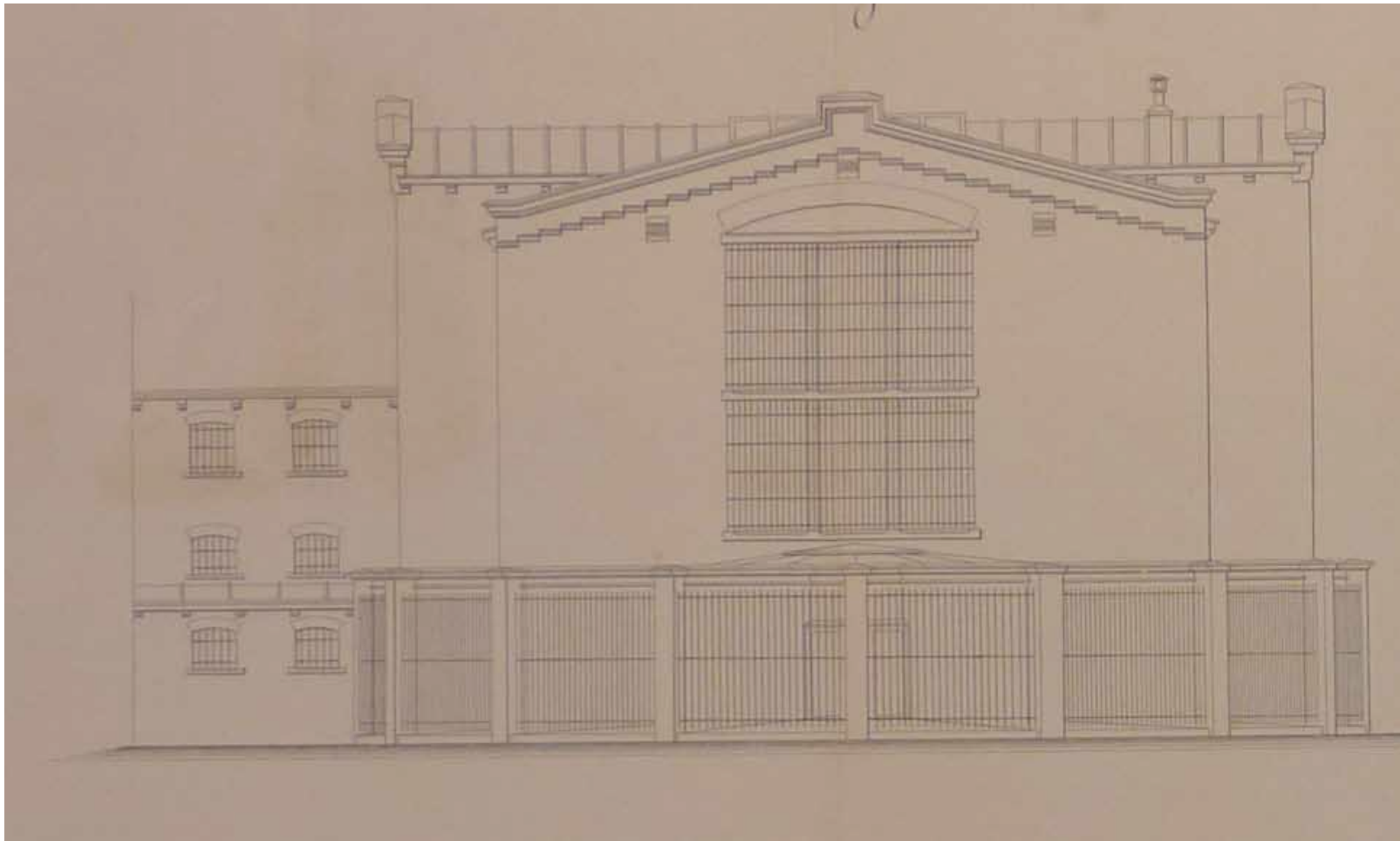
Afbeelding 97. Fragment van de bouwtekening van de gevels en doorsneden van bouwdeel F, met daarop de langsdoorsnede (richting het westen), door W.C. Metzelaar, september 1889. Op de kruising tussen de langs- en dwarsbeuk staat een daklicht aangegeven. Getuige de tekening uit 1896 (Afbeelding 107) waar een daklicht meer naar het zuiden - in het midden van de hal - wordt aangegeven, is het niet zeker of het daklicht in de kruising werd uitgevoerd. In het midden op de begane grond van de cellenhal was een tweetal verdiepte keldertjes aangelegd ten behoeve van de opstelling van de verwarmingsketels. Collectie Tresoar, archieven gevangeniswezen, toegangsnr: 50-01, inv.nr: 718.

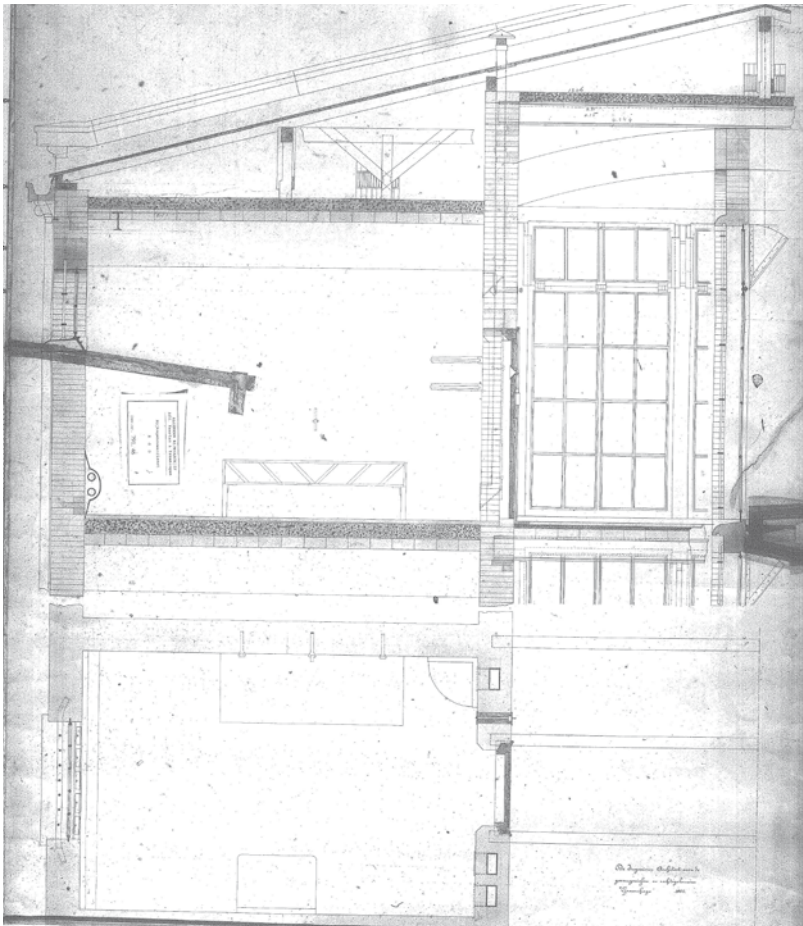
Afbeelding 98. Fragment van de bouwtekening van de gevels en doorsneden van bouwdeel F, met daarop de dwarsdoorsnede (richting het zuiden), door W.C. Metzelaar, september 1889. De opgeklampte deuren vormden de scheiding tussen het dag- en nachtverblijf in de vierpersoons cellen. Collectie Tresoar, archieven gevangeniswezen, toegangsnr: 50-01, inv.nr: 718.

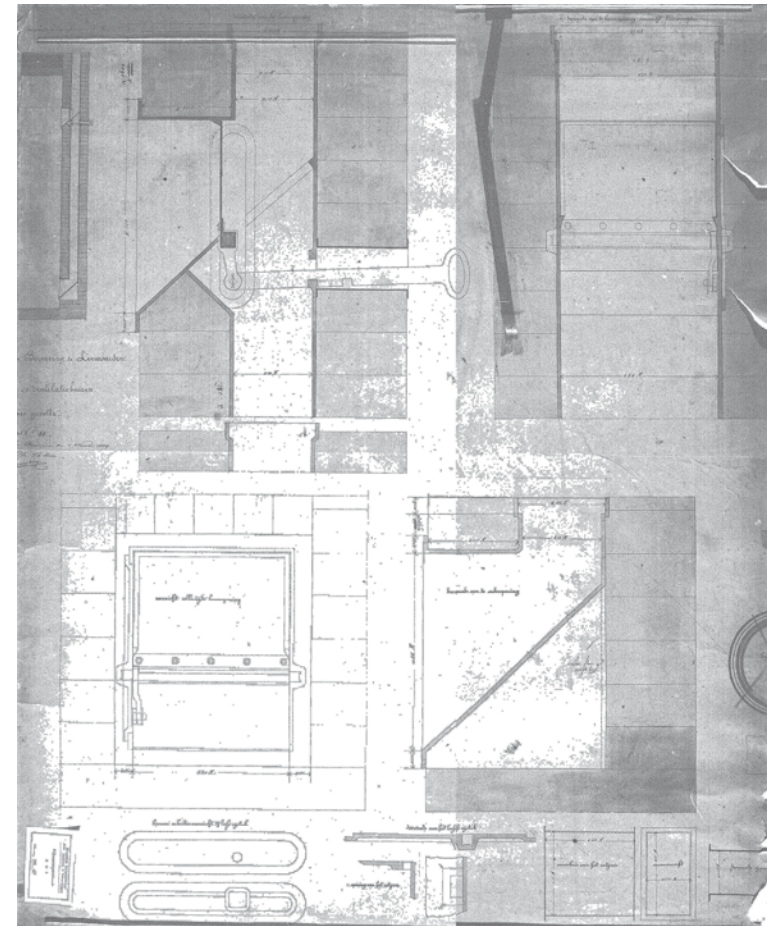
Afbeelding 99. Fragment van de bouwtekening van de gevels en doorsneden van bouwdeel F, met daarop de dwarsdoorsnede over de kruising (richting het zuiden), door W.C. Metzelaar, september 1889. De ruimte rechts op de begane grond was in na de bouw het bewaardersvertrek, voorzien van grote schuifvensters en in het midden een gietijzeren kolom ter ondersteuning van de bovenliggende moerbalk. Collectie Tresoar, archieven gevangeniswezen, toegangsnr: 50-01, inv.nr: 718.

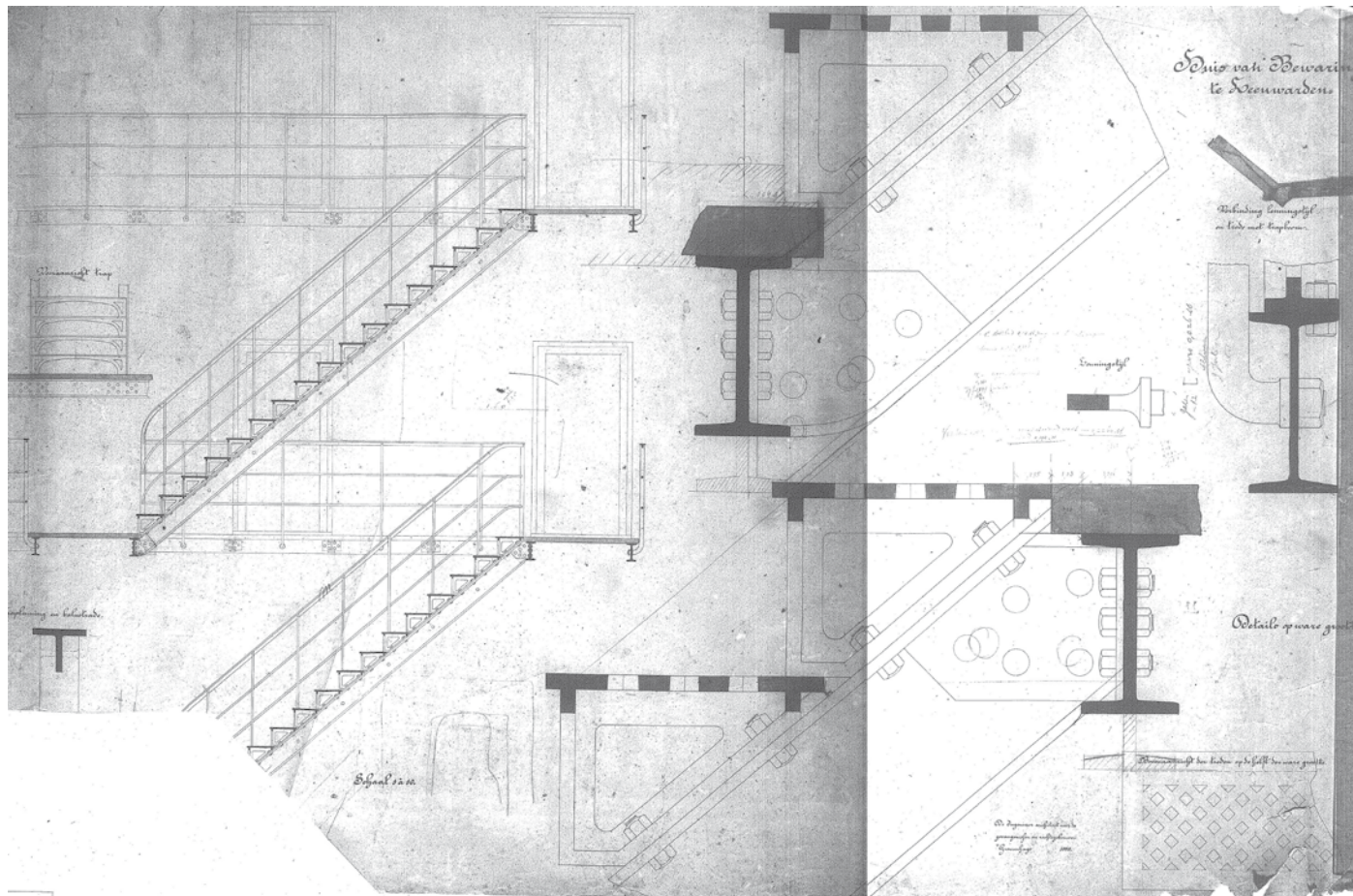
Afbeelding 100. Fragment van de bouwtekening van de gevels en doorsneden van bouwdeel F, G en H, met daarop de kopgevel (noordgevel), door W.C. Metzelaar, september 1889. Boven de in 1988 grotendeels gesloopte wandelplaatsen bevond zich een groot venster ter hoogte van de eerste en tweede verdieping. Collectie Tresoar, archieven gevangeniswezen, toegangsnr: 50-01, inv.nr: 718.

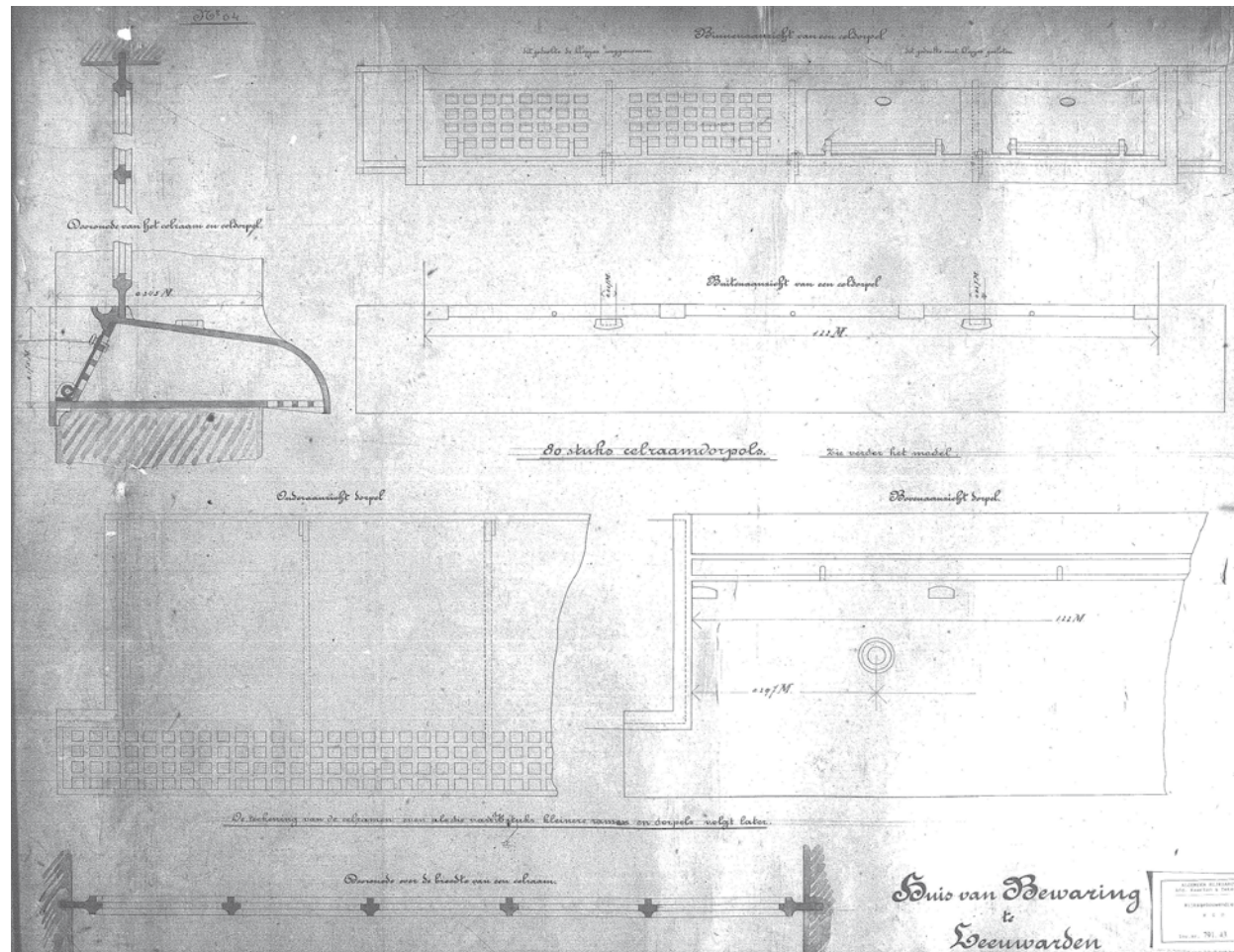
Afbeelding 101. Detail van een gedeelte van de dwarsdoorsnede van bouwdeel F, door W.C. Metzelaar, 1889. Op de tekening zijn zowel een fragment van de doorsnede als een plattegrond van een cel te zien. De ventilatiekanalen in de wand tussen de cel en cellenhal zijn zichtbaar, net als de kleinere hoogte van het venster. Collectie Nationaal Archief, Algemeen Rijksarchief, Afd. Kaarten en Tekeningen, Rijksgebouwendienst, Inv.nr. 791.46

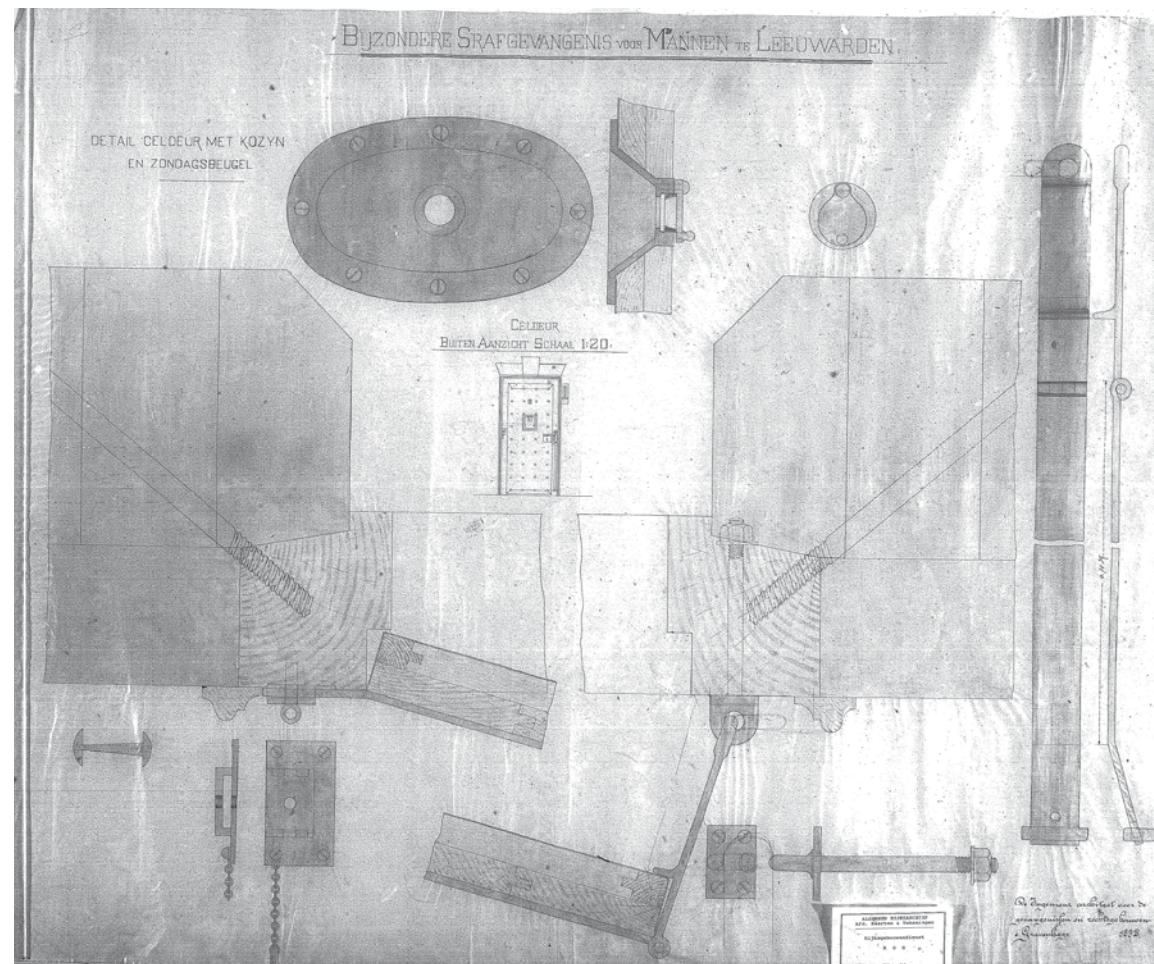
Afbeelding 102. Detailtekening van ventilatievoorziening van de cellen, door W.C. Metzelaar, november 1889. De openingen waren door middel van kleppen af te sluiten en de kanalen werden voorzien van ventilatoren op het dak. Collectie Nationaal Archief, Algemeen Rijksarchief, Afd. Kaarten en Tekeningen, Rijksgebouwendienst, Inv.nr. 791.47

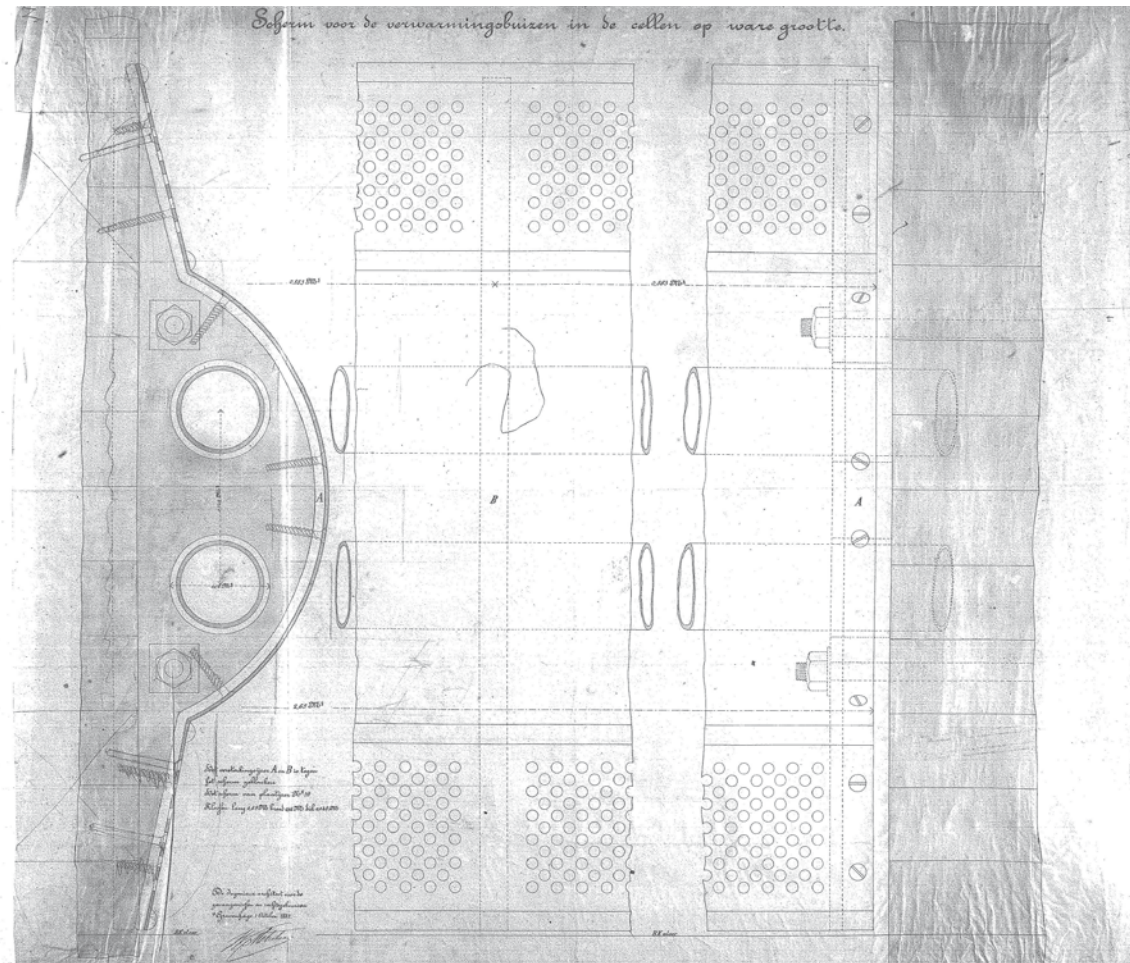
Afbeelding 103. Overzicht en details van de trappen in de cellenhal, door W.C. Metzelaar, 1889. De trappen bestaan uit op stalen I-profielen bevestigde gegoten ijzeren driehoekige opengewerkte segmenten. Collectie Nationaal Archief, Algemeen Rijksarchief, Afd. Kaarten en Tekeningen, Rijksgebouwendienst, Inv.nr. 791.48

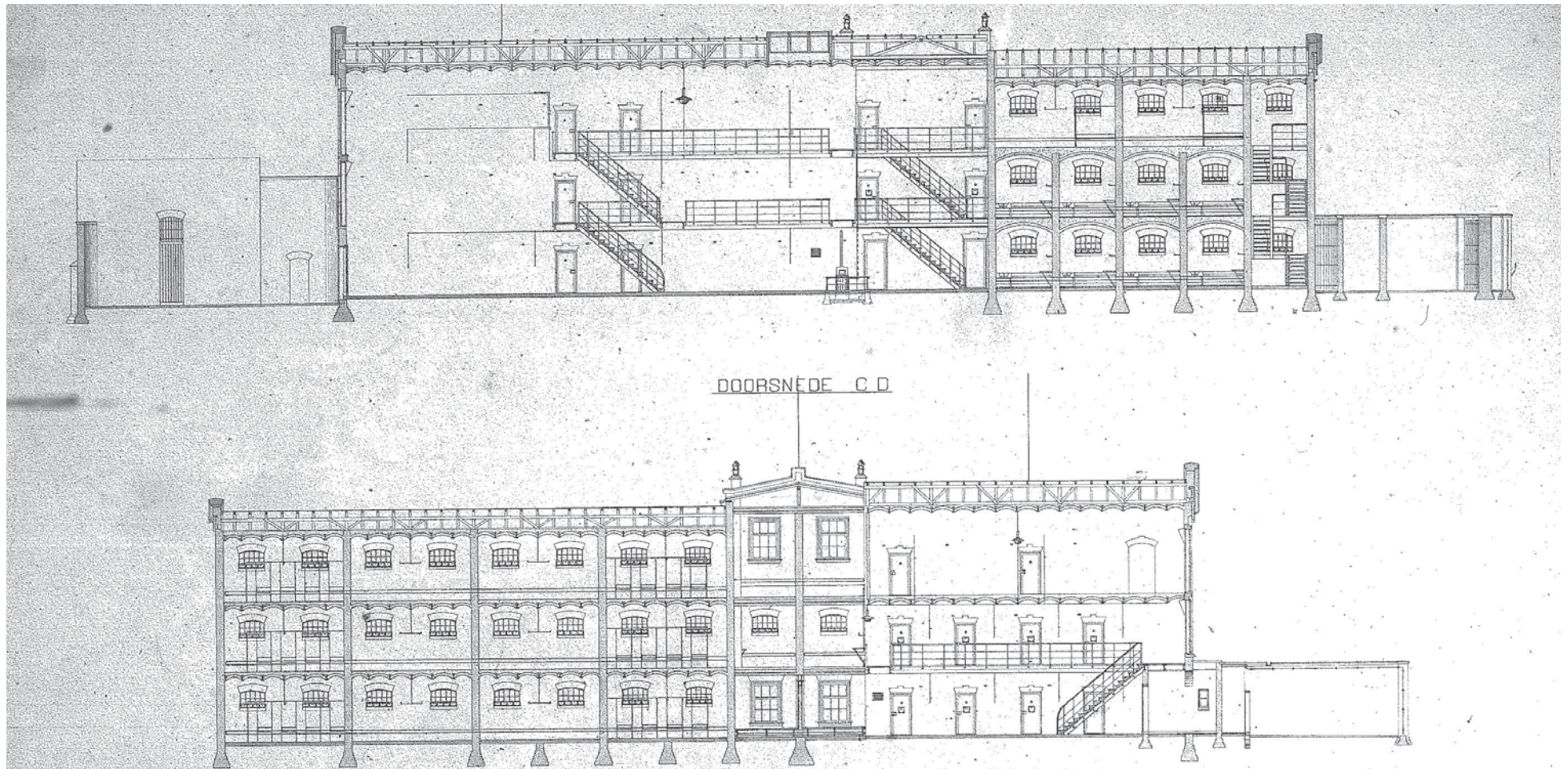
Afbeelding 104. Detailtekening van onderdorpels van de vensters van de cellen, door W.C. Metzelaar, november 1889. De gietijzeren onderdorpels waren hol en aan de onderzijde voorzien van vierkante openingen. Via de klepjes aan de binnenzijde was de gevangene in staat de hoeveelheid ventilatielucht te regelen. De onderdorpels werden in 1948 bij het verlengen van de vensters herplaatst en in 1997 bij het vervangen van de ramen aan de binnenzijde afgedekt door middel van een stalen plaat. Collectie Nationaal Archief, Algemeen Rijksarchief, Afd. Kaarten en Tekeningen, Rijksgebouwendienst, Inv.nr. 791.43

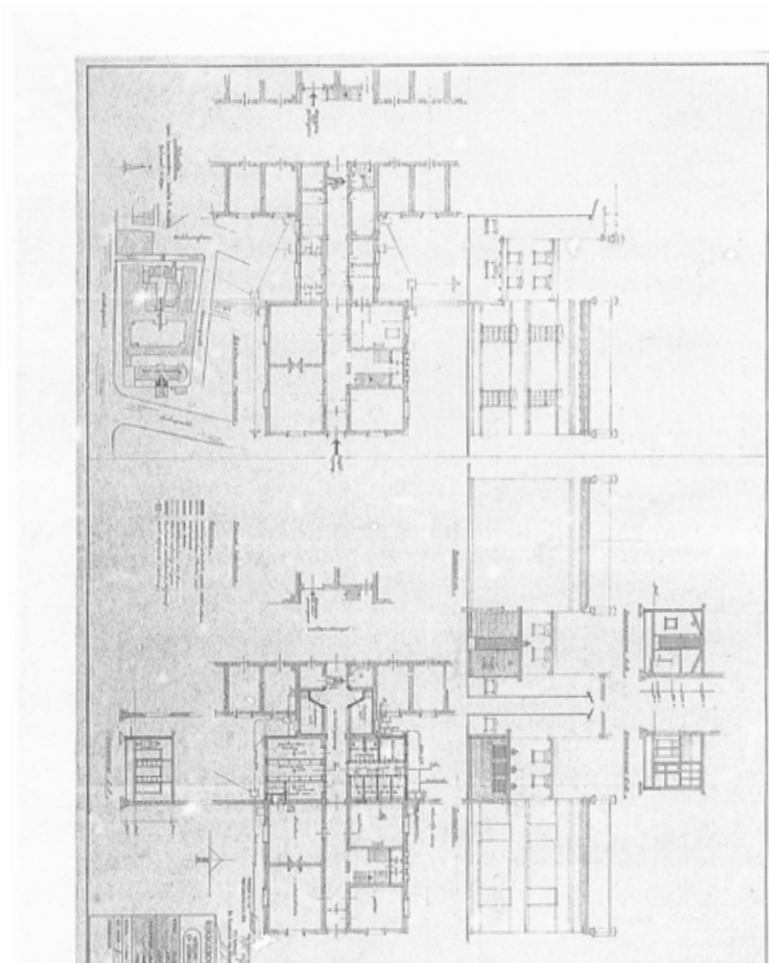
Afbeelding 105. Detailtekening van de celdeur 'met kozijn en zondagsbeugel', door W.C. Metzelaar, 1892. Deze tekening werd gemaakt ten behoeve van het vervaardigen van de celdeuren in bouwdeel I, maar geeft eveneens een goed beeld van de opbouw van de cellen in bouwdeel F. De zondagsbeugel, waarmee de deur op een kier kon worden geopend, is niet meer aanwezig. Collectie Nationaal Archief, Algemeen Rijksarchief, Afd. Kaarten en Tekeningen, Rijksgebouwendienst, Inv.nr. 791.33

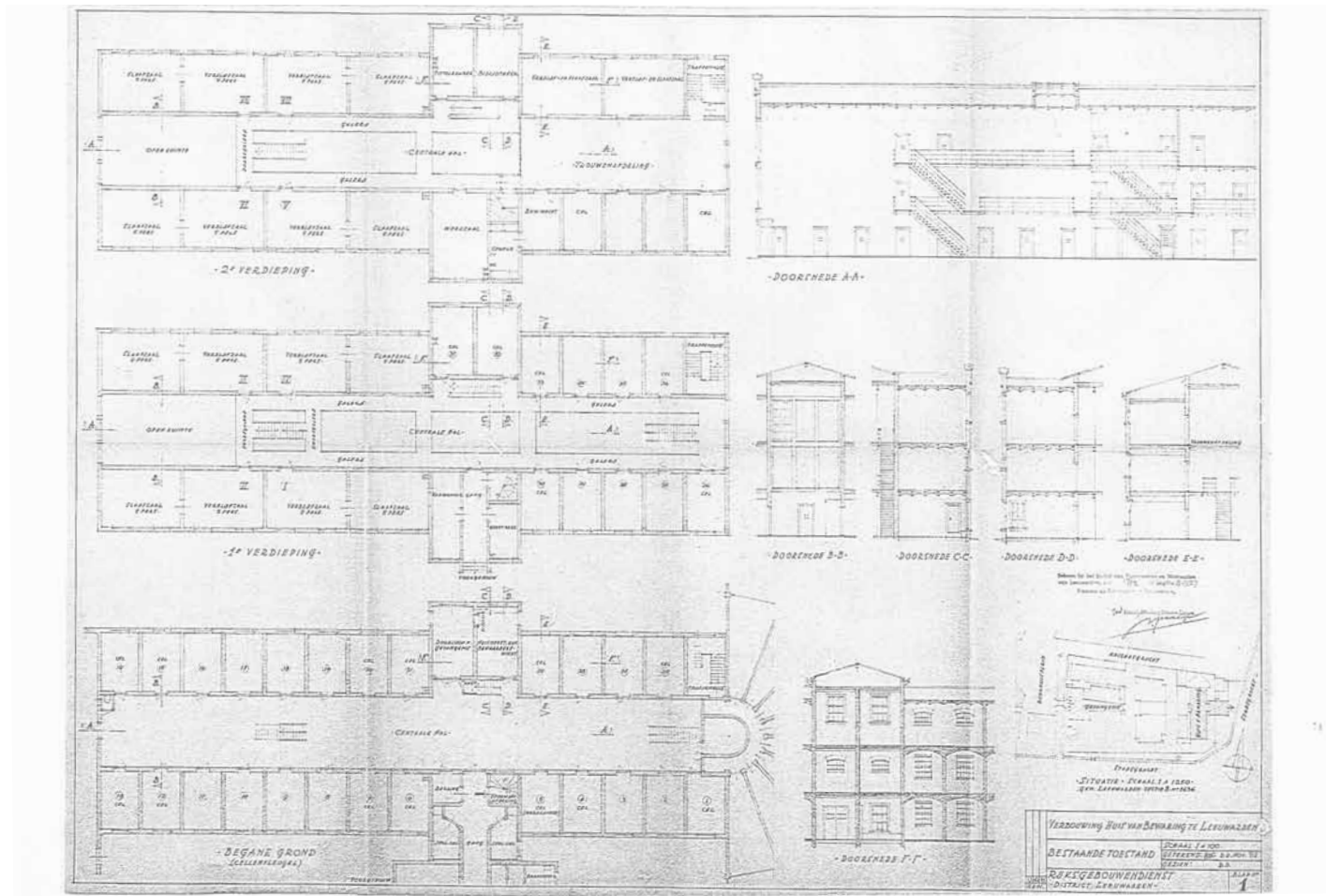
Afbeelding 106. Detailtekening van het scherm voor de verwarmingsbuizen in de cellen, door W.C. Metzelaar, 1889. De cellen werden verwarmd door middel van een tweetal verwarmingsbuizen, afgedekt door middel van het bovenstaande scherm. Collectie Nationaal Archief, Algemeen Rijksarchief, Afd. Kaarten en Tekeningen, Rijksgebouwendienst, Inv.nr. 791.37

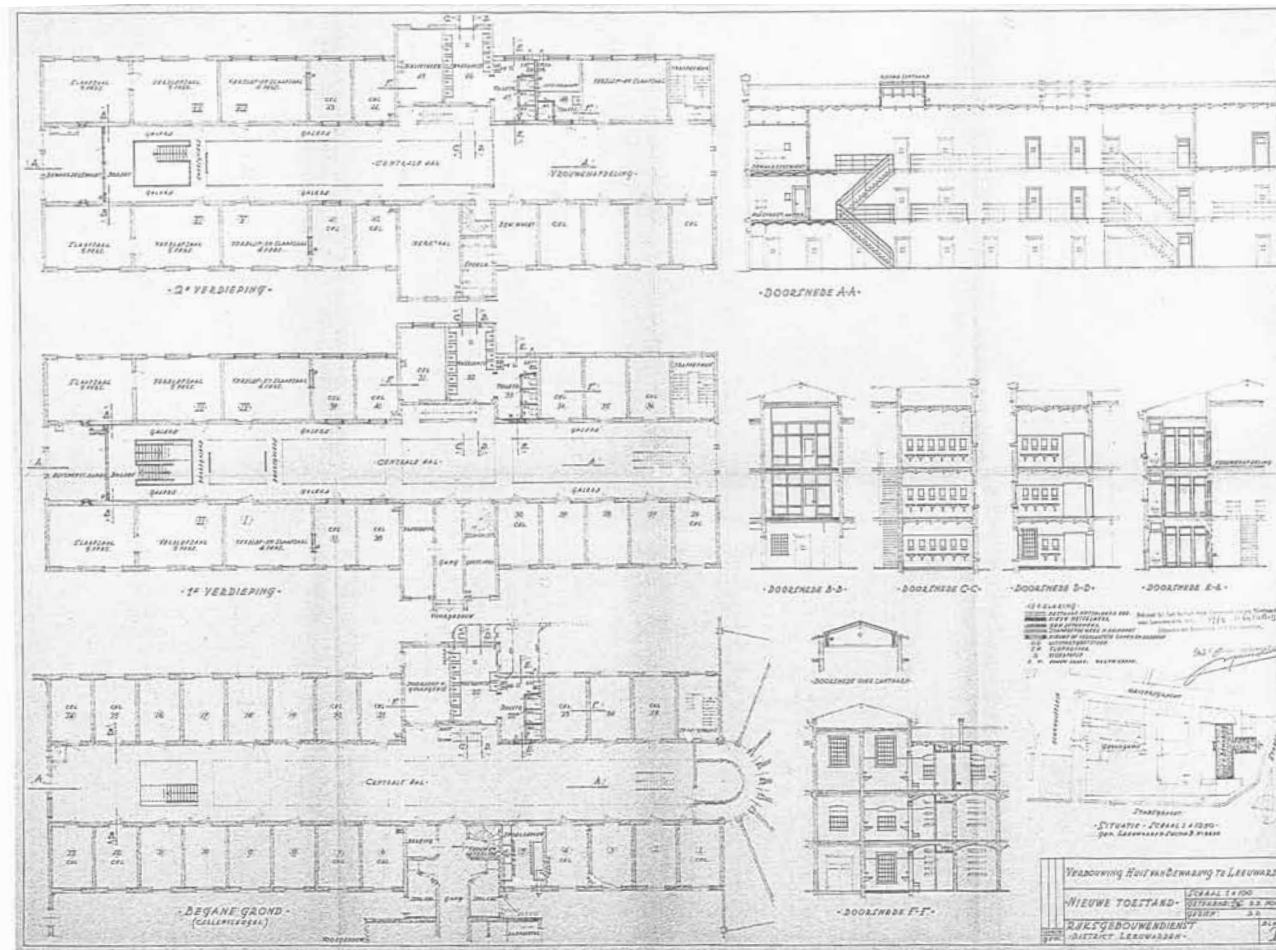
Afbeelding 107. Twee langsdoorsneden van de doorsnedetekening van bouwdeel F, door W.C. Metzelaar, 1894. Deze tekening kan beschouwd worden als revisietekening. Het daklicht - op de bouwtekening aangegeven in de kruising - wordt hier meer naar het zuiden weergegeven. Tevens is op de bovenste doorsnede de opbouw van het in 1988 verwijderde trappenhuis aan de noordzijde zichtbaar. Collectie Nationaal Archief, Algemeen Rijksarchief, Afd. Kaarten en Tekeningen, Rijksgebouwendienst, Inv.nr. 791.16

Afbeelding 108. Bouwtekening van de bestaande toestand van bouwdeel F, door de Rijksgebouwendienst, Afdeling onderhouds- en uitbreidingswerken, januari 1957. In 1957 werden de uit 1891 stammende badvoorzieningen gemoderniseerd. Hiertoe werd de verbindingsgang tussen de bouwdelen F en G richting het noorden en zuiden uitgebreid en werd tevens de inrichting van de strafcellen gewijzigd. Reeds in 1964 werden nieuwe sanitaire voorzieningen aangebracht op de huidige plaats (zie volgende afbeeldingen). Gemeentearchief stadskantoor.

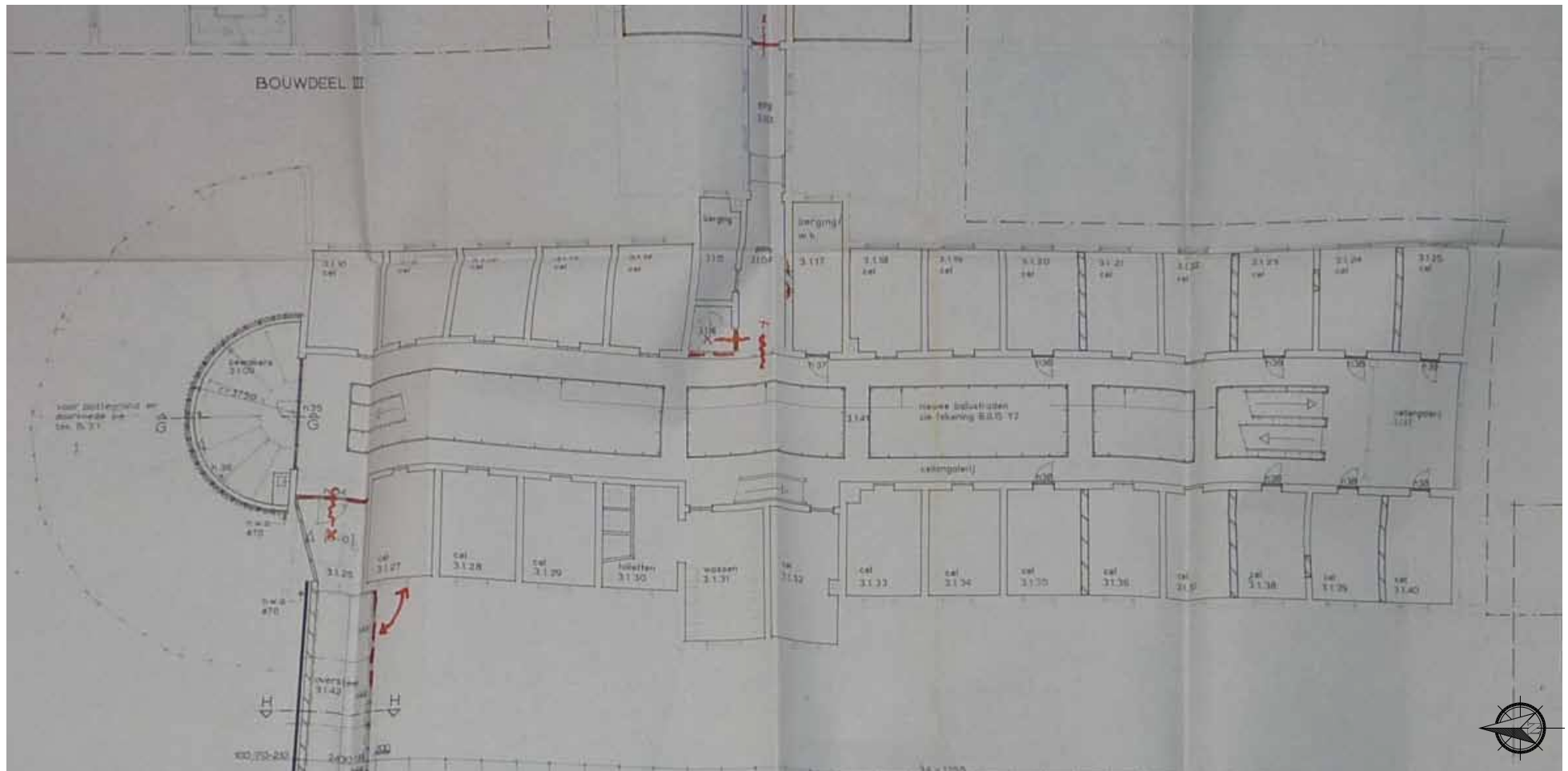
Afbeelding 109. Bouwtekening van de bestaande toestand van bouwdeel F, door de Rijksgebouwendienst, district Leeuwarden, november 1962. Gemeentearchief stadskantoor.

Afbeelding 110. Bouwtekening van de nieuwe toestand van bouwdeel F, door de Rijksgebouwendienst, district Leeuwarden, november 1962. In 1964 werden op elke verdieping twee ruimten samengevoegd ten behoeve van het realiseren van een drietal toiletten en tien wastafels. Tevens werden de ramen van de langere vensters in de kopgevel van de westelijke dwarsbeuk vervangen door ramen met een fijnere roedenverdeling. Gemeentearchief stadskantoor.

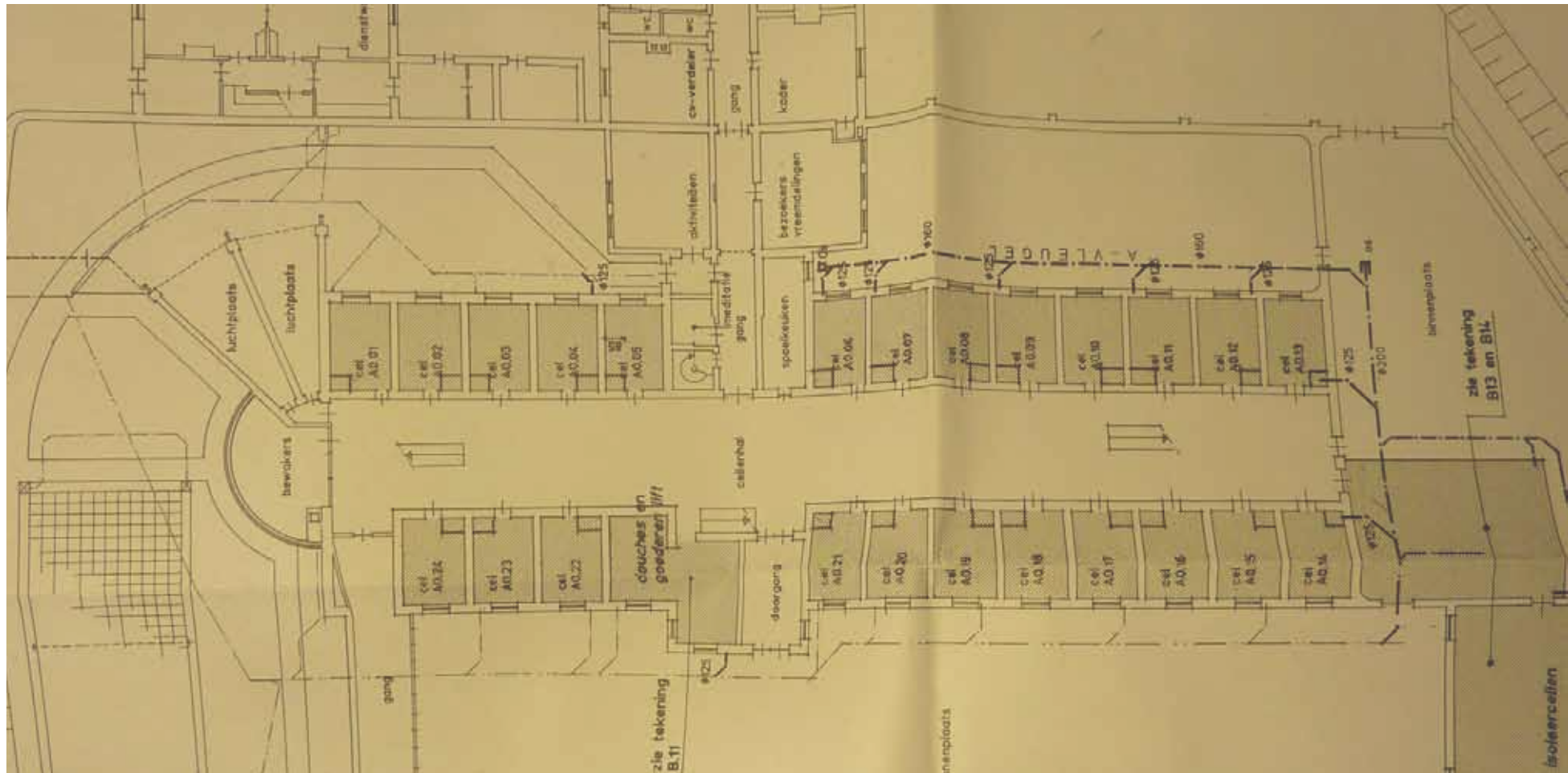
Afbeelding 111. Fragment van de bouwtekening van de nieuwe toestand van de begane grond van bouwdeel F, door architectenburo irs Vegter b.i., juni 1988. In 1988 werd het complex gerenoveerd, waarbij diverse veiligheidsvoorzieningen aangebracht werden. Behalve diverse rook- en branddeuren werd eveneens een gang naar bouwdeel E gerealiseerd en werden de wandelplaatsen op twee na afgebroken. Collectie Historisch Centrum Leeuwarden, archief gemeentesecretarie Leeuwarden 1982-1990, inv.nr: 7680

Afbeelding 112. Fragment van de bouwtekening van de nieuwe toestand van de verdieping van bouwdeel F, door architectenburo irs Vegter b.i., juni 1988. Collectie Historisch Centrum Leeuwarden, archief gemeentesecretarie Leeuwarden 1982-1990, inv.nr: 7680

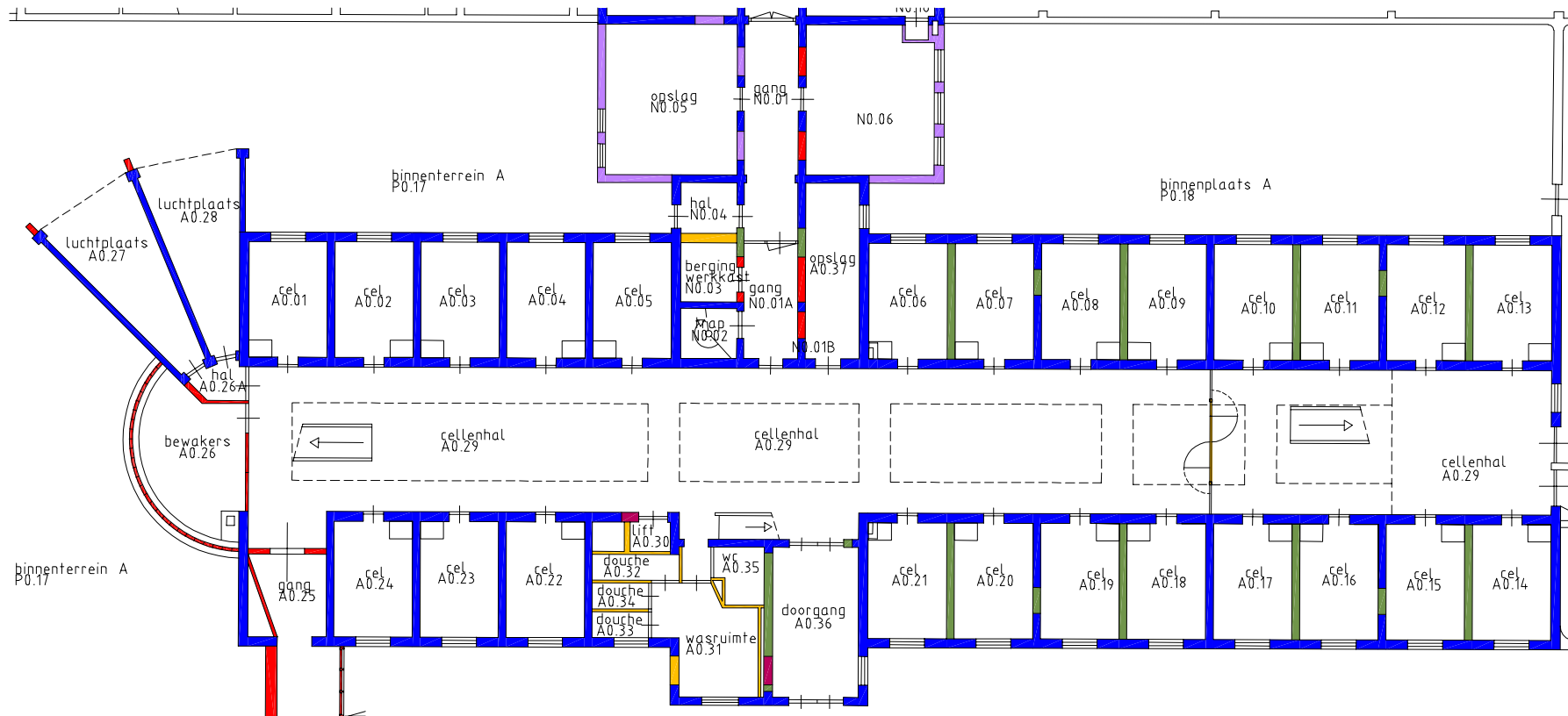

Afbeelding 113. Fragment van de bouwtekening van de nieuwe toestand van de tweede verdieping van bouwdeel F, door architectenburo irs Vegter b.i., juni 1988. Collectie Historisch Centrum Leeuwarden, archief gemeentesecretarie Leeuwarden 1982-1990, inv.nr: 7680

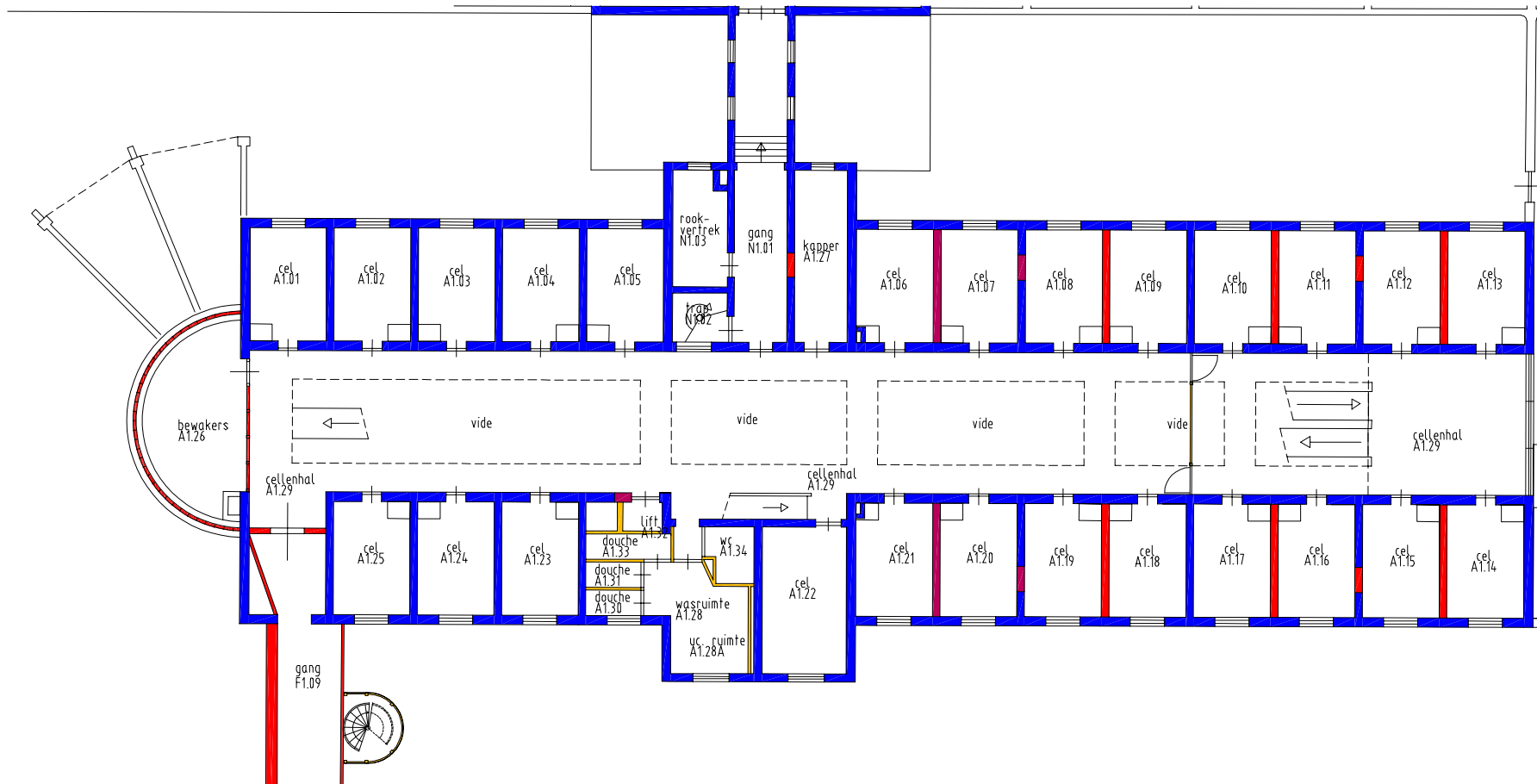
Afbeelding 114. Fragment van de bouwtekening van de nieuwe toestand van de begane grond van bouwdeel F, door architectenburo irs Vegter b.i., april 1996. Tijdens deze verbouwing werd het sanitair gemoderniseerd. Hierbij werden de huidige rvs sanitaire toestellen in de cellen aangebracht en werden de douches gemoderniseerd in combinatie met de aanleg van een goederenlift. Gemeentearchief stadskantoor, dossier 1.733.21 bouwvergunningnr. B 421/95.

PLATTEGRONDEN MET BOUWFASEN

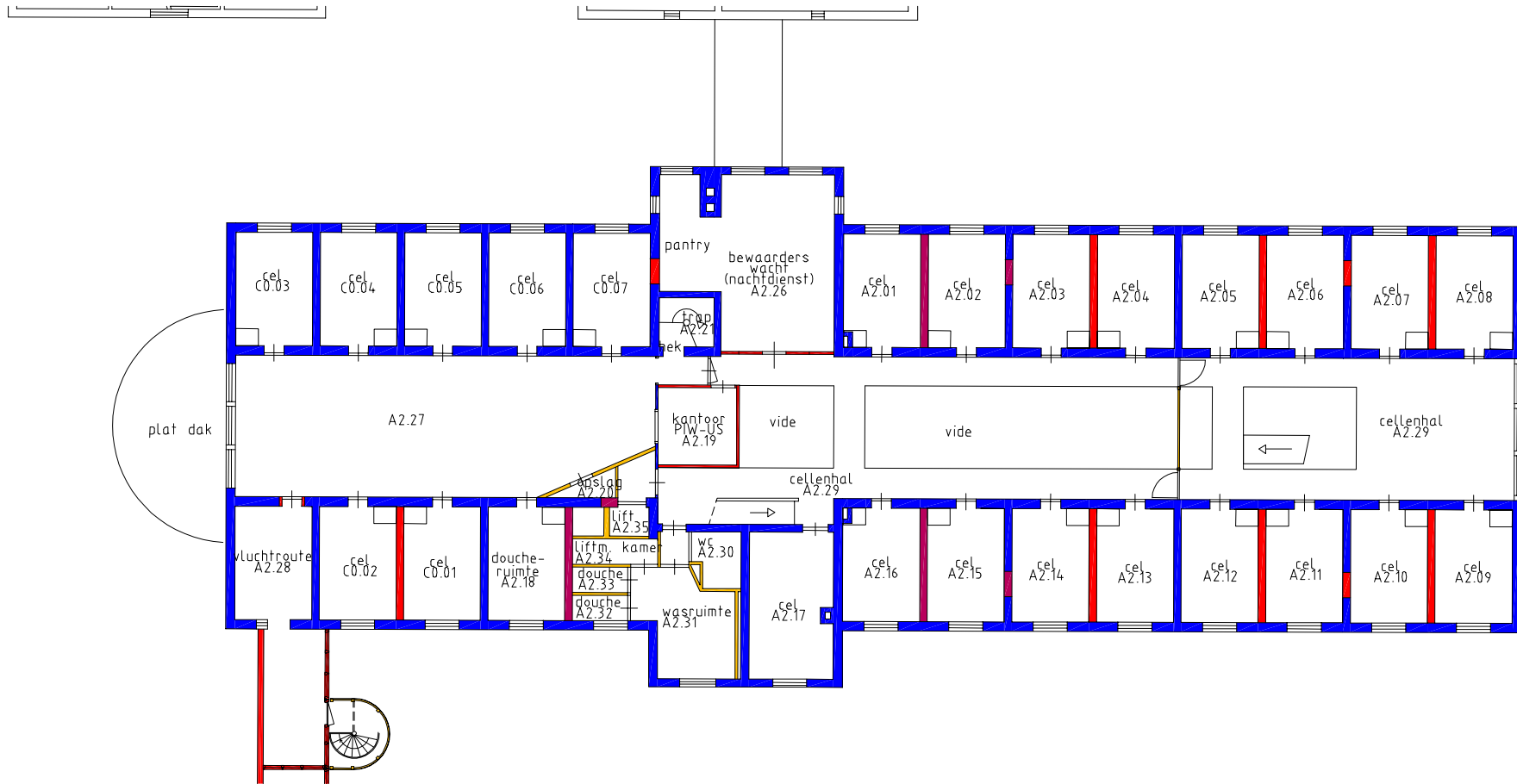
Plattegrond van de huidige situatie van de begane grond met daarop de bouwfasen.

- 1891
- 1948
- 1957
- 1964
- 1988
- 1997

Plattegrond van de huidige situatie van de eerste verdieping met daarop de bouwfasen.

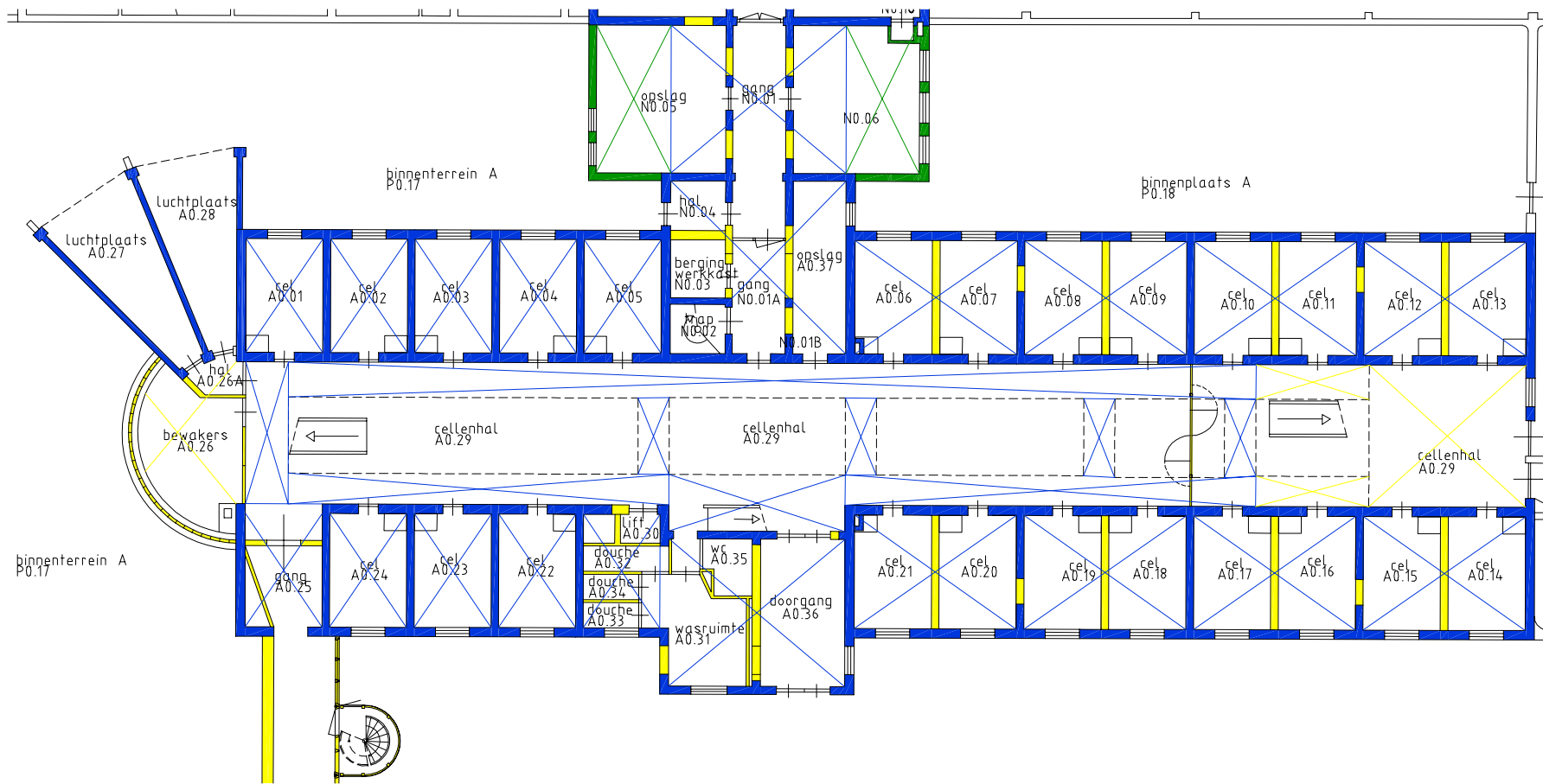
- 1891
- 1948
- 1957
- 1964
- 1988
- 1997

Plattegrond van de huidige situatie van de tweede verdieping met daarop de bouwfases.

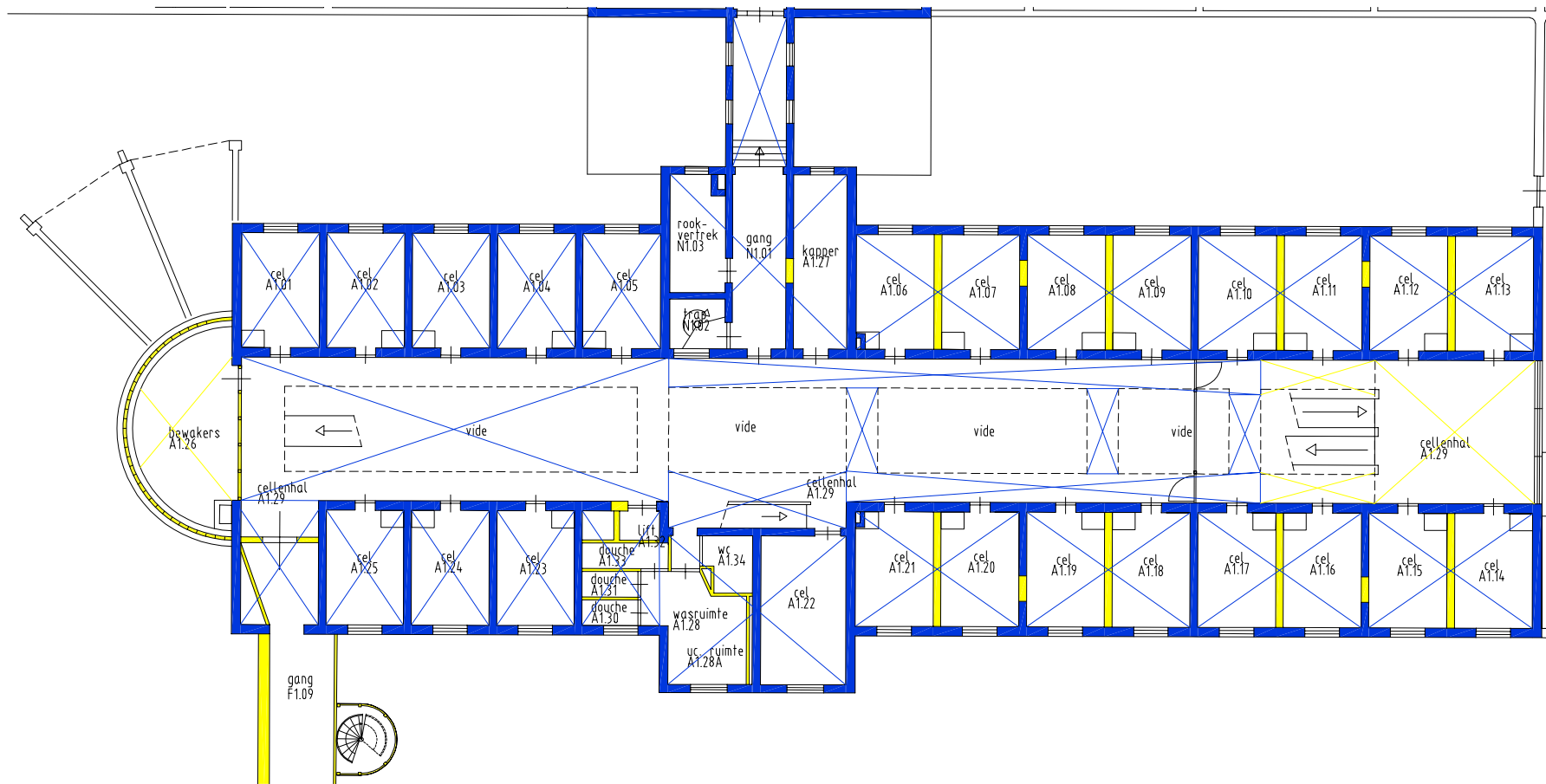
- 1891
- 1948
- 1957
- 1964
- 1988
- 1997

PLATTEGRONDEN MET MONUMENTWAARDEN

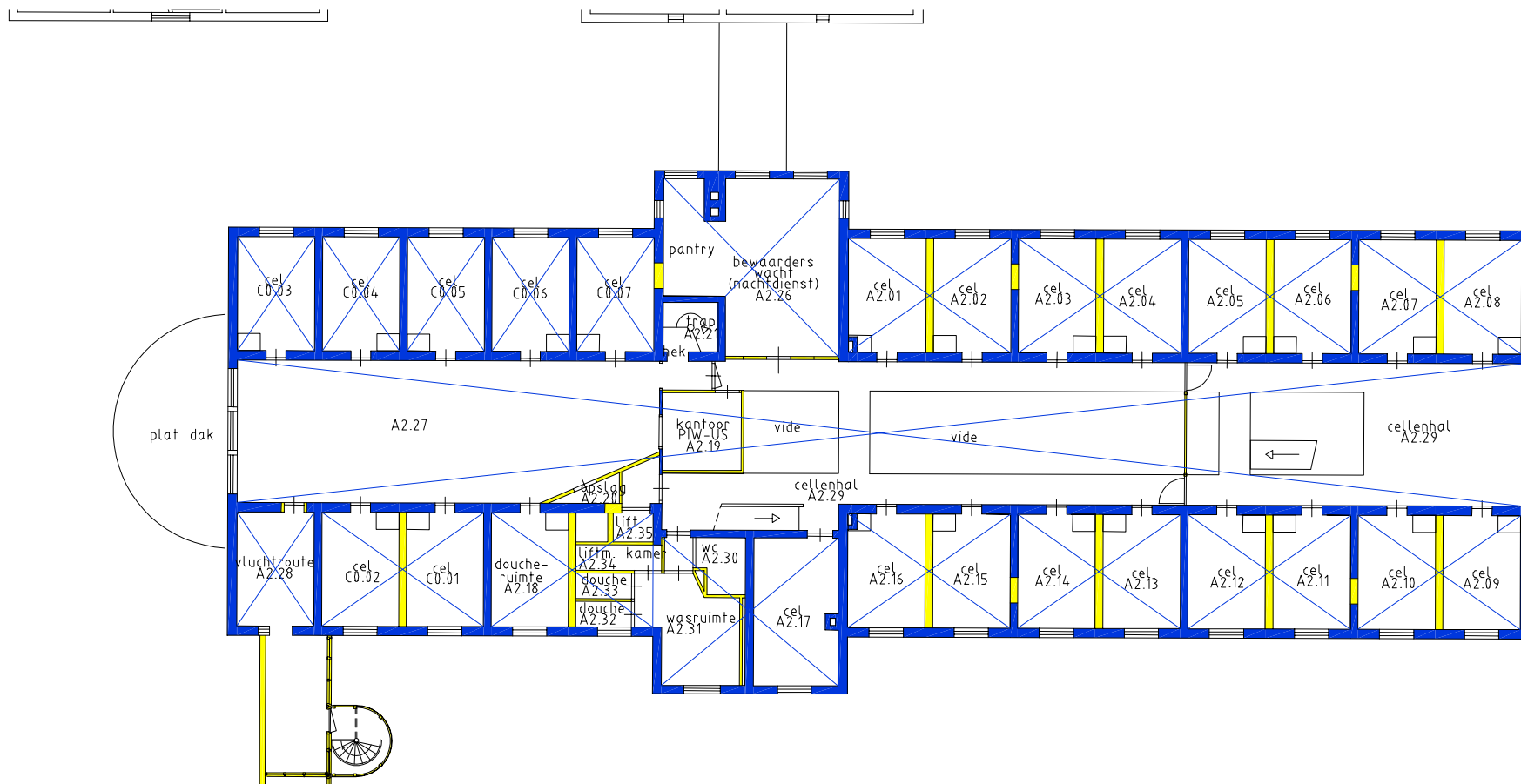
Plattegrond van de huidige situatie van de begane grond met daarop de waardering.

Hoge monumentwaarde, behoud noodzakelijk Positieve monumentwaarde, behoud wenselijk Indifferente monumentwaarde, aangepaste vervanging mogelijk	Hoge monumentwaarde, behoud noodzakelijk Positieve monumentwaarde, behoud wenselijk Indifferente monumentwaarde, aangepaste vervanging mogelijk

Plattegrond van de huidige situatie van de eerste verdieping met daarop de waardering.

Hoge monumentwaarde, behoud noodzakelijk Positieve monumentwaarde, behoud wenselijk Indifferente monumentwaarde, aangepaste vervanging mogelijk	Hoge monumentwaarde, behoud noodzakelijk Positieve monumentwaarde, behoud wenselijk Indifferente monumentwaarde, aangepaste vervanging mogelijk

Plattegrond van de huidige situatie van de tweede verdieping met daarop de waardering.

Hoge monumentwaarde, behoud noodzakelijk Positieve monumentwaarde, behoud wenselijk Indifferente monumentwaarde, aangepaste vervanging mogelijk	Hoge monumentwaarde, behoud noodzakelijk Positieve monumentwaarde, behoud wenselijk Indifferente monumentwaarde, aangepaste vervanging mogelijk